

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 1 FEBRUARI 2024 PRIS: 99 KR

Inkvisation

Svenska forskare topprids i etikens namn

SAMHÄLLE

NATHAN SHACHAR

om hur Spaniens regering
gör inbördeskriget till
tillhygge.

FRIZON

PETER LUTHERSSON

rapporterar från
sammanträdena hos
public service.

CIVILISATION

BLANCHE SANDE

om den funktionella
dumhetens segertåg.

TIDSAM 2804-01

7 386280 405908

RETURVECKA 10

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter,
fördjupningar och
perspektiv.

Allt öppet och
utan betalväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

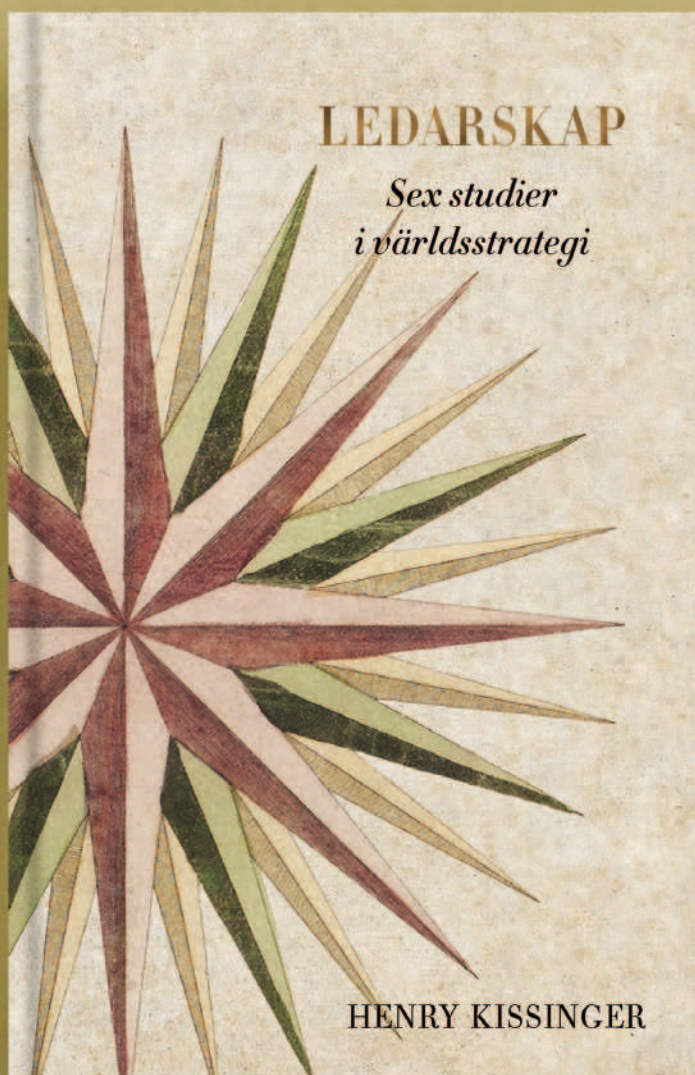

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

Det avgörande politiska ledarskapet, konstaterar Henry Kissinger, verkar på gränsen till det politiskt möjliga. Det väger kännedomen om historien mot bilden av framtida mål, liksom bestående värden mot medborgarnas gemensamma strävan. Den människa som förmår detta kan också styra till synes givna historiska förlopp. I boken ger Kissinger sex analyserande porträtt av ledare som lyft sina nationer till en ny framtid.

Glöm inte att du som läsare har 20% rabatt på Bokförlaget Stolpes utgivning hos Bokus.com med koden: STOLPE20

Skam den som ger sig om skriften

Skolbarn som tycker det är besvärligt att läsa kan få lyssna på uppläst text istället för att tampas med det skrivna. Det är ungefär som om ungdomar med dåligt bollsinnelse skulle få titta på Premier League på tv istället för att ge sig ut på plan. I stunden är det säkert roligare att beundra stjärnor än att själv snubbla runt, men det hjälper dem inte att bli bättre på fotboll. Vill man lära sig något ordentligt finns ingen omväg runt träning. Och medan det går att leva ett skapligt vuxenliv utan att kunna dribbla eller slå inlägg går man en knepig framtid till mötes om man inte kan läsa och skriva. Det vimlar inte av attraktiva jobb för funktionella analfabeter.

Ändå tycks skolan ofta vara mer intresserad av att skydda elever mot utpekande specialundervisning än av att se till att lässvaga elever kämpar sig fram till målet att kunna läsa och skriva på ett tillfredsställande sätt.

SKOLANS KURSPLANER pekar inte heller ut läsning och skrivning som unikt betydelsefulla mål utan buntar ihop dem med en rad andra önskvärdheter, noterar *Sydsvenskans* reporter Emma Leijne i en läsvärd artikel (10 jan). Hon intervjuar kognitionsforskarna Agneta Gulz och Magnus Haake vid Lunds universitet, som fäller en kärv dom över metoder som inte fungerar men likafullt används i skolan: Digitalisering istället för arbete med papper och penna. Differentierad undervisning, som ger läraren det omöjliga uppdraget att bedriva lika många lektioner på en gång som det finns elever i klassen. Listor med formella kriterier att bocka av istället för helhetsbedömning.

I framtiden mindre så? Den som lever får se, och ett långvarigt umgänge med utbildningspolitiska frågor har lärt mig att inte ta ut några framgångar i förskott, men regeringen har i alla fall bestämt sig för att försöka. Dels att stärka just läsningens ställning som kunskapsskolans fundament, dels att betona ämneskunskapernas betydelse på de abstrakta resonemangens bekostnad, enkannerligen i de yngre årskurserna. Det är inte rimligt att begära självständig reflexion och analys av barn som inte ens förstås vad orden betyder.

STRAX FÖRE JUL meddelade skolminister Lotta Edholm (L) att regeringen tillsatt utredningen "En tydligare kunskapsinriktning i skolan" med förre generaldirektören för Myndigheten för yrkeshögskolan Thomas Persson som ansvarig utredare.

"Tydligare kunskapsinriktning" låter ju bra och det finns många förnuftiga formuleringar i direktiven. Utredaren ska föreslå ändringar i läroplanerna som "stärker betydelsen av faktakunskaper" och gör kraven i de olika årskurserna bättre anpassade till "barns kognitiva utveckling". Regeringen lyfter fram att "samlad vetenskaplig empiri" visar att förmågan att läsa, skriva och räkna "bäst förvärvas genom analoga miljöer", och man ger utredaren i uppdrag att "ta ställning till om vissa didaktiska val och metoder bör framhållas i läroplanerna". Även om man betonar värdet av lärarnas yrkesmässiga frihet får väl just denna kombination ses som en beställning av fler pennor och böcker och färre möss och skärmar framöver.

Om inriktningen nu är så vettig, varför då känna skepsis mot resultatet? Jo, därför att läroplanerna har utretts förut.

LOTTA EDHOLMS partivän Jan Björklund var skolminister under Alliansregeringens glada dagar och utmärkte sig som reformivrare. Allt från ny skollag till nytt betygssystem knäslattes under hans tid på kommandobryggan: nya läroplaner likaså. På vägen från rorkult till roder förvrängdes dock signalerna och slutresultatet fick inte den efterfrågade kunskapsprägnen. Tjänstemännen var inte med på båten och Björklund hade inte kraft eller kynne att följa upp. Inte heller Anna Ekströms (S) glädjebudskap hösten 2020 om "fokus på kunskap och bildning i nya kurs- och ämnesplaner" tålde mötet med den byråkratiska verkligheten utan ledde till de textmassor som nu ånyo ska förändras.

Edholm och Tidöpartierna verkar medvetna om hur svårt uppdraget är. Redan i direktiven konstateras smått uppgivet att utredaren kanske inte hinner att ta fram alla ändringsförslag och i så fall får nöja sig med att lägga förslag på "principer, riktlinjer och exempel".

Två ting behöver gälla om det ska bli något.

För det första en politisk ledning som håller ögonen på bollen ända tills förändringarna har klubbats. Att utreda är bara början.

För det andra en myndighet som är med på noterna. Den 15 januari i år blev känt att riksantikvarie Joakim Malmström tar över som generaldirektör i Skolverket. Han har en krävande läxa framför sig.

PJ Anders Linder

PJ Anders Linder

"Det går att leva ett skapligt vuxenliv utan att kunna dribbla eller slå inlägg. Men man går en knepig framtid till mötes om man inte kan läsa och skriva."

Vad bär framtiden i sitt sköte?

EN INTELLEKTUELL FEST DU INTE VILL MISSA!

Tillsammans med entreprenören och youtube-profilen
Henrik Jönsson blickar Åxess in i framtiden!
Krig, klimatkris, AI och jakt på evigt liv – hur
kommer morgondagen att gestalta sig?

Köp biljetter på www.axess.se/biljetter
Pris för prenumeranter: 200:- För dig som ännu ej prenumererar: 300:-

AXESS
VETENSKAP BILDNING TRADITION

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg Annika Borg tar sig en titt i jakspegeln **10**
Susanna Birgersson går i städterapi **10**
Spanien Nathan Shachar om tillrättaläggandet av spanska inbördeskriget **12**
Argentina Mauricio Rojas studerar den messianska anarkokapitalisten Javier Milei **16**
Publicistik Mats Bergstrand kritiserar fega publicister **18**
I korthet Dansk abdikering. Sanningssägaren **20**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **21**

22 FRIZON

- Peter Luthersson undrar vad som är meningen med public service **22**
Daniel Bergström konstaterar att alla har velat vara romare **28**

34 OPINION

- Pehr Granqvist angriper akademiskt medlöperi.

36 TEMA: EU-VALET 2024

38 I nationalismens tjänst

- Nationalkonservativa partiers EU-motstånd ersätts gradvis av en mer pragmatisk hållning. Unionen används för att försvara en gemensam europeisk kultur, identitet och livsstil. **Av Andreas Johansson Heinö**

42 I turbulensens tid

- EU har blivit en stat och dess makt behöver begränsas. Det måste ställas högre krav på konstitutionell och demokratisk kontroll. **Av Fredrik Erixon**

46 Kampen om demokratin

- Europa behöver en reformagenda. Men då måste Europaparlamentet få ett större inflytande. **Av Thomas Persson**

50 Nu står allt på spel

- Europas fred och frihet hotas åter. EU-valet måste handla om vår förmåga att freda oss. **Av Stefan Fölster**

54 Vilken roll ska vi spela?

- Den svenska Europapolitiken har alltid varit reaktiv. Nu måste Sverige verka för att stärka EU:s säkerhet och sammanhållning. **Av Fredrik Johansson**

”

Var finns då Rom idag, kan man fråga sig. I Berlin, Moskva, Paris? Svaret är att Rom finns överallt, och ingenstans.

Daniel Bergström, sid 33

58 TRADITION

Svante Nordin om Raymond Aron.

62 CIVILISATION

- Konst* Mårten Arndtzén om Lars Vilks vision 62
Sociologi Blanche Sande om dumhetsbekämpning 64
Historia Moa Ekbohm om Napoleon och hans släkt 66
Litteraturhistoria David Andersson läser Jesper Högström 68
Historia Gunnar Wetterberg om behovet av lagar 70
Kulturrådet Bengt Ohlsson går ner i källaren 71
I korthet Katarina O'Nils Franke läser tyska 71

72 RECENSIONER

- Bengt Magnusson lystrar till förböner om fred 73
Erik W Larsson vandrar in i dimman 77
Karin Stensdotter ser världen genom franska glasögon 79
Helena Granström saknar egen vilja 81
Emil Uddhammar värjer sig mot ideologi 83
Kim Salomon tänker på romartiden 86
Per Henrik Hedberg låter sig provoceras 89
Bengt G Nilsson ser Mellanöstern genom amerikanska glasögon 92
Ann-Sofie Dahl spanar efter centrum 96

98 MELLANRADERNA

Katarina Barrling går i närkamp med farliga figurer.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman,

Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Magnus Ingvarsson

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 4 mars 2024

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Gary Waters / TT

Vinjettbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool / Mukusala

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Mårten Arndtzén
Konstkritiker och
medarbetare vid Sveriges
Radios kulturredaktion

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Mats Bergstrand
Director på Kreab

Daniel Bergström
Essäist och jurist

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och Nonresident Senior
Fellow vid Atlantic Council

Moa Ekblom
Fil dr i latin

Torbjörn Elensky
Författare

Fredrik Erixon
Director vid European
Centre for International
Political Economy

Stefan Fölster
Chef för Better Future
Economics och senior fellow
vid tankesmedjan Frivärld

Pehr Granqvist
Professor i psykologi vid
Stockholms universitet

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Per Henrik Hedberg
Forskare i experimentell
psykologi och företagsekonomi
på Södertörns högskola och
Handelshögskolan i Stockholm

Fredrik Johansson
Senior Director på
Hallvarsson & Halvarsson

Andreas
Johansson Heinö
Fil dr i statsvetenskap och
förläggare vid Timbro förlag

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap

Bengt Magnusson
Frilansskribent och
fd chefredaktör

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdoms historia vid
Lunds universitet

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Katarina O'Nils Franke
Redaktionssekreterare i *Axess*

Thomas Persson
Docent och universitetslektor
i statsvetenskap vid
Uppsala universitet

Mauricio Rojas
Docent i ekonomisk historia
vid Lunds universitet

Kim Salomon
Professor emeritus i historia
vid Lunds universitet

Blanche Sande
Reporter i *Fokus*

Nathan Shachar
Journalist och författare

Karin Stensdotter
Författare och skribent

Emil Uddhammar
Professor emeritus
i statsvetenskap vid
Linnéuniversitetet

Gunnar Wetterberg
Historiker och författare

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Kulturen klappar ihop

SVERIGE HADE UNDER 1900-talet kultur i världsklass. Ett par av världens främsta filmregissörer, Dramaten som lockade Eugene O'Neill med sin stora tradition, Operan som fick världspremiären på György Ligetis enda opera och Moderna museet som under halvtannat decennium drog till sig de allra främsta i den mest avantgardistiska samtidskonsten. Det mesta av detta innan kulturpolitiken i den bemärkelse vi haft den de senaste 50 åren lades som en våt filt över hela fältet.

Temat kulturchock i Axess nr 9/2023 gav många anledningar till eftertanke kring vad vi egentligen ska ha kulturpolitik till och hur den bör fungera. Via kulturpolitiken läggs en väldig börda på kulturen, eller närmare bestämt kulturutövarna: konstnärer, författare, dramatiker, musiker och så vidare. Till skillnad från andra politiska områden ska vi i den gamla visionen från 1970-talet "medverka till att skapa en bättre samhällsmiljö och bidra till jämlikhet". De kulturpolitiska målen må ha omformulerats sedan dess, men för den som söker anslag för ett projekt är känslan idag att det kommit ännu fler krav och förväntningar: varje enskild pianosonat eller novell ska nu bidra till integration, rättvisa, inkludering, representativitet och antagligen även skapa fred i världen.

Allt det politiken inte riktigt klarar att hantera lämpas över på konstnärerna. Men, som Mikael Timm skriver: "Kulturpolitik skapar sällan kultur. Den skapar politik." Man kan i och för sig byta ut "sällan" i första meningen där mot "aldrig". Även om rätt många kulturpolitiker och tjänstemän verkar tro att de är de sant kreativa medan konstnärerna ska fylla i kodade fält i enlighet med deras önskemål.

EN RIKTIG KONSTNÄR är alltid något av en trickster också. Vi följer inte givna order. Den frihet vi behöver tar vi oss utan att be om lov. Det är bara så man överlever som konstnär. Det stora problemet i det svenska kulturlivet är inte vi, utan publiken och de strukturer som på olika sätt distribuerar de olika konstarnas verk till denna. Timm igen: "Mot medborgarnas ointresse hjälper ingen kulturpolitik." Här har han både rätt och fel: rätt för att de i slutänden beror på vad konstnärerna gör av sina möjligheter, men fel för att de olika ramar som ges rent institutionellt dessvärre också i hög grad styr vad som är möjligt.

Även om man bör hålla i bakhuvudet att konstarnas förutsättningar är väldigt olika. En författare är det friaste som finns – vi har massor av förlag och alternativa distributionsvägar, under de värsta omständigheter kan vi plita med blyerts i

någon liten anteckningsbok, men en musiker eller skådespelare, för att inte tala om filmregissörer, är mycket mer beroende av den välvilja som oftast är det offentliga och inget annat.

Vi kan diskutera pengar och institutioner, hur mycket resurser som går till administration, juridik och pressavdelningar respektive faktisk konstutövning, för att inte tala om de sanslösa hyror som våra stora kulturinstitutioner tvingas betala till Statens fastighetsverk. Men det viktigaste och svåraste är publiken.

ALLMÄNHETEN, DE DÄR VÄLJARNASOM via skatten bidrar till att vi kan ha Dramaten, Nationalmuseum och professionella symfoniorkestrar i landet. Hur får man publik? Hur skapar man intresse hos allmänheten för kulturen? Det är extremt svårt i ett samhällsklimat där både vänster och höger sedan decennier inte inser kulturens egenvärde utan att den översätts till politiska eller ekonomiska mål. I en kulturoffentlighet där personliga bekän-

nelser, kändisskap, bestsellerlistor och politiska utläggningar sedan länge dominerar och där kritiken och den seriösa essästiken kring estetik och annat mera smalt blir alltmer marginaliserade är det svårare än någonsin att förklara de konstnärliga verksamheternas egenvärde. Det är som att hela vårt kulturliv sakta men säkert monteras ner inifrån och uppifrån.

Det räcker inte med färre tjänstemän och mera eftertryckligt armlängds avstånd, inte när hela kulturoffentligheten, med

kultursidorna i centrum, håller på att klappa ihop. Det som krävs är, hör och häpna, att vi faktiskt tar publiken på allvar. Och med det menar jag inte att göra alla institutioner till eventcenter med ABBA-hologram non stop, utan att återfå tron att det finns en allmänhet som faktiskt är intresserad, eller som kan intresseras, även för svåra, avancerade, utmanande konstverk.

MEN FÖRST MÅSTE VI som är verksamma som konstnärer tillsammans med de få kvarvarande seriösa kritikerna börja diskutera de verkligt svåra frågorna: Vad är konstnärlig kvalitet och varför är det viktigt att den upprätthålls i vårt land? Jag anser att den kulturella nivån är en nationell angelägenhet. Liksom vi ska ha den främsta tänkbara forskningen inom så många fält som möjligt ska vi ha de främsta kulturinstitutionerna. Politiker och tjänstemän ska inte bestämma vad vi ska forska om, lika lite som vad vi ska skriva, sjunga och måla. Min uppgift som författare är svår att ringa in, men den är åtminstone absolut inte att förbättra världen, det är politikernas jobb.

Torbjörn Elensky

Axess nr 9/2023.

Krönikor

Vem vill inte se sig i en jaktspegel?

Härförleden tillbringade jag en söndagseftermiddag på en auktionsvisning. I den stora, kalla byggnaden ute på landsbygden trängdes föremålen och vittnade om liv och historia. Varje sak delade ett människoöde. Jag lät mig svepas med av alla intryck tingen förmedlade och vandrade runt i andra människors världar i timmar.

Där fanns enorma kristallkronor som spritt sitt ljus över matsalar eller balsalar, tavlor som bländade med sin skönhet och andra målningar som väckte en undran om hur de alls kunnat finna ett hem. På en antik byrå låg en rysk ikon; Jesu ögon

betraktade mig på ett så levande vis att jag fick vika ned blicken för det genomträngande och uppfordrande i hans ögon. En bit därifrån stod en samling porslinstroll, någon hade älskat de där trollen i sitt liv. Jag anade att det fanns en insikt att uppnå i mötet med den samlingen, som hade att göra med förståelsen för en annan människas fantasi och skönhetsupplevelse. På en natursten i närheten stod en uppstoppad morkulla fastlimmad, jag sörjde flera dagar att ha missuppfattat tiden för budgivningen.

EN HÖG OCH LITE SNED art déco-bordslampa i koppar väckte mina fantasier om vad som skrivits i skenet av den, en fyrkantig

Minnets apartheid

12 Den spanska regeringen sopar sanningen om inbördeskriget under mattan

Messias från Río de la Plata

16 Den nye argentinske presidenten Javier Milei är en blandning av religiös förkunnare och anarkokapitalist

Rädslan urholkar själen

18 Fega publicister sätter juridiken framför allmänintresset vid namnpublicering

I korthet

20 Dansk abdikering. Sanningssägaren

Samtiden

21 Fredrik Johansson går på ett disharmoniskt femtioårskalas

Smuts under naglarna

SOM VANLIGT SKA jag gå ner tre kilo i år, skämtade jag på Facebook på nyårsdagen. Som någon skämtade tillbaka, är det väl snart inte mycket kvar av mig efter alla dessa år av tre kilos viktninskning.

Men skämt åsido. Det finns något oemotståndligt i nyårslöften. En möjlig nystart. Ett löfte. Ett datum man minns, när livet vände, när karaktären tog kommando över begären.

För egen del är det redan för sent. Det blev inga nyårslöften i år, inga allvarligt menade, men jag har tänkt mer än vanligt på vad som skulle göra skillnad på riktigt, i den vardag där jag framlever mitt liv. Om jag kan svara på det spelar det ju ingen roll var i kalendern jag befinner mig.

Jag blir mer och mer övertygad om att som åren går behöver jag förankra mig djupare ner i tillvaron, rent fysiskt. Med mina händer.

Häromdagen hittade jag ett gammalt silverputsmedel i städskalet och torkade bort många års oxideringar från en oval silverbricka som alltid kommer fram när vi har gäster som behöver en liten fördrink före maten.

Att få putsa den där brickan var det mest tillfredsställande jag gjort på mycket länge. Lukten sände mig raka vägen tillbaka till barndomen, till dagarna när hela det enorma beståndet av silverbestick skulle putsas. Den grå vätskan som flöt omkring medan jag gned och gnodde. Allt gråare. Den rena, ljusa ytan när jag sköljde bort medlet. Det var så roligt. Och nu letar jag lite planlöst på auktionssajter efter silverföremål att ha hemma. Så att jag kan få putsa dem.

INNAN FEBRUARI är slut ska jag lägga upp maskorna på åtminstone ett av alla stickprojekt som ligger orörda i mina lådor. Jag

jugendtaklampa i järn med små hjorthuvuden i samma material på alla fyra sidor och pärlfransar satte igång tankarna om i vilken sorts jaktstuga den kan ha hängt. Den svävade så högt upp att jag nästan fick nackspärr när jag försökte fanga en glimt av dess historia, avkräva den sin hemlighet.

På en av väggarna hängde en bjärt guld-ig spegel, som jag gång på gång återvände till. Glaset var inte helt klart och det var något suggestivt över den. Jag såg mig själv i spegeln och ändå inte. Hur jag än försökte ta ett rättvisande foto av den, så undgick kameran att fanga spegeln. Överst och på båda sidor fanns förgyllda bär och blad ur vilka något växte. Jag fick ta följetexten till min hjälp för att tolka föremålet: "Jaktsspegel. Förgylld. 1800-tal. Med monterade rådjurshorn". Så här i efterhand undrar jag om att det var så klokt att spegla sig i den. En kväll var funderingarna om vem som har tagit in den i sitt hem och hur det går så påträngande att jag hade svårt att somna.

MITT INTRESSE FÖR nationens fauna har fått förnyad fart genom vinterns händelser i prästgårdsparken, säkert är det även på grund av dessa skeenden som mina ögon sugts till lampor, speglar och tavlor med djur- och jaktmotiv. För en grupp rådjur om fem individer har gjort parken till sin boplatz. Numera är de så tama att

de utan att flytta sig nämnvärt enbart tittar undrande på mig när jag utför mina bestyr, som att ta mig från elbilen till huset i 27 graders kyla. När rådjuren ligger under ekarna är det som att befinna sig i en tavla av Einar Jolin.

Jag lät mig svepas med av alla intrycken förmedlade och vandrade runt i andra människors världar i timmar.

Härommorgonen låg en älg och vilade under en av tallarna. När jag senare gick och tittade såg jag att det var två gropar, den ena mindre. Nattgästerna hade varit en älgko med kalv. Här i Värmland säger man att djuren söker sig till tätorterna för att de är skyddade från vargen där. Som ni goda läsare förstår, så är frågan om vargen ett ämnesområde som jag som stockholmare aktar mig för att beröra annat än i en strikt *circle of trust*. Det blir bäst så.

OM MAN DÄREMOT vill ha spänstiga diskussioner långt från det politiskt korrekta och på betryggande avstånd från den konsen-

susdikterade samhälleliga diskursen, så kan man plocka upp områden som elektrifieringen av fordonsflottan, myndigheters och andra makthavares syn på naturreservat, Stockholm, vindkraft, fenomenet Greta, att "man" och "kvinna" bara är sociala konstruktioner och antalet vargar i Sverige och vad man ska göra med dem.

Politiskt sakkunniga av alla kulörer, press- och kommunikationsavdelningar från alla håll och kanter samt myndighetschefer borde skickas hit för att lyssna. Som bonus ordnas safari i prästgårdsparken. Ännu bättre hade förstås varit att kunna erbjuda en titt i jaktsspegeln. ✨

Av Annika Borg

har köpt jord och ska plantera om mina urväxta krukväxter. Smuts under naglarna är ett gott tecken.

Häromdagen läste jag om en syslöjds-lärare som berättade att det är otroligt svårt för barn idag att lära sig grunderna i handar-

verkligheten. Utan också knåda den, såga och sy i tingen, skapa former, dra lakan och para ihop sockor.

Just nu tjuvar min sexåring om att få lära sig tälja. Och även om jag inte riktigt vågar sätta en kniv i händerna på honom (eller gör

och det är inte för att utnyttja tiden som annars vore bortkastad, utan för att handens arbete hjälper mig att höra, verkligen höra.

Att städa är terapi. Att skapa ordning i kaos är en andlig övning.

Varje gång julen närmar sig brukar jag gräma mig över att jag ännu inte har broderat den där jullöparen som finns alldeles färdig inuti mitt huvud. Så det är där jag ska börja. Det är hög tid att komma igång. ✨

Den rena, ljusa ytan när jag sköljde bort medlet. Det var så roligt.

bete. Nej, det är klart att våra små Ipad- och tv-spelsbarn inte kan förhålla sig till handarbetets tredimensionalitet. Det är fruktansvärt svårt att trä en tråd genom en nål om man bara tränat sina fingrar att swajpa och trycka på knappar. Att hålla i ett par stickor och försöka manövrera ett garn med hjälp av fingerspetsarna kan för ett par nio- eller tioåriga barnahänder vara en fullständig omöjlighet idag. Ingenting har tränat dem för en sådan aktivitet.

DEN TANKEN gör mig så outhärdligt ledsen. Och jag tänker att jag måste uppmuntra mina barn att möta tillvaron med sina händer. Inte bara tänka, läsa och prata om

jag det?) är jag så innerligt glad att han vill. Att han vill tämja och forma ett litet stycke natur. Jag hoppas också att något av mina barn väljer ett praktiskt yrke vad det lider. Kanske den lille täljaren en dag blir smed eller möbelsnickare.

PRAKTISKT ARBETE står inte i motsats till det intellektuella. Jag tänker när jag rensar ogräs. Jag tänker på ogräset, jag tänker på vad jag gör, sätter ord på den fysiska upplevelsen, på det estetiska resultatet. Jag tänker när jag diskar. Jag kanske inte tänker på disken, utan på en bok jag läser eller en text jag skriver på. Jag lyssnar på poddar, föredrag och bibelstudier medan jag stryker,

Av Susanna Birgersson

Anarkistiska milismän under inbördeskriget. Spanien var anarkismens världscentrum på 1930-talet men kom inte tillbaka efter demokratins återkomst 1978.

FOTO: ALAMY

Minnets aparthoid

Med en ny lag vill det regerande spanska socialistpartiet dölja republikens grymheter och massmord under inbördeskriget. Ävsikten är att skaffa sig monopol på sanningen om kriget, skriver **Nathan Shachar**.

VID MIDNATT VALDAGEN den 23 juli i fjol samlades flera tusen personer kring det spanska socialistpartiet PSOE:s högkvarter på Ferraz-gatan i Madrid. PSOE hade inte segrat i valet, men stämningen var ändå på topp. Det fruktade debaclet hade avstjarts och det stod klart att motståndarsidan, konservativa Partido Popular (PP) och högerpopulistiska Vox, knappast skulle kunna bilda regering. Någon tog upp parollen *No pasarán!* som spred sig och skallade mellan husväggarna.

Det berömda stridsropet kom till just där vi befann oss, vid sluttningarna ner mot universitetsområdet i stadens norra ände. I november 1936 stod de spanska rebellerna grupperade strax nedanför, inför sin stormning av huvudstaden. Regeringen, övertygad om det hopplösa i situationen, flydde till Valencia. Men republiken red ut stormen, tack vare nyss anlända sovjetiska stridsflygplan och sitt geografiska övertag. Försvarens satta i bekväma fasta positioner medan rebellerna måste springa uppför backarna och blotta sig för kulspruteeld. Parollen för dagen blev *No pasarán!* – med samma budskap som Sven Dufvas ”Släpp ingen djävul över bron!”. Efter några veckor insåg rebellerarna att de spillde soldaters liv till ingen nytta och blåste av projektet. Madrid föll inte förrän i krigets slutskede, två och ett halvt år efteråt.

Vad menade socialistpartiets ledare då de stämde upp det gamla stridsropet 87 år senare, 45 år efter demokratis återkomst? Vilka var de fiender som inte skulle släp-

pas förbi? Ingen tvekade om svaret: De som så sorglöst buntades ihop med 1936 års rebeller och med massmördaren Francisco Franco, var halva landets befolkning: alla de som röstat på PP eller Vox! Hälften av alla spanjorer liknades vid statens fiender och det förflutnas demoner!

JAG OCH MIN KOLLEGA växlade en tyst blick: ”Är det möjligt?” Det vi bevittnade hade varit fullkomligt uteslutet för tjugo, ja för tio år sedan. Socialistpartiets ledning förstod lika väl som högerens att det fria, demokratiska Spanien var ett mirakel att vårda med ömhet – en diktatur

net”, hade en rimlig sida: att gräva fram och identifiera offer för Franco-sidans massmord. (Offren för republikens massmord hade dokumenterats och hedrats under Francos långa diktatur 1939–1975.) En annan, mörkare sida av lagen var försöken att reglera minnet av kriget. Dessa försök har på sistone fått en mer extrem formulering i premiärminister Pedro Sánchez ”Lag om det demokratiska minnet”, 2022. Den har kritiserats hårt, inte bara från liberalt och högerhåll. Ledande socialistiska forskare, som Luis Garrido och Santos Juliá, försökte övertala partiet att avstå från projektet. Garrido, pro-

Hur bitter stämningen och den politiska kampen än blev, så höll aktörerna det förflutnas trauman och slagord utanför debatten.

som blivit en parlamentarisk demokrati utan våld. Hur bitter stämningen och den politiska kampen än blev, så höll aktörerna det förflutnas trauman och slagord utanför debatten. Allt annat hade varit ett svek mot arvet de förvaldade och mot kommande släktled. Vänsterpolitiker kallade inte högerpolitiker ”frankister” eller ”kupp-makare” och högerpolitiker kallade inte socialister för *rojos*, röda.

Men under den socialistiske premiärministern José Luis Rodríguez Zapatero (2004–2011) började den spanska vänstern tumma på detta förnuftiga tabu. Zapateros ”Lag om det historiska min-

fessor vid Madrids öppna universitet, fick sitt förnamn efter en farbror, en arbetare som vägrat delta i en spårvagnsstrejk och som jämte tretusen andra ”klassförrädare” mördades under ”den röda terrorn” i Madrid under inbördeskrigets första år. Han sade till mig häromåret: ”Sanningen var förbjuden under Francoregimen. Vi måste återvinna den och dokumentera den, med källor, forskning och vetenskap. Men vi får aldrig släppa in de frågorna i det politiska rummet och fylla det med agg, harm och kränkhet. Sådana känslor är farliga – och smittsamma. Gör du det så tvingar du mig att göra likadant”.

>>

MEN DET ÄR JUST det som den spanska vänstern gjort, socialisterna med viss tvekan och den extrema vänstern helljartat och utan en tanke på följderna. Inbördeskriget är inte längre en delad sorg och ett tabu, det har blivit ett tillhygge. Böterna för den som försvarar rebellsidan eller Francos diktatur är dryga: för smärre brott upp till tvåtusen euro, för regelrätta hyllningar upp till 150 000 euro.

En lag mot extremism – är det så dumt? Västtyskland förbjöd ju både nazism och kommunism, mordiska ideologier som vållat sådan skada. Men den spanska lagen är ingen sådan lag. Dess syfte är inte att brännmärka våld och mord och förbjuda historieförfalskning. Avsikten är att skriva om historien, så att den rimmar med den förlorande sidans känslor och önskningar ifråga om ett 85 år gammalt krig.

Den spanjor som förhärskar ”den röda terrorn”, alltså massmorden på konservativa och liberaler och arbetare av fel partifärg i republikens storstäder under inbördeskrigets första år riskerar ingen påföljd. Det gör inte heller den som försvarar mordet på nunnor och prostituerade i anarkisternas Barcelona, eller kyrkobrännarna under den andra republikens första år, 1931. Segrarna skriver historien, lyder en sliten klyscha. Så var det under Francodiktaturen, då bara en krönika tolererades.

I dagens Spanien är det tvärtom – inbördeskrigets förlorare är på väg att skaffa sig monopol, inte blott kulturellt utan också juridiskt, på sanningen om kriget.

DEN NYA LAGEN vill sopa republikens grymheter och massmord under mattan. Den uppnår sitt syfte med följande knep: Efter-

Avsikten är att skriva om historien, så att den rimmar med den förlorande sidans känslor och önskningar.

som det är det ”demokratiska” minnet som ska bevaras så görs en radikal skillnad mellan dem som kämpade för demokratin (per definition republikens aktörer, inklusive stalinistiska mördare) och dem som inte gjorde det (rebellsidan). Effekten av lagen blir en sorts minnets apartheid. Minnet av vissa mördade civila hyllas, medan minnet av andra ges en lägre dignitet – och därmed postumt förhånas. Det är inte bara de högerstämplades lidanden som devalveras, utan en rad framstående liberalers och

demokraters. Dåtidens mest firade demokratiska kulturpersonlighet, medicinprofessorn Gregorio Marañón, var på ett hår att stryka med under vänsterns mordorgie i Madrid.

Efter flykten till Paris beräknade Marañón att nära nittio procent av Spaniens naturvetenskapliga forskare tvingats fly för sina liv. Inte för att de stött Franco – de stödde nästan alla republiken – utan för att de slentrianmässigt kopplades till ”borgerligheten”, de revolutionära döds-skvadronernas bekväma nyckelschablon. Några odödliga böcker om denna skräckens årstid har skrivits, främst bland dem den liberala journalisten Chaves Nogales novellsamling *A sangre y fuego* och monarkisten Wenceslao Fernández Flores självbiografiska roman *Una isla en el un mar rojo*, som också är den mest detaljerade skildringen av den röda terrorns system och praktik. Fernández Flores överlevde genom ett mirakel och fann skydd i diktaturens Portugal, medan Chaves Nogales räddade sig till London.

ALLA MED HÖGERFÖRFLUTET i den republikanska sektorn var i akut livsfara. 21 av den konservativa dagstidningen ABCs journalister mördades. (Denna uppgift förekommer inte på *Wikipedia* i dess artikel om tidningen.) Men det behövdes rakt inget fas-

Massgrav för fascisternas offer grävs upp.

FOTO: JUAN MEDINA/TT

cistiskt eller monarkistiskt eller konservativt för att få ett pris på sitt huvud i den röda terrorns Malaga, Madrid och Barcelona. Det räckte med att bära hatt, slips, manschettknappar eller andra borgerliga attribut. För en advokat räckte det att någon gång ha representerat en miljonär eller högerpolitiker. Den som frekventerat ett kafé eller en krog med borgerlig profil var märkt. I tidningarna, som alla hastigt blev revolutionära, förekom dagliga appeller till läsarna att meddela var efterspanade borgare höll sig gömda så att de kunde plockas upp av dödsskvadronerna, *las checas*: "Var är N.N, som lämnat sin adress på x-gatan? Meddela per telefon..."

När terrorn bröt ut och allt fler borgare "togs på promenad" – eufemismen för checas mord – så insåg många att de stod inför ett infernalliskt val: Å ena sidan borde de lämna hus och hem för att inte befina sig på sin adress. Å andra sidan hade den som gick under jorden därmed "erkänt sig" vara samhällsfiende. Den utsatte sökte först skydd hos vänner. Men det blev strax gastkramande, dels för den flyende som visste att han riskerade sina beskyddares liv, dels för dem som av godhet satt sitt skinn på spel. Denna värld av yttre och inre terror skildrar Fernández Flores med en konkretion, inlevelse och moralisk auktoritet jämförbar med Solsjenitsyns. Man

Pedro Sánchez: tar monopol på historien.

FOTO: JOAQUIN CORCHERO/GETTY IMAGES

inte alls kämpade för demokrati utan för en social revolution, många av dem för ett ohöjlt totalitärt system. Enkvist ger ampla exempel på det i sin korta men faktsäckade skildring.

INGER ENKVIST är professor emerita i spanska i Lund och mest känd för svenska läsare i sin egenskap av skolkritiker, ja

Hennes bok om Spaniens kortlivade andra republik summerar en stor del av de senaste årens forskning i ämnet i en behändig och lättläst skildring, tillgänglig också för den som saknar förkunskaper. Den spanska republiken och dess demokratiprojekt, visar Enkvist, gick snett från första stund. Våren 1931 brändes hundratals kyrkor och kloster, i Madrid, Malaga och andra städer. Den ansvarige ministern, Miguel Maura, ville ingripa mot vandaler, men regeringschefen Niceto Alcalá-Zamora och krigsministern Manuel Azaña tyckte att det såg för illa ut att skicka polis mot civila efter bara några veckor vid makten. Man ville inte likna det nyligen störta auktoritära styret! Alcalá-Zamora skulle bittert ångra detta. Han skrev i sina minnen att våldsorgien i maj 1931 varit ödesdiger: "Den skaffade oss fiender där vi inga hade, underminerade vår solida position och förstörde det nästan obegränsade förtroende vi åtnjöt bland de flesta spanjorer."

ENKVIST VISAR med många exempel hur lägren, som bägge var sammelsurier av sårintressen och sårmeningar, under de fem åren av demokratiskt styre agerade med kraft för sitt eget, men aldrig för demokratins bästa. Anarkisterna, som avskydde republiken lika mycket som de avskytt monarkin, jublade i sina medier över den förödelse som drev kristna och traditionella spanjorer i armarna på högerextremister och militarister. Enkvist refererar till både ny och gammal forskning om detta, och resultatet är en helt annan bild av den spanska republiken än den gängse på kultursidor och i skolböcker.

Ifråga om ett par detaljer är jag oenig med Enkvist. Hon skriver att det spanska socialistpartiet PSOE vill skrota 1978 års författning. Det är sant att partiets

>>

Spansk politik närmar sig på ett spöklikt vis samma avgrund av misstro och dehumanisering som präglade den andra spanska republiken och som utlöste det svåraste europeiska inbördeskriget i modern tid.

kan bara beklaga att hans roman inte finns på vare sig svenska eller engelska.

Den historiesyn som ligger till grund för de nya minneslagarna tvekar inte om bakgrunden till det spanska inbördeskriget: det började i juli 1936 då spansk militär, stödd av högern och kyrkan, försökte störta den valda regeringen. Statskuppen misslyckades, och situationen urartade till ett inbördeskrig som varade i nästan tre år.

Men minst lika fruktbart för förståelsen av Spanien är ett annat perspektiv: att istället för att börja tideräkningen sommaren 1936 utgå ifrån en annan omtumlande händelse: den andra spanska republikens födelse våren 1931. Det är Inger Enkvists grepp i boken *En demokrati utan demokrater*. Det är en underbar titel, som slår huvudet på spiken. Att den spanska högern innehöll våldsdrykare, religiösa fanatiker och fascister är väl känt. Mindre känt är det att den stora majoriteten av partierna och ledarna i det motsatta lägret

skolkritikern framför alla andra. Utan hennes envishet, kurage och tålamod, och hennes lusläsande av oändliga luntor utredningar och politiska skoldirektiv skulle vi veta långt mindre än vi gör om det förstörelseverk som inleddes bara några år efter andra världskriget och som förändrat Sverige i grunden.

Franco under inbördeskriget.

FOTO: ALAMY

nuvarande ledning malträterat författningen utan några skrupler, inte minst under den nyligen avslutade regeringsbildningen, där maktfördelningen mellan politik och rättsväsende grovt åsidosatts. PSOE:s vänsterextrema koalitionspartners förkastar ibland 1978 års grundlag, men socialisterna har ännu inte på sitt program att avskaffa den.

Av republikens huvudrollsinnehavare 1931–39 bedöms två särskilt strängt av Enkvist, dels den liberala Manuel Azaña, president 1936–39 och flera gånger minister, dels socialistledaren och krigsministern Indalecio Prieto.

MYCKET AV DET SOM ANFÖRS MOT DEM ÄR graverande, men jämfört med vad som för övrigt sades och gjordes i det lägre framstår ingen av dem som någon värsting, tvärtom. Dagens premiärminister Pedro Sánchez kritiserar av Enkvist för att ha hyllat Azaña – jag är inte säker på att Sánchez är den större demokraten av de två.

Enkvist vet förstås att Spaniens koloniala engagemang i Nordafrika, i flera skeden landets mest brännande politiska fråga, började långt före 1913. Men en mindre lyckad formulering på sidan 19 kan leda läsare vilse på den punkten.

Historikern och bestsellerförfattaren Pio Moa citeras av Enkvist, och med all rätt. Han har, med egenhändigt framgrävt källmaterial, gjort mer än någon annan för att i det allmänna medvetandet motverka den ensidigt svartvita versionen av inbördeskrigets orsaker. Men Moa är inget sanningsvittne i skuldfrågan. Under sin märkliga ideologiska migration från den yttersta vänstern till den yttersta högern har han förvandlats från skeptiker till partigångare. Moa började som vänsterrevolutionär terrorist och är idag öppen och ogenerad dyrkare av diktatorn Francisco Franco – en av förra seklets grymmaste tyranner.

Enkvists innehållsrika lilla bok kunde knappast ha önskat sig ett gynnsammare utgivningsdatum. Spaniens nya koalition av socialister, vänsterextremister och katalanska och baskiska separatister kommer av allt att döma att fortsätta och eskalera den strid om historien som Enkvist beskriver. Spansk politik närmar sig på ett spöklikt vis samma avgrund av misstro och dehumanisering som präglade den andra spanska republiken och som utlöste det svåraste europeiska inbördeskriget i modern tid. ✨

FOTO: ALAMY

ARGENTINA

Messias från Río de la Plata

Argentinas nye president är en säregen blandning av religiös förkunnare och anarkokapitalist som lovat att rensa ut korruption och rofferi. Nu närmar sig sanningens minut, skriver **Mauricio Rojas**.

”DET ÄR INTE ANTALET soldater som ger seger i strid, utan kraften kommer från himlen.”

Det är Javier Mileis favoritbibelcitrat taget ur Första Mackabeerboken (3:19) som berättar om judarnas framgångsrika revolt mot det mäktiga seleukidiska riket som började år 167 f.Kr.

Judas Mackabaios är berättelsens store hjälte, han som enligt Bibeln liknade ”ett lejon, ett ungt lejon som ryter mot sitt rov”, han som ”kom med eld mot dem som plågade hans folk”. Med himlens hjälp lyckades Judas göra det som verkade vara omöjligt: att besegra en mångfaldigt större fiendehär och befria judarna från inkräktarnas ok. Chanukka, ljusets fest, är det årliga firandet av Judas återinvigning av Jerusalems tempel år 164 f.Kr.

Det var ett mirakel och säger en hel del om hur Javier Milei ser på sig själv och på den kamp som han har framför sig. Han verkar vara övertygad om att han har ett slags messiansk uppgift att uppfylla och att han är kallad att utföra ett mirakel som inte står Judas efter: att ta Argentina ur det moras av korruption och rofferi som har

omvandlat det land som en gång var det rikaste på jorden till ett där nästan hälften av befolkningen lever i fattigdom och en tiondel i ren misär.

Att Milei har tagit lejonet som symbol är ingen tillfällighet och att han kommer att behöva högre makters ingripande är obestridlig i detta Argentina där *el vivo*, den listige, han som lever på andras bekostnad, ofta betraktas som en hjälte, och *el zonzo*, han som arbetar och är laglydig, är en hånad figur.

Mileis gammaltestamentliga hänvisningar säger något om ett av de mest förbryllande dragen i hans personlighet: hans närhet – trots att han inte är jude – till den judisk-ortodoxa chassidiska tron i den version som predikades av ledaren för Chabab-Lubavitch-rörelsen, rabbin Menachem Mendel Schneersohn (1902–1994), känd som Lubavitcher Rebben eller ”Rebbe” bland sina efterföljare.

DET HANDLAR OM EN AV DE mest inflytelserika inriktningarna inom chassidismen som präglas av en stark tro på att ankomsten av en frälsande Messias inte bara

är nära, utan kan påskyndas genom våra handlingar. För somliga var Lubavitcher Rebben den utlovade Messias som egentligen inte har dött utan väntar i det fördolda på att uppenbara sig.

För Javier Milei är tron på *el Rebe*, som han säger, så stark att han besökte dennes grav eller *Ohel* i Montefiore kyrkogård i Queens, New York, både några månader före och sedan direkt efter segern i presidentvalet. Först för att be om hjälp i det som skulle komma och sedan för att tacka för att de himmelska krafterna uppenbarligen denna gång var med honom.

Denna religiösa sida kombineras med tankegångar från en helt annan galax, den libertarianska idévärlden. Det är en helt annan tro. Tron på att människors frivilliga samarbete och absoluta äganderätt till sig själva och sina rättmätiga egendomar ger både moraliskt och praktiskt bästa tänkbara tillstånd. Denna tro är lika intensiv som den chassidiska och tillsammans bildar de den explosiva blandning som heter Javier Milei.

HAN DEFINIERAR sig själv som anarkokapitalist på det filosofiska planet och bakom Mileis fräna retorik ekar anarkokapitalismens grundgestalt Murray Rothbards röst, som kusligt och på pricken uttryckte vad en majoritet av argentinarna verkar tycka om den stat som under så lång tid har plågat dem: "staten är ingenting annat än organiserat röveri".

Denna anarkokapitalistiska ådra har lett Milei till att i olika sammanhang utveckla några mycket kontroversiella resonemang, som till exempel om rätten att sälja delar av sin kropp eller att fritt äga vapen. Den grundar också hans principiella abortmot-

Förebild: Lubavitcher Rebben.

FOTO: TT

stånd, eftersom det skulle handla om att bruka våld mot en annan individ.

Bland sina kontroversiella åsikter inkluderar Milei en överslätade inställning till den senaste militärdiktaturens systematiska brott mot de mänskliga rättigheterna. Han menar att det var ett krig där excesser begicks på båda håll, även om militärens synder väger tyngre som representanter för staten. Dessutom reducerar han kraftigt antalet drabbade av statsterrorn.

Milei inser dock att uppbyggandet av ett anarkokapitalistiskt samhälle inte står på det krisdrabbade Argentinas dagordning. Därför är han minarkist eller anhängare av en minimal nattvaktarstat gällande de mera jordnära angelägenheterna. Han är dessutom beredd att använda statens fulla kraft för att kväsa vad som kommer att bli hans farligaste fiende: de peronistiska maffiornas gatuligister, de så kallade

Det kommer att göra ont, mycket ont, och Milei har varit kristallklar om detta: det kommer att bli värre innan det blir bättre.

piqueteros, som hittills har fått härja fritt på gator och torg.

Mileis militanta anti-etatism – "allt det som staten gör, gör den dåligt", brukar han säga – kompletteras med våldsamma verbala angrepp på *la casta*, det vill säga den politiska klassen plus alla dem som profiterar på statens perversa interventioner. I den kategorin ingår också en betydande del av det argentinska näringslivet, dessa "kompiskapitalister" som Milei angriper utan pardon, och likaså fackföreningsparerna och de månghövdade maffiastrukturererna som den argentinska staten göder på alla nivåer, från fattigkvarteren till de finaste residenserna.

HANS KRIGSROP är *no hay plata* (det finns inga pengar) och hans program inkluderar några för Argentina så radikala åtgärder som att sanera statsfinanserna, kraftigt reducera antalet offentligt anställda, avskaffa prisregleringarna, skrota landets omfattande protektionistiska system och sätta stop för subsidiepolitiken. Men också att stänga ner centralbanken (de argentinska populisternas outtömliga guldgruva), dollarisera landets ekonomi, privatisera alla företag i statlig ägo, stoppa alla offentliga infrastrukturprojekt, liberalisera arbetsmarknaden, avskaffa mängder av konkurrensbegränsande regleringar och införa ett skolpengssystem inspirerat av det svenska exemplet.

Javier Mileis öde kommer att avgöras under de första månaderna av hans mandat. Han vet det. Han vet, precis som Judas Hammare (Mackabaios) gjorde, att han kämpar för sitt liv mot en mäktig och hänsynslös fiende, men han verkar inte tveka en sekund om att, såsom den bibliske hjälten gjorde, gå till anfall med sin berömda motorsåg i handen. Direkt efter makttillträdet satte han igång ett omfattande åtstramnings- och liberaliseringspaket i syfte att vinna det första stora slaget: att eliminera roten till många av Argentinas problem, den offentliga sektorns stora underskott som finansieras med hjälp av dyra lån och

sedelpressarnas hektiska tempo.

DET FÖRUTSÄTTER, bland annat, en drakonisk nedbantning av statsapparatusens utgifter och personal, som idag "sysselsätter", avlönar rättare sagt, kring fyra miljoner personer, samt ett totalstopp av subsidieflödet till provinserna och av de offentliga infrastrukturprojekten.

Det kommer att göra ont, mycket ont,

och Milei har varit kristallklar om detta: det kommer att bli värre innan det blir bättre. Inflationen kommer att gå upp och ekonomin stagnera, de fattiga kommer att bli än fler och en hel del företag kommer att gå i konkurs. Men alternativet är enligt Milei att fortsätta gå mot en förödande hyperinflation och ett totalt ekonomiskt sammanbrott.

För att parera åtminstone en del av chockterapiens effekter har Mileis inkluderat i sitt första reformpaket en betydande höjning av några av bidragen till de allra fattigaste argentinarna och han har förkunnat att den enda plånbok som inte är hermetiskt stängd är den som finansierar denna typ av insatser.

FRÅGAN SOM TILL syvende och sist inställer sig är hur en anarkokapitalist som vill utsätta landet för en brutal ekonomisk chock kan bli vald till president. Det är något unikt och anarkokapitalisterna brukar utgöra en mycket liten och politiskt irrelevant sekt i de länder där de överhuvudtaget existerar. Svaret är givetvis inte att en majoritet av argentinarna plötsligt har blivit libertarianer och inte ens liberaler. Det är istället deras desperation och viljan att vräka hela *la casta* från maktens boningar som har gett *el loco Milei* (galningen Milei) en osannolik chans av att vrida landets historia i en helt oväntad riktning.

På detta vis blev narren kung, men ingen vet hur säkert han kommer att sitta i maktens sadel. Desperation är en labil och våldsam kraft, och den kommer att växa till oanade höjder under de mycket svåra månaderna som stundar. Hittills har Milei ridit på denna mäktiga våg av vrede och förtvivlan, men snart kommer sanningens minut för lejonet från Río de la Plata.

I Argentinas historia finns det en outsider som lyckades prägla sitt lands framtid på ett bestående sätt: ärkepopulisten Juan Perón. Nu är det kanske en annan outsiders tur att på ett definitivt sätt göra upp med Peróns toxiska arv. För det kommer han att behöva himlens alla krafter. ✨

Rädslan urholkar själen

Två uppmärksammade rättsfall visar faran med att publicister sätter juridiken före allmänintresset vid namnpublicering. Samhällets svaga hängs ut medan makthavarna åtnjuter skydd, skriver **Mats Bergstrand**.

DET VERKAR FINNAS ett omvänt samband mellan allmänintresse och namnpubliceringar. Ju större allmänintresse, desto lägre sannolikhet för namnpublicering. Hur kommer det sig annars att en medialt omhuldad högt uppsatt militär på Försvarshögskolan som suttit häktad misstänkt för brott mot rikets säkerhet skyddats av så gott som samtliga traditionella medier? Detta samtidigt som två unga kvinnor av många medier namngivits för ett mord på en 21-årig kvinna under tragiska omständigheter i Vetlanda.

Om vi tittar på mediernas egen definition av "allmänintresse" så handlar det om en uppgift som det är så viktigt för allmänheten att känna till att det ska vara försvarligt att delge mediekonsumenterna informationen, även i beaktande av den betydande publicitetsskada det ofta medför för de utpekade och deras anhöriga.

Att detta kriterium är uppfyllt för "toppmilitären" men icke så för de båda kvinnorna förefaller uppenbart. Den misstänkte militärens samhällsposition, brottets karaktär och potentiella allvar, allmänhetens tidigare relation till den misstänkte, allt talar för att det här föreligger ett oavvisligt allmänintresse, att namnet bör publiceras.

MEDIERNAS ARGUMENTATION för namnpubliceringen av de unga kvinnorna, att det rör sig om ett mycket uppmärksammat brott, känns i jämförelse närmast befängt eftersom det är medierna själva som styr uppmärksamhetsgraden.

Dessutom är det indirekt ett medgivande av att det inte handlar om allmänintresse enligt definitionen ovan, utan om ett rent nyfikenhetsintresse, något medier annars brukar vara noga med att exkludera ur katalogen av kriterier giltiga vid namnpubliceringar.

För det är väl inte så att medierna gör en övervägd kalkyl av riskerna för klander, och att de självklart är större om den utpekade kan förväntas ha kunskap om hur de olika överklagandeprocesserna går till?

Utgivarnas huvudskäl för att namnge i ena fallet och avstå i det andra är också juridiskt, eller snarare bottnande i en rädsla för

Medieuppbåd i samband med häktningen av "toppmilitären".

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

en juridik man inte tror sig behärska. Kvinnorna är dömda i en instans, mannen bara misstänkt. Utgivarna är rädda för en förtalsprocess ifall den misstänkte senare frias.

För det första är det orimligt att hänsyn till den egna verksamheten ska övertrumpfa allmänhetens rätt till relevant information. Uppgifter som medierna besitter men av interna skäl inte delar med sig av.

För det andra är det långt ifrån säkert att farhågorna är befogade. Ett domstols-

beslut är fattat även när det gäller häktning. Om medierna delger detta domstolsbeslut, och tydligt anger rättslig status, borde rimligtvis den vid friande dom uppkomna skadan kunna hänföras till rättssystemet. Häktas det på för lättvindiga grunder i Sverige? Är det rimligt att häkta någon för brott mot rikets säkerhet bara så där på måfå? Det kan inte vara mediernas uppgift att skydda rättssystemet.

SAMMA RESONEMANG kan anföras efter att en häktning hävts men där misstankar kvarstår. Det signalerar att brottet inte bedöms som grovt. Men medierna kan och ska likafullt inte ikläda sig någon juridisk kapp. Det är, med omvända förtecknen, som att inte skriva om en OS-medaljör för att det i efterhand skulle kunna visa sig handla om doping.

Lyckosamma förtalsprocesser mot medier uppkommer heller inte ofta vid genomtänkta publiceringsbeslut kopplade till allmänintresset. Det är i sådana fall oftast fråga om olika publicistiska haverier och inte namnpubliceringarna i sig.

Varför uppstår ett allmänintresse som tidigare inte funnits när en person döms för ett brott? Varför uppkom detta allmänintresse efter avkunnad dom i Vetlandafallet?

En medial huvudfråga är: Varför uppstår ett allmänintresse som tidigare inte funnits när en person döms för ett brott? Varför uppkom detta allmänintresse efter avkunnad dom i Vetlandafallet?

Och är det verkligen så att en eventuellt friande dom mot "toppmilitären" skulle utgöra ett belägg för att medierna som inte namnpublicerat gjort rätt?

Ta ett annat i tiden närliggande fall. En moderat riksdagsledamot försätter sig i en situation där en 25-årig kvinna kan pressa honom att betala 65 000 kronor för att hon inte ska sprida bilder tagna i samband med en påstådd sexköpsaffär. Kvinnan döms för utpressning. Riksdagsledamoten frias från misstankar om köp av sexuella tjänster. Är det rimligt att hävda att det var rätt att inte namnge en lagstiftare som på detta sätt gjort sig användbar i utpressningssammanhang, bara för att han senare frias i ett sexköpsmål? Lejonparten av alla utgivare tycks anse det.

EN SVENSK TIDNINGSMAN som tydligt markerat att bedömningen av allmänintresset är publicistiskt och inte juridiskt är Jan Wifstrand. År 2003 namnpublicerade han som utgivare för *Dagens Nyheter* den då för mordet på Anna Lindh misstänkte och häktade Mijailo Mijailovic. Kritiken mot Wifstrand för att inte vänta in rättsprocessen var hård den gången. Men om Mijailovic senare frias, skulle det då ha varit det publicistiska eller rättsliga systemet som brustit?

En annan intressant aspekt vid jämförelsen mellan Vetlanda och "toppmilitären" rör frågan om olika individer kopplade till samma brott ska behandlas i klump av utgivare i namnpubliceringshänseende.

I Vetlandafallet friades en av de åtalade från mordanklagelserna i högre instans. I fallet med rikets säkerhet var också den medialt kände militärens på FRA anställda fru häktad.

När det gäller Vetlanda är grundfrågan enkel eftersom ingen av dem borde ha namngivits överhuvudtaget. Hade det funnits ett allmänintresse så skulle det efter häktning lika självklart ha omfattat båda.

I militärålet är frågan i förstone inte lika självklar eftersom kvinnan inte tidigare

varit medialt exponerad. Hela hennes verksamhet bygger på osynlighet och anonymitet. Publicitetsskadan av en namngivning skulle vara mycket stor. Givet misstankarnas karaktär, och domstolens häktningsbeslut, förelåg ändå ett rimligt allmänintresse för publicering. Vi har här inte ett läge där den enes skuld utesluter den andres, tvärtom.

NÄR JOURNALISTIKEN trasslar in sig för mycket i att gradera skuld hos häktade riskerar det annars att bli väldigt fel. Detta belystes tydligt i samband med de så kallade Stureplansmorden i december 1994. Fyra personer dödades och ett tjugotal skadades av kulor avlossade med automatkarbin mot entrén till nattklubben Sturecompagniet.

Polisen gick ut med en efterlysning mot Guillermo Marquez Jara och Tommy Zethraeus. De flesta medier publicerade namn och bild på de misstänkta, enligt polisen för allmänheten farliga, förövarna. *Dagens Nyheter* valde dock att enbart publicera namn och bild på Marquez Jara

När journalistiken trasslar in sig för mycket i att gradera skuld hos häktade riskerar det annars att bli väldigt fel.

eftersom denne var misstänkt för mord medan Zethraeus enbart var misstänkt för medhjälp. Utgivaren Christina Jutterström menade att eftersom det inte fanns någon information om i vad denna medhjälp bestod förelåg inte tillräckliga skäl för namngivning.

När det sedan framkom att det var Zethraeus som skjutit och Marquez Jara som varit medhjälpare framstod förstas publiceringsbeslutet som bisarrt. Om utgivaren den gången tänkt lite mer publicistiskt, allmänintresset, och lite mindre juridiskt, brottskategoriseringen, hade nog bedömningen blivit en annan.

I SAMBAND MED namnpubliceringsbeslut uppkommer också andra publicistiska frågor som inte direkt har med beslutet i det enskilda fallet att göra, men väl med tillämpningens konsekvenser.

Använder medier pseudonymer för att kunna vara mer spekulativa i sin journalistik? Kan man skriva saker om en misstänkt "toppmilitär" som man drar sig för om personen är namngiven? Är beteckningar som "Nöjesprofilen", "Kulturprofilen" och "TV4-profilen" till för att minimera publicitetsskadan, eller finns där helt andra motiv?

Den andra konsekvensen är av motsatt natur. Det kan hos en redaktion där namn och bild på en misstänkt publicerats upp-

stå en med- eller omedveten önskan om att personen ska fällas, att det i efterhand skulle rättfärdiga publiceringsbeslutet. Det är ett logiskt felslut men det kan ändå påverka rapporteringen bort från sådant som talar för den misstänktes oskuld.

Jan Wifstrand: namngav.

FOTO: SUVAD MRKONJIC/TT

Båda dessa frågor utgör nu utmärkta studieobjekt för medieforskare. Har *Sydsvenskan* som namnpublicerat "toppmilitären" behandlat fallet annorlunda än alla mediebolag som inte gjort det?

MYCKET VORE VUNNET om utgivare regelmässigt för sina tittare och läsare talade om varför de beslutat att inte namnpublicera. Det är detta som allmänheten behöver få klarhet i. Nu skrivs och talas det tvärtom mest om besluten att namnpublicera. Men det blir närmast tautologiskt, förklaringen ligger där i själva publiceringen: det finns ett allmänintresse.

Om utgivarna istället tvingade sig själva att vid varje givet tillfälle argumentera kring varför den kunskap de har inte ska komma allmänheten till del, då tror jag att namnpubliceringsfrågorna skulle bli mer närvarande i publicistiken, både för utgivare och konsument. Såsom exempelvis *Svenska Dagbladet* gjorde i just Vetlandafallet.

SAMMA SAK om en utgivare bedömer att ett sådant allmänintresse uppkommit efter avkunnad dom. Vad har ändrats i utgivarens syn på detta allmänintresse i och med domen?

Allvarligast är om besluten sker utifrån risken för medieföretagen och inte nyttan för konsumenterna. Rädslan för juridiken är sällan en fruktbar publicistisk utgångspunkt. Det är sådant som leder till att samhällets svaga ställs vid den offentliga skampålen medan makthavarna åtnjuter skydd. ✨

Christina Jutterström: namngav inte.

FOTO: BJÖRN KARLIN/TT

En Dronning går på pension

Det var tänkt att bli en helt vanlig nyårsafton. Danskarna stod redo med champagnen framför tv:n för att lyssna på Hennes Majestæt Dronningens *nyårstale*.

Allt avlöpte också precis som det brukar: några inledande ord om världsläget, där Dronningen varnade för ökande antisemitism – 80 år efter räddningen av de danska judarna över Öresund – och drog sig till minnes president Zelenskys besök under sommaren.

Hälsningarna till Grönland och Färöarna, till danskarna i tyska Schleswig och utlandet avverkades också, och det traditionella slutet med "Gud bevar Danmark" närmarde sig raskt.

Då kom bomben som fick undersåtarna att sätta kransekagerne i halsen: abdikation!

Bara två veckor senare, på 52-årsdagen av Dronningens eget trontillträde, avsåg hon att lämna över hela makten och härligheten till äldste sonen, den blivande Kong Frederik X.

Nyårstalet 2023 visade sig vara Dronning Margrethes sista – *nogensinde*.

Hon, som alltid försäkrat att hon skulle bli sittande på sin tron tills hon "trillade av pinn". Plikttrogen in i det sista, som samtliga hennes företrädare – ja, med undantag då för Erik Lam år 1146.

Ryggoperationen på Rigshospitalet i februari angavs som orsaken till att majestätet kommit på andra tankar.

Men tillfrisknandet har gått enligt plan – och nog har väl världen sett monarker i betydligt skröpligare skick än den danska regenten med sin kapp.

I efterhand framträder ett mönster av

händelser som leder fram till nyårsaftonens överraskning.

Det storslagna firandet av hennes 50 år på tronen som sent omsider genomfördes i september. Kronprins Frederiks tal där han – en aning opåkallat, tycktes det då – påpekade: "Jeg er klar".

Det obegripliga beslutet att hux flux frånta Prins Joachims barn deras prins- och prinsesstitlar, så till den grad forcerat att barnens föräldrar inte ens hann informeras om vad som väntade.

Prins Christians 18-årsdag i oktober som ett slags prick över i:et som markerade att den kommande kronprinsen nu var myndig och klar även han för sin nya roll.

Steg för steg koncentrerades makten kring kronprinsen och hans familj, alltmedan övriga familjeled förpassades ut i kulisserna. För Prins Joachims del till en nyupprättad tjänst som försvarsindustriattaché vid ambassaden i Washington, DC.

Samme Joachim som en gång ansågs betydligt mera lämpad som kommande regent än den då buttre och omogne storebrodern.

Nu vankas nya tider.

Margrethe har varit en intellektuell regent: kultiverad, kulturell, konstnärlig och kreativ.

Frederik blir den fysiske regenten, som korsat Grönland med Siriuspatrullen och gjort folklig succé med sina "Royal Runs" med kungafamiljen i täten.

I den mån Dronningen har förflyttat sig har det varit i kungabilen *Store Krone* till den egna logen i *Det Kongelige Teater*.

FOTO: TT

Margrethe är en slagfärdig språkekvilibrist vars formuleringskonst har samlats i flera citatböcker.

Frederik är även här sin mors raka motsats. "Du mestrer ordet, jeg mangler det af og til", som han själv har konstaterat.

Hans nya Dronning, den modemedvetna och tjusiga Mary, har för sin del kritiserats för sina "svårigheter att improvisera" i konakterna med media.

Den nya Dronningen har en säker känsla för trender och balanserar emellanåt på gränsen till det politiska med sitt engagemang för klimat, miljö och hbtq-frågor.

Hennes svärmor är allt annat än trendig: en magnifik bärare av traditioner som till och med har gjort statsminister Mette Frederiksen (S) till rojalist.

Frederik och Mary blir ett kungapar i tiden. Och Danmark ett land som alla andra när Margrethe gått i pension.

Ann-Sofie Dahl

SANNINGSSÄGAREN

Den brittiska duon Alastair Campbells och Rory Stewarts podd *The Rest is Politics* är en glädje att ta del av. Två verbala och intellektuellt nyfikna män med lång politisk erfarenhet under olika regeringar, Campbell i Labour och Stewart i De konservativa, diskuterar och förklarar nationell och internationell politik. De ideologiska skiljelinjerna dem emellan är inte obetydliga men i grund och botten så få att de bara bidrar till att öka lyssnarvärdet – man hajar till när det visar sig att här sitter faktiskt en socialdemokrat och en konservativ som tycker olika men likväl har en gemensam samhällssyn.

Bakom den Eton- och Oxfordutbildade Rory Stewarts belevade och välmodulerade framtoning döljer sig en stålklina. Han har vid flera tillfällen i sitt liv svävat i livsfara: i Irak när han var arbetade för ockupationsmyndigheten, och inte minst när han lämnade UD och fotvandrade genom Afghanistan, Pakistan, Indien och Nepal. Boken om hans strapatser i Afghanistan i januari 2002 i minst sagt vansklig terräng, *The Places in Between*, är ett resereportage i mästarklass: ett storslaget äventyr full av iakttagelser, reflektioner och mänskligt drama.

Den stilistiska briljansen förnekar sig hel-

ler inte i hans senaste bok, *Politics on the Edge*, en generaluppgörelse med brittisk politik och särskilt De konservativa under Boris Johnson och Liz Truss med vilka han satt i regering. Både som ett demoleringsjobb och politiskt självmord betraktad är det en magnifik uppvisning.

Partiet lär aldrig förlåta honom men själv är jag och många med mig tacksamma för att han så grundligt och dödsföraktande förstörde sin karriär för ett högre syfte.

Mats Wiklund

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Rädslan för folkviljan

I år är det femtio år sedan Sverige fick en ny grundlag. I andra länder firas sådant som en del av nationens födelse, återfödelse eller befrielse. Det svenska firandet av Regeringsformen lär bli mer återhållet. Vår grundlag har ungefär samma status som stadgan i en hyggligt välfungerande bostadsrättsförening. Med kungen som hedersordförande.

Men intresset för Regeringsformen har ökat. Frågan är om skälen är de rätta.

1974 års regeringsform ersatte 1809 års. När den avskaffades efter 165 år var den världens äldsta skrivna konstitution, efter den amerikanska. Samtidigt hade gamla RF genomgått hundratala större och mindre förändringar och var en sorts konstitutionellt skal.

I samband med 150 årsjubileet den 6 juni 1959 slog televisionen förvisso till med ett minnesprogram på bästa sändningstid, men i övrigt var entusiasmen rätt begränsad bland jurister, statsvetare och politiker. Huvudsekreteraren i 1950-talets Författningsutredning beskrev 1809 års RF som "en dekorativ form, som på väsentliga punkter har så lite kontakt med det aktuella politiska livets former".

Den mest omdebatterade förändringen 1974 var att kungen avlövades sin formella makt genom kompromissen i Torekov. Detta med en nit som utmanar löjet och bland annat värkte fram den udda och illa genomtänkta svenska ordningen att parlamentets talman föreslår regeringschef.

DEN STORA SAKLIGA förändringen var formaliseringen av parlamentarismen. Som i praktiken var just en formalitet, men kom att tränga undan maktodelningsprinciperna i 1809 års RF. Då skulle makten delas mellan kung och ständer. Nu skulle makten komma ur folket och manifesteras i folkrepresentationen. Och den skulle helst inte delas alls.

Domstolarnas roll blev svag. Bara om lag "uppenbart" stred mot grundlag skulle domarna kunna avstå från att tillämpa den och starka krafter – bland annat LO – drev linjen att någon lagprövningen överhuvudtaget inte skulle förekomma.

Folkviljan skulle inte bara styra, den skulle helst få så omedelbart genomslag som möjligt. Olof Palme lugnade republikanerna i partiet med att monarkin kunde tas bort med ett pennstreck.

Debatten har sedan dess haft tre tendenser. Folkvilja, rättigheter och maktodelning.

Folksuveräniteten är Regeringsformens

grundläggande credo. 1974 stod föreställningen om folkviljans klokskap i zenit.

Medborgarnas rättigheter var en stor debatt under 70-talet och frågan om rättighetskatalogen ett betydande trätoämne. Över tid och med EU-inträdet har medborgarnas skydd och rättigheter stärkts.

Maktodelningen har ökat genom att domstolarnas ställning har stärkts och uppenbarhetskriteriet har avskaffats. Det råder idag bred enighet om domstolarna oberoende.

Vi har en mer balanserad och bättre grundlag idag än för femtio år sedan och vi upplever en renässans för den liberala demokratin. Men det är något som skaver.

KONSTITUTIONELL DEBATT har alltid blandat principer och intresse. Och inte sällan har betydande fingerfärdighet gjort princip av intresse.

Under 50- och 60-talen var valsystemet den stora frågan. Den matematiskt begåvade ordföranden i Författningsutredningen – den tidigare socialdemokratiska statsministern Rickard Sandler – var så till den milda grad intresserad att han fick datakörningar av olika valsystem budade till sig under FN:s generalförsamling i New York.

Avskaffandet av tvåkammarriksdagen och införandet av ett strikt proportionerligt valsystem drevs till en inte obetydlig del igenom för att det rådande systemet gynnade Socialdemokraterna. Enkammarriksdagen var vägen till makt-skifte. Till priset av minskad maktodelning.

1974 års RF föddes i en närmst sakral inställning till folkviljan. Femtio år senare har pendeln svängt. För att Sverige "inte ska bli som Ungern" är det nu i sin ordning att ställa upp ambitioner mot majoritetens genomslag. Det är en konstitutionell debatt i trångmål.

I riksdagsdebatten om rättighetskatalogen våren 1976 varnade Olof Palme för att man riskerade "klavbinda" parlamentarismen. Statsministern argumenterade för att folkviljan och inte grundlagen i slutänden måste vara demokratiens värn. Knappt femtio år senare vill hans partikamrater skriva in public services nuvarande finansiering och organisation i grundlagen och brännmärker dem som tycker annorlunda som "den liberala demokratin" dödgrävare.

Folkviljan har gått från att vara det demokratiska systemets garant till att utgöra ett hot. Ett femtioårskalaskunde ha inletts mer harmoniskt. Om nu folket är bjudet. ✨

"Ett femtioårskalaskunde ha inletts mer harmoniskt."

Uppdrag granskning

Public service, vad ska känneteckna det?
Har det något annat syfte än att samla en
förhållandevis stor publik och i någon mån
hålla ihop Sverige?

Av Peter
Luthersson

För att producera och distribuera medial så kallad public service finns i Sverige tre programbolag: Sveriges Radio AB (SR), Sveriges Television AB (SVT) och Sveriges Utbildningsradio AB (UR). Ägare av de tre programbolagen är ytterst svenska folket. För att markera programbolagens publicistiska relativa politiska oberoende finns en ägarstiftelse inrättad, ett moderbolag: Förvaltningsstiftelsen för SR, SVT och UR AB (FS). Mandatperioderna i denna ägarstiftelse är – återigen för att markera relativt politiskt oberoende – långa: åtta år. För att inte hela styrelsen ska bytas ut vid samma tillfälle utan viss kontinuitet föreligger har en överlappning åstadkommits. Hälften av ledamöterna byts ut vart fjärde år, men varje enskild ledamot har således ett mandat som löper under åtta år.

Styrelseordföranden i FS utses av regeringen. Undertecknad var under åtta år ledamot av FS, från och med den 1 januari 2016 till och med den 31 december 2023. Under hela denna period var Helena Stålnert ordförande. Hon utsågs av en socialdemokratiskt ledd regering. Samtliga övriga ledamöter blev utsedda efter nominering från i riksdagen representerade partier. Hur många ledamöter ett parti har kunnat nominera beror på dess röstetal i riksdagen. Dock ska alla i riksdagen representerade partier vara företrädade. Utfallet under mina första fyra år som ledamot var att (s) och (m) hade kunnat nominera vardera tre ledamöter, övriga i riksdagen representerade partier en vardera. Summan blir tolv ledamöter plus ordföranden. Under mina sista fyra år som ledamot hade en ledamotsnominering övergått från M till SD.

1

En annan skillnad mellan min första och andra fyraårsperiod var att riksdagen hade beslutat att ändra villkor för ledamotskap i FS såtillvida att aktiva riksdagsledamöter inte längre kunde vara ledamöter i FS. Som konsekvens av detta lämnade samtliga tre styrelseledamöter nominerade av S, eftersom de alla var riksdagsledamöter. De tre ersattes av tre före detta riksdagsledamöter. Likaså lämnade den av SD nominerade riksdagsledamoten Oscar Sjöstedt och ersattes av SD:s stabschef Linus Bylund och SD:s regionalpolitiker Zandra Pettersson. Exemplet visar något om den närhet till partipolitik som normalt gäller för ledamotskap. Ordföranden Helena Stålnert är ett undantag. Hon kan – som jag har uppfattat det – väsentligen beskrivas som politiskt fristående, kvalificerad för sin roll inte minst på grund av mångårig erfarenhet av yrkesverksamhet och chefskap inom SVT. Också jag faller utanför mönstret. Jag nominerades av M, som ett led av partiets – åtminstone dåvarande – ambition att eftersträva större avstånd mellan partipolitik och ledamotskap i FS. Summan under mina åtta år i FS var med andra ord elva ledamöter med stark partipolitisk koppling och två med svag eller obefintlig sådan.

Jag ber om ursäkt för denna omständliga, enligt tidsenliga normer ojournalistiska introduktion. Men ska man beskriva ett schackparti är det viktigt att läsaren känner till pjäser och spelregler.

Spelregler? Den viktigaste uppgiften för FS är att utse styrelseordförande och ledamöter i de tre programbolagens styrelser. FS fungerar alltså som valberedning men representerar samtidigt vid ordinarie bolagsstämmorna i SR, SVT och UR samtliga röster. Som ordförande i respektive programbolags ordinarie bolagsstämma fungerar ifrågavarande programbolags styrelseordförande. Vederbörande ber om förslag när beslut ska fattas. Ordföranden i FS framlägger ett förslag. Programbolagets styrelseordförande frågar om förslaget kan godkännas, varvid ordföranden i FS svarar ja och programbolagets styrelseordförande slår klubban i bordet.

Bereder besluten i FS gör presidiet, vilket under mina åtta ledamotsår bestod av ordföranden och vice ordföranden. Eftersom Helena Stålnert var utsedd av en socialdemokratiskt ledd regering tillföll posten som vice ordförande en ledamot nominerad av det vid sidan av S

”

Exemplen visar något om den närhet till partipolitik som normalt gäller för ledamotskap. Ordföranden Helena Stålnert är ett undantag.

FOTO: CHRISTINE OLSSON/TT

”

Utan undantag gav dessa utvärderingar, byggda på att styrelserna fick betygsätta sig själva, en ljus bild av sammansättning och kompetens.

största partiet, alltså M. Till en början var det den tidigare politiske chefredaktören i *Svenska Dagbladet* och riksdagsledamoten Mats Johansson, som dock avled sommaren 2017 och då ersattes både som ledamot och vice ordförande av Hans Birger ”HB” Ekström, som under många år hade varit M:s kanslichef.

Processen fram till det årliga sammanträde i FS då det egentliga beslutet fattas om vilka personer som ska leda och tillhöra de tre programbolagens styrelser startar som regel med ett sammanträde då vakanser identifieras. Olika skäl kan finnas för skiften av ordförande och ledamöter: någon har suttit länge, kanske alltför länge på sin post, någon har begärt entledigande sedan privata eller professionella förhållanden har ändrats eller någon har visat otillräcklig håg eller bristan-de förmåga för sitt uppdrag. Ledamöterna i FS bereds internt tillfälle att inkomma med förslag på nya innehavare av de vakanta platserna. Förslagen beledsagas av motiveringar och kortfattade sammanställningar av de föreslagna meriter. Listor upprättas över personer som nu har blivit föreslagna och där även namn på personer som tidigare har varit på förslag men då har blivit förbigångna finns med. Vid något ytterligare sammanträde diskuteras de föreliggande förslagen. Presidiet ska därefter mot bakgrund av dessa diskussioner förhöra sig om intresse hos aktuella namn och ta referenser på dem.

En spelregel bör nu uppmärksammas, ett dokument som Helena Stålnert fick till stånd ganska tidigt under sin period som ordförande i FS: ”Grunder för bedömning av styrelseledamöter till Public Service-bolagen”. I ordförandens ursprungsförslag fanns ett oavvisligt krav på att den som kunde komma ifråga för ledamotskap skulle ha erfarenhet av arbete i styrelser eller av ledande positioner i företag eller organisationer. För egen del motsatte jag mig (sannolikt med åtskillig arrogans) en sådan skrivning, vilken gör kretsen av möjliga alltför trång och alltför likriktad. Jag hänvisade istället till kriterier som i mina ögon borde vara överordnade: ”dokumenterad omdömesförmåga, dokumenterad integritet och dokumenterad intellektuell styrka”. Andra ledamöter fann också att ursprungsförslagens krav något borde modifieras eller luckras upp. Ett tillägg infördes i dokumentet: ”eller annan motsvarande värdefull kunskap”. När dokumentet

slutligen antogs var jag noga med att påpeka att det överhuvudtaget borde betraktas som en vägledning och inte som en uppsättning oomkullrunkeliga regler. På den punkten blev jag lugnad. Men det lugnande beskedet visade sig snart vara bortglömt av givaren.

Även en annan kanske inte spelregel men omständighet bör nu anföras. Till en början under min åttaåriga mandatperiod hänvisades ständigt till i programbolagen genomförda styrelseutvärderingar.

Utan undantag gav dessa utvärderingar, byggda på att styrelserna fick betygsätta sig själva, en ljus bild av sammansättning och kompetens. Jag ifrågasatte omsider och upprepade gånger värdet av dessa utvärderingar. En representant för ett styrelseutvärderingsföretag inkallades slutligen till ett sammanträde i FS för att svara på frågor. Jag undrade om styrelseutvärderingar gav information om någon-ting annat än graden av en styrelses självförälskelse, om inte ett alltför gott resultat kunde vittna om brist på friktion, dynamik och kreativitet. Och jag undrade om hon – det var en kvinna – visste något om hur styrelseutvärderingarna hade sett ut i verksamheter som hade visat sig oetiska eller på annat vis bristfälliga. För att tydliggöra nämnde jag Transportstyrelsen och it-läckagen, Karolinska sjukhuset och konsulterna, Karolinska institutet och rekryteringen av Macchiarini, Telia och mutorna till diktatorsanföranter och Swedbank och tvätten av blodspengar. Den första frågan pekade, sade representanten för styrelseutvärderingsföretaget, på något viktigt som hon och hennes kollegor hade dryftat. Som det verkade utan att ha kommit längre än så. Om den andra frågan sade hon sig inget veta.

Processen som leder fram till att ledamöterna i FS enas om vilka personer som ska leda och tillhöra de tre programbolagens styrelser ändrar årligen förstås med ett beslutssammanträde. Presidiet föreslår nu en kandidat till varje vakans, en och bara en, trots att ingen konsensus har förelagat eller eftersträfvats vid föregående diskussionssammanträde. I det längsta under mina åtta år som ledamot i FS accepterades presidiets förslag utan nämnvärt meningsutbyte. Kanske berodde det på att ingen ville uttala misstro mot presidiet och dess arbete. Kanske berodde det på att samtliga ledamöter trodde sig veta att presidiet redan hade vidtalat tillräckligt många av ledamöterna i FS och försäkrat sig om stöd från dem.

Till sist spred sig likväl ett missnöje. De kandidater som föreslogs kunde nu mycket väl vara sådana som tidigare inte ens hade förekommit i diskussioner vid sammanträden i FS. Och vilka de föreslagna kandidaterna var kunde meddelas i ett mejl någon eller några timmar före själva beslutssammanträdet eller rentav vid sittande bord.

Min egen föreställning blev snart att jag i FS fick bekanta mig med ett politiskt beslutsfattande till skillnad från ett beslutsfattande grundat på styrkan hos argument (som jag tidigare hade varit

Helena Stålnert.

FOTO: EERO HANNUKAINEN/TT

Ett mer vuxet tilltal.

FOTO: ANDREW PATERSON / ALAMY

van vid). Ganska omgående gjorde jag vissa iakttagelser. Så till exempel verkade det som om en av de tre ledamöter som var nominerade av S talade för alla tre. En effekt av den omständigheten var att en av de tre övriga från början var sporadiskt närvarande vid sammanträden och snart uteblev alldeles. Förhållandet fick rimligt nog ordföranden i FS att reagera. Hon uppmanade ledamoten ifråga att lämna styrelsen eller se till att bidra till arbetet i den. För inget av dessa alternativ hade vederbörande ledamot minsta intresse. Nya framstötter från ordföranden avvisades. Till sist måste någon ha vidtalat någon, och riksdagsledamoten ifråga lämnade styrelsen i FS.

Det här skedde under mina första fyra år som ledamot. Under mina sista fyra år som ledamot var det inte lika tydligt att de tre ledamöter som var nominerade av S hade en talesperson. En av de tre var visserligen mer talför än de båda andra, men det kunde vara resultat av temperament, mer omfattande erfarenhet och besittning av språklig elokvens. Hursomhelst nämnde en av de övriga två under ett sammanträde att ... hon eller han... ”återrapporterade” till sitt parti, vilket knappast kan betyda annat än att uppgifter förmedlades om vilka diskussioner som fördes och vilka beslut som stundade. Avslöjandet fick en ledamot nominerad av ett annat parti att reagera, till och med att reagera upprört och kraftfullt. Denne ledamot förklarade sig stå fullständigt främmande för tanken om ”återrapportering”, eftersom ledamöter-

na i styrelsen inte är utsedda som företrädare för partier utan som mur mot partiintressen. Var och en representerar med andra ord bara sig själv. Den tystnad som vidtog efter utbrottet kan inte karakteriseras på annat vis än som talande.

Nå. Våren 2023 – i elfte timmen – krackelerade äntligen det politiska beslutsfattandet. Utlösande var presidiets framkastande av ett förslag på ledamot i en av programbolagens styrelser, ett i sammanhanget helt nytt namn, aldrig omnämnt eller diskuterat i FS före själva beslutssammanträdet. Hos mig – och uppenbarligen inte endast hos mig – blev en sedan länge gnagande undran akut: Varifrån kom detta namn? Var det något som Helena Stålnert och HB Ekström hade grubblat ut på egen hand? Och i så fall varför (då fullgoda alternativ redan förelåg)? Eller var det ett namn framfört av ett programbolags styrelseordförande eller verkställande ledning? Eller härrörde namnet rentav från några partikanslier i samförstånd? Osäkerheten om hur det förhöll sig fick bägaren att rinna över. Presidiet borde kunna påräkna stöd av de tre av S nominerade ledamöterna liksom av den av MP nominerade. Men i övrigt föreföll uppslutningen dålig. Eventuella röstsiffror kunde för presidiets vidkommande resultera i ett nederlag med 6 röster mot 7. Ett beslut i frågan sköts därför upp till nästa sammanträde.

Men vid det sammanträde som ännu pågick

”

Min egen föreställning blev snart att jag i FS fick bekanta mig med ett politiskt beslutsfattande till skillnad från ett beslutsfattande grundat på styrkan hos argument (som jag tidigare hade varit van vid).

»

”

Om inte styrelse-
utvärderingar ger
vägledning om
vilka kompeten-
ser som möjligen
saknas i pro-
grambolagens
styrelse, hur ska
ledamöterna i FS
då kunna bilda
sig en uppfatt-
ning?

höll ifrågasättandet eller upprorsstämningen i sig. En ändring av arbetsordning krävdes och fick stöd av en majoritet. Till vad som nu skulle bli beslutssammanträdet i ordförande- och ledamotsfrågan skulle för varje vakans minst två kandidater utpekade, och röstning mellan de utpekade kandidaterna skulle företas efter att argument för och emot var och en hade lagts fram och dryftats. Och, menade flertalet runt sammanträdesbordet, en sådan ordning borde permanentas i FS.

Moderaternas man: Hans Birger Ekström.

FOTO: SANDRA BIRGERSDÖTTTER EK/RIKSBANKEN

Självt växla jag efter sammanträdet några ord med ett par av de övriga ledamöterna och släppte fram min frustration över politiskt beslutsfattande. ”Jag hade inte överlevt tio minuter i ett politiskt parti”, sade jag. ”Nej, det hade du inte. I ett politiskt parti har den som säger sanningar strax bara fiender”, svarade en av dem jag talade med, för övrigt samma person som i ett annat sammanhang reagerade på talet om ”återrapportering”. Kanske var det inte avsett som beröm, men jag valde likväl att tolka det som det.

Om inte styrelseutvärderingar ger vägledning om vilka kompetenser som möjligen saknas i programbolagens styrelse, hur ska ledamöterna i FS då kunna bilda sig en uppfattning?

En gång om året sammanstrålar ledamöterna i FS med styrelsen i respektive programbolag. Ordförande vid dessa sammankomster var när jag blev ledamot i FS ordföranden i respektive programbolag. Dagordningen följde en mall. Styrelseordföranden i programbolaget hälsade välkommen och redogjorde kortfattat för sin inställning till läge och utmaningar. Så lämnades ordet till programbolagets verkställande direktör som mer mångordigt redogjorde för sin inställning till läge och utmaningar. Sedan vidtog en frågestund, där ledamöterna i FS kunde ställa frågor till verkställande direktören. Första gången jag deltog i dessa sammankomster med styrelserna i SR, SVT respektive UR fann jag de verkställande direktörernas villkors- och trendspaningar i medievärlden intressanta. Men år två blev jag besviken och tyckte att vad som sades av värde var vad som redan anförts året innan. Jag bestämde mig för att ställa några frågor om annat än det som anfördes.

Här inträder ännu en spelregel, en som har med programbolagens relativa politiska oberoende att göra. Vid sammankomsterna mellan ledamöterna i FS och ledamöterna i programbolagens styrelser skulle frågor om själva programverksamheten inte förekomma, lika lite som sådana frågor skulle förekomma i programbolagens styrelser. Sett ur det relativa politiska oberoendets synvinkel är ordningen rimlig. Sett ur programverksamhetens själva syftes perspektiv är den orimlig. (Analogier låter sig lätt produceras. Här sitter styrelsen för ett bolag som tillverkar skor. I denna styrelse kan allting diskuteras men inte kvalitet på skor och tillverkning av just skor.) Som ledamot i FS önskade jag se vad som inträffade om innebörden av uppdraget public service lyftes. Reaktionen blev häftig. Styrelseordföranden i det aktuella programbolaget läxade upp mig på temat *Noli me tangere*.

Men jag framhärjade och gjorde SVT till mitt försöksområde. Resultatet blev att sammankomsterna mellan ledamöterna i FS och styrelsen i SVT ändrade karaktär. Programbolagets styrelseordförande fyllde ut sin välkomsthälsning kanske inte med synpunkter men med ord, och programbolagets verkställande direktör filibustertalade så att utrymmet för frågor från ledamöterna i FS krympte till näst intill ingenting. Jag föreslog då ordföranden i FS att ändra på dagordningen vid sammankomsterna med programbolagens styrelser. Hon borde själv vara ordförande vid dessa sammankomster och se till att ordentligt tidsutrymme garanterades för frågor från ledamöterna i FS. Och hon borde verka för att dessa frågor i hög grad ställdes till enskilda styrelseledamöter i programbolagen och inte till verkställande direktören, eftersom det var tillsättning av enskilda ledamöter och inte av verkställande direktör som var vårt ansvar. Jag är tacksam för att Helena Stålnert fann förändringen önskvärd och genomdrev den.

Vari bestod då det förgripliga som jag hade yttrat och tillät mig att fortsätta att yttra? Nej, jag sade inte ett ord om enskilda program som visades i SVT eller om enskilda medarbetare i SVT. Jag undrade över sådant som den ton som dominerade i det mer anspråksfulla programutbudet och sade att ett knapptryck bort för gemene titlare befann sig exempelvis BBC och CNN och

Bet sig i tungan: Hanna Stjärne.

FOTO: PIFRISK/TT

Riksdagen: Återrapportering till partikansliet?

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

visade prov på en alldeles annan ton, låt säga ett mer vuxet tilltal. Och jag kunde undra över varför SVT som hade varit en finansiär av Joanna Helanders och Bo Perssons film *Watching the Moon at Night*, som handlar om offer för antisemitism och terror, inte visade filmen. Några svar på dylika frågor annat än att dylika frågor inte kunde diskuteras stod inte att få. En då tämligen nyutsedd styrelseledamot i SVT, snart dessvärre tragiskt avliden, stegade dock efter sammankomsten fram till mig och sade att han tyckte att mina frågor var "jättebra" och "jätteviktiga". Varför ska SVT göra barnprogram för vuxna? Och rädslan för anklagelser om islamofobi bör väl inte hindra uppmärksammande av antisemitism?

I påbudet hysch hysch finns sannolikt ett inslag av hyckleri. En situation vid en sammankomst med styrelsen i SVT minns jag med särskild tydlighet. Jag fick tillfälle att skjuta in en fråga till programbolagets verkställande direktör så där otvunget och helt apopå: "Inför viktiga publicistiska beslut... har du någon att prata med... någon som inte står i ett beroendeförhållande till dig?" Svaret kom snabbt: "Då pratar jag med Anki", sade verkställande direktören Hanna Stjärne innan hon bet sig i tungan. "Anki" var nämligen dåvarande styrelseordföranden i SVT, Anna-Karin Celsing, som enligt sin egen ständigt och utförligt framlagda princip, regel eller dogm inte skulle kunna lyssna på sådant

som det här var fråga om utan att hålla för öronen och som ännu mindre skulle kunna yttra sig om det utan att hålla för munnen. Jag begrundade alldeles stilla ett gammalt ordspråk: "Tungan är en hal sten." Är ordspråket inte kongolesiskt?

Public service, vad ska känneteckna det? Har det något annat syfte än att samla en förhållandevis stor publik och på så vis möjligen bidra till att i någon mån hålla ihop Sverige? Är det tillräckligt? Bra nog? Regeringen har tillsatt en kommitté som "ska föreslå hur public service-uppdraget ska regleras från och med 2026 och föreslå vad som ska ingå i uppdraget under tillståndsperioden 2026–2033". I direktiven nämns ordet "folkbildning". En ledamot i FS – nominerad av ett parti som håller sig med två språkrör – var väldigt upprörd över detta omnämnande. Tanken avfärdade han – det är en man – aggressivt som "elitism". Sannolikt menade han "förmynderi". Ordval kan vara vanskliga för den som föraktar folkbildning. "Folkbildning är motsatsen till elitism", sade jag där vi satt i vårt lilla sammanträdesrum. Och jag sade: "Ska inte public service bjuda något annat än vad kommersiell tv gör?" Och: "Om inte, varför ska vi då ha public service överhuvudtaget?"

Kanske bör jag avslutningsvis nämna att ingen av de personer som jag har föreslagit som ledamot i något av de tre programbolagens styrelser har blivit utsedd. ✨

”
Varför ska SVT göra barnprogram för vuxna? Och rädslan för anklagelser om islamofobi bör väl inte hindra uppmärksammande av antisemitism?

Av Daniel
Bergström

Alla ville vara

Ända sedan Romarriket gick under har länder och stater försökt spåra sitt släktskap tillbaka till det. Anspråket på att vara Roms äkta arvtagare har haft storpolitiska konsekvenser ända in i vår tid.

2

Det är möjligt – men långt ifrån säkert – att Karl den stores farfars farfars morfars farfars farfars morfars hette Flavius Afranius Syagrius, och var romersk senator och konsul under andra halvan av 300-talet. Se där ett försök att konstruera en genealogisk linje – om än en bräcklig sådan – från nutiden tillbaka till antiken. För får man bara linjen mel-

lan Karl den store och antiken att hålla är nämligen resten en baggis; det går enkelt att belägga att huvuddelen av Europas nuvarande aristokrati är släkt med Karl den store.

Detta, att bygga en bro till antiken som kan bära den kritiska granskningens vikt, i vart fall om man kisar lite med ögonen, är en gammal sport. Faktum är att det är något av släktforskningens heliga graal, ett slags motsvarighet till filatelins gul tre skilling banco.

I alla händelser är det år 476 som är mållinjen,

romare

FOTO: ALAMY

det vill säga det vedertagna datumet för Västroms fall. Den 4 september detta år avsatte germanhövdingen Odovakar den siste västromerske kejsaren, den tolvårige Romulus Augustulus. Det brukar ofta påpekas att detta inte uppfattades som så dramatiskt av samtiden. Det är nog en lätt överdrift, men det var å andra sidan en tid som var utomordentligt luttrad när det gällde dramatik. Sant är naturligtvis att det många gånger tidigare förekommit att germanska krigsherrar i romersk sold tröttnat på sin arbetsgiva-

re och bytt ut honom. Skillnaden denna gång var att kuppmannen inte satte någon ny marionettkejsare i den gamles ställe.

Man kan kanske säga att Västroms fall uppfattades ungefär så dramatiskt som vi i Sverige idag, som trots allt är lite mindre vana vid dramatik, skulle uppfatta en regeringskris mellan två riksdagsval. Odovakar som en sorts folkvandringstida Ola Ullsten med andra ord.

>>

”

Romarriket har det gemensamt med äppelpaj att det anses så bra att nästan alla länder vill göra anspråk på det som sitt eget.

Tendensen i historieforskningen sedan några decennier är överhuvudtaget att spela ner betydelsen av övergången mellan antiken och medeltiden. Emblematiske för denna vad man kan kalla postmoderna syn på Roms fall är den irländske historikern Peter Brown och hans epokgörande bok *The World of Late Antiquity* från 1971. Man kan förenklat uttrycka tesen som att det inte finns några klara brottytor mellan senantiken och den tidiga medeltiden, utan bara en mjuk, fortgående förändring. Det går, enligt denna historikerskola, heller inte att tala om att civilisationen skulle ha gått tillbaka. Det som hände var att människors behov förändrades, och att de därför på helt rationella grunder förändrade sina livsmönster.

Detta är en elegant, väl utarbetad och tankeväckande syn. Det huvudsakliga problemet med den är att den är nonsens. Naturligtvis går det att uttrycka det som att "livsbehoven förändras" när kusterna förhärjas av plundrare, och att det då är rationellt att överge villorna vid havet och bosätta sig i befästa byar i bergen. På samma sätt kan man naturligtvis säga att livsbehov förändras när vattenförsörjningen till städerna upphör på grund av kollapsad infrastruktur och att det då är rationellt att överge badhusen. Men det gör ju inte mycket för att vederlägga tesen att antikens slut verkligen upplevdes som en kataklysmisk process av de flesta berörda.

För faktum är att Västeuropa under loppet av ett par hundra år sjönk till en lägre kulturnivå – vad gäller exempelvis teknologi och ekonomisk specialisering – än under den förklassiska tiden. Mät punkt efter mät punkt bekräftar bilden. Det mest anslående exemplet är nötkreaturens mankhöjd, som ju bland annat är en funktion av jordbrukets avkastning. Under den förromerska järnåldern var den genomsnittliga mankhöjden för en ko i dagens Italien fyra centimeter kortare än under kejsartiden, men dock fyra centimeter längre än den skulle bli under tidig medeltid.

Brottet mellan tidsåldrarna var alltså skarpt och verkligt. Annars hade inte lockelsen i att hit-

ta gul tre skilling banco – en släktlinje till andra sidan Ginnungagapet – varit lika stark. Att ha rötter i tiden före är en statussymbol på samma sätt som det är en statussymbol i Sverige att bebo ett av de allt fåtaligare vackra husen från tiden före 1930.

Egentligen handlar det kanske om att försöka övertyga sig om att det förflutna går att greppa i flykten. Men den obarmhärtiga sanningen om tiden före medeltiden är att det mesta är glömt. De gestalter från antiken som vi minns, studerar och för vidare är inget annat än svaga röster i en storm, lösryckta skuggbilder ur tidens malström. Vi kan knappast veta vilka böcker och människor som för alltid är borta.

Historiskt har inte bara människor utan även länder och stater försökt spåra sitt släktskap tillbaka till Rom. Romarriket har det gemensamt med äppelpaj att det anses så bra att nästan alla länder vill göra anspråk på det som sitt eget.

Men det har funnits mycket konkreta skäl till att tråden från Rom varit storpolitiskt intressant. Av central betydelse har varit det för oss svårbegripliga konceptet *translatio imperii*. Detta kan i korthet beskrivas som en övertygelse om att det existerar ett *imperium*, en politisk enhet som alla kristna riken ingår i och i spetsen för vilket finns – eller i vart fall borde finnas – en kejsare. Detta *imperium* existerar oberoende av yttre sken, och dess innersta oförstörbara essens kan ärvas och överföras.

Mot den idébakgrunden blev det ett maktargument av första rang att kunna härleda en obruten, statsrättslig linje från Rom. Dessutom var det för många människor, långt in i medeltiden, helt enkelt ofattbart att det eviga Rom kunde upphöra att finnas till. Oavsett hur lågt lyckans sol sjönk för det alltmer folktomma stenbrottet vid den slammiga Tibern betraktades alltså Rom – som rike och som idé – som en levande realitet.

Att försöka följa idén om *translatio imperii* genom tiderna innebär en ganska skumpig färd. Men spänn fast säkerhetsbältena, för nu kör vi.

Kanske självklarast anspråk på att vara det sanna Romarriket hade Östrom, så länge det fanns. När Odovakar avsatte Romulus Augustulus skickade han de kejsarliga insignierna till Konstantinopel, tillsammans med det inställsamma meddelandet att man i väst inte behövde en egen kejsare utan hädanefter, som före riksdelen, skulle lyda under kejsaren i öst. I själva verket handlade det naturligtvis om att Odovakar på detta sätt slapp ha någon som flåsade honom i nacken. I Konstantinopel tog man honom dock på orden. Formellt hörde därför huvuddelen av Italien, inklusive själva staden Rom, till det östromerska riket ända fram till mitten av 700-talet. Och än idag benämner till exempel den grekisk-ortodoxa patriarken i Istanbul officiellt sin stiftsstad vid Bosporen som "Nea Rhome".

På denna punkt – att de var det sanna Rom – var östromarna under hela medeltiden fullkomligt oböjliga. I dagligt tal kallade de städse sitt rike för "Rhomania", och sig själva för "rhomai-

Ursula von der Leyen: Nog ändå inte Caesar.

FOTO: MICHAL CIZEK/GETTY IMAGES

Karl den stores kröning. Målning av Jean Fouquet 1460.

FOTO: ALAMY

os”. Och när bysantinska lärde reflekterade kring sin egen historia handlade det alltid om Roms historia. Förfäderna, tänkte man sig, hade bott vid Tibern och inte i Attika eller på Peloponnesos. *Graikos* var en förolämpning – det betydde närmast ”bonnläpp” – och hellen betydde ungefär hedning. Samtidigt som östromarna på detta sätt dyrkade ett romerskt förflutet så hatade de, med äkta och mörkröd passion, ”latinare”, och betraktade förbluffande nog latinet som ett barbariskt och obegripligt tungomål. Ett sådant förhållningssätt kan nog bara förklaras med en utomordentligt förvirrad historieuppfattning. (Det torde å andra sidan krävas just en utomordentligt förvirrad historieuppfattning för att man överhuvudtaget ska ge sig in i leken att leda i bevis att man är Romarrikets äkta arvtagare. Men, som vi ska se, det har inte hindrat andra från att ge sig på samma våldliga projekt.)

Även i Västeuropa har man naturligtvis gjort anspråk på kvarlåtenskapen. Faktum är att Tyskland, Frankrike och Italien alla, på stort och äkta allvar, har ansett sig vara Roms legala efterföljare.

Startpunkt för dem alla har varit den sägenomsusade juldagen år 800, då Karl den store kröntes till kejsare av påven Leo III i Peterskyrkan. Fortfarande idag går det inte att komma fram till en accepterad version av vad

som faktiskt hände under den där juldagsmässan. Striden handlar huvudsakligen om huruvida Karl själv regisserade händelsen eller om han tvärtom var motvilligt objekt för den. Ja, kanske var kröningen rentav en kupp av påven, som på grund av kyrkointerna maktstrider behövde en mäktig världslig beskyddare.

För motvillighetstesen talar onekligen den omständighet att frankerna, allt sedan den tid de var slavar och legosoldater, innerst inne föraktade de dekadenta romarna. ”Romersk kejsare” var alltså inte nödvändigtvis något eftersträvnsvärt för en skäggig frankerkung som Karl. Mycket riktigt kallade han sig efter sin upphöjelse år 800 heller aldrig *imperator Romanorum*, utan använde istället den uppenbarligen med utomordentligt stor omsorgsfullhet valda titeln *imperator Romanum imperium gubernans* – det vill säga ”kejsare, som styr över det romerska riket”. Den groteskt välmodulerade frasen bär tydliga spår av uppfinningsrika och säkert välbetalda konsulter vid hovet i Aachen, och den värmer ett förhärdat juristhjärta.

Det var naturligtvis ingen konst för Frankrike att härleda en tråd av den romerska kejsarliga purpurn från frankerna. Napoleon lät också tillverka kopior av Karl den stores krona och kröningssvärd till sin egen kröning som fransmännens kejsare i Notre-Dame 1804. Men även Italien och Tysk-

”

Oavsett hur lågt lyckans sol sjönk för det alltmer folktomma stenbrottet vid den slammiga Tibern betraktades alltså Rom – som rike och som idé – som en levande realitet.

”

Faktum är att Tyskland, Frankrike och Italien alla, på stort och äkta allvar, har ansett sig vara Roms legala efterföljare.

land kunde göra samma sak, eftersom det franska riket efter Karl den stores död delats upp i ett västligt rike, ett mellanrike och ett östligt rike. Mellan- och östrikerna kom längs vindlande vägar att utveckla sig till Italien respektive Tyskland.

Kejsartiteln återuppväcktes år 962 då Otto I blev kejsare över mellanriket och östriket. Detta förenade rike kallas av eftervärlden för Tysk-romerska riket (men kallade sig själv aldrig något annat än det heliga romerska riket), och det skulle bestå i vart fall ända till 1806, då den siste kejsaren på grund av Napoleons framfart avsatte sig kronan. Härefter blir den statsrättsliga tråden från Romarriket till dagens Tyskland visserligen lite fransig, men alltjämt skönjbar. Ett nytt tyskt förbund med samma gränser som det gamla riket upprättades vid Wienkongressen 1815. Ska man vara petig var detta tyska förbund måhända inte i striktaste mening legal efterträdare till det gamla riket, framförallt eftersom det saknade en kejsare. Men 1871 ombildades förbundet till ett tyskt kejsarrike, under Preussens ledning. Därmed fanns åter en kejsare och även en nogräknad betraktare borde kunna anse att tråden därmed var återupptagen. Och tycker man att denna, förvisso lite improviserade, skarv håller, ja då finns ingen annan slutsats än att Romarriket lever kvar i form av dagens Tyskland. Förbundsrepubliken Tyskland är nämligen inte bara en arvtagare till 1871 års tyska rike utan är rentav statsrättsligt ”identiskt” med det, allt enligt en oklanderligt korrekt dom från 1973 i den tyska författningsdomstolen i Karlsruhe (där ledamöterna för

övrigt bär röda kåpor modellerade på dem som bars av det stora rådet i medeltidens Florens, som i sin tur var modellerade på de romerska konsulernas tunikor).

Sammantaget kan man, såvitt beträffar Frankrike, Tyskland och Italien, konstatera att gamle Fredrik Böök knappast var originell, men naturligtvis inte heller hade fel, när han gjorde betraktelsen att det vi kallar ”Europa” i grund och botten inte är något annat än Karl den stores franska rike.

Det finns helt visst märkligare kandidater till att vara Romarrikets arvtagare. Till exempel Turkiet. När Mehmet II år 1453 erövrade Konstantinopel tyckte han sig därmed ha absorberat den romerska kejsarvärdigheten. Därför kallade sig de ottomanska sultanerna spektakulärt – och befängt – nog *kaiser-i-Rûm*, det vill säga romerska kejsare, ända fram till slutet på 1800-talet.

En medtävlare med Turkiet om mest fantasifullt anspråk är Ryssland. Slaverna, som kristnades från Bysans, uppfattade det under medeltiden som en naturlag att kristenheten hade en värdslik beskyddare i kejsaren. Efter Konstantinopels fall fanns det dock plötsligt inte någon ortodox kejsare, vilket man uppe vid Volga uppfattade som synnerligen obehagligt. Självklart låg det då nära till hands för de driftiga storfurstarna av Moskva att själva fylla tomrummet.

Ivan III gifte sig med en brorsdotter till den siste bysantinske kejsaren, vilket naturligtvis är utomordentligt svagt som legitimitetsanspråk

I Karl den stores efterföljd: Napoleon kröns till kejsare. Målning av Jacques-Louis David 1806.

FOTO: ALAMY

I röda kåpor med smak av Florens och Rom: Den tyska författningsdomstolen i Karlsruhe.

FOTO: ALAMY

betraktat, men det fick duga i krig. ”Två Rom har fallit, men det tredje står och ett fjärde kommer aldrig finnas”, kunde så munken Filofej av Pskov förkunna i början på 1500-talet, och detta kom att bli en grundpelare i rysk självuppfattning och statssyn. Idén om ”det tredje Rom” har fått påtagliga geopolitiska följder intill denna dag. Både Krimkriget och första världskriget bröt ut bland annat på grund av den ryske tsarens gravallvarliga hävdande av rätt till beskyddarskap över alla ortodoxt kristna varhelst på jorden de befann sig. Och det kan knappast råda någon tvekan om att samma tanke går igen, under ytan, i Putins imperialistiska anspråk på Ukraina, ett anspråk som är i färd med att omforma den världsordning vi tagit för given sedan 1989.

Var finns då Rom idag? kan man fråga sig. I Berlin, Moskva, Paris? Svaret är att Rom finns överallt, och ingenstans.

I nget land hävdar längre på fullt och ärligt allvar att Romarriket rent statsrättsligt fortfarande existerar, inte heller Ryssland. Den sista pusten av officiellt hänvisande till det romerska riket i det diplomatiska protokollet försvann 1946 när den italienska monarkin avskaffades – fram till dess ansåg sig de italienska kungarna officiellt vara det heliga romerska rikets ståthållare i Italien (enligt en gammal förläning från den tysk-romerske kejsaren).

Men åtminstone ett av det romerska imperiets organ existerar ju i högönsklig välmåga, nämligen den katolska kyrkan, som från slutet på 300-talet var romersk statskyrka. I övrigt kan man kanske se det som att *translatio imperii* pulveriserades och fördelades på Tyskland, Frankrike och Italien, som så att säga fyllde varsitt ämbar ur källan. Då

ligger det också nära till hands att se det som att källan åter har fyllts på med samma vatten, och att skärvorna av den romerska statsidentiteten har gjutits samman igen, nu när Romarrikets olika arvtagare har slutit sig samman i samma politiska enhet. Möjligen tillhör alltså nutidens bästa anspråk på den kejserliga purpurn varken Putin eller Habsburgarna, utan Ursula von der Leyen.

Att EU inte är en monarki talar i och för sig inte emot detta hugskott. Principiellt sett var inte heller Rom en monarki, sedan den siste etruskiske kungen enligt legenden fördrivits av Junius Brutus i samband med republikens grundande. Kejsartiteln var inte – teoretiskt sett – ärftlig. Faktum är att kejsarämbetet saknade all konstitutionell och legal förankring. Caesar var ett familjenamn som fördes vidare genom adoption, och kejsarens formella roll var blott som innehavare av heders titeln ”princeps”, det vill säga förste medborgare. Den rent formella makten utövades ända till slutet av republikens konsuler. Kejsarmakten var lika suverän som den var informell.

M en nej, Ursula von der Leyen är nog inte Caesar. Och något romarrike är EU inte, om inte annat av det skälet att arvet måste göras anspråk på för att kunna ägas. Men skulle man fråga den gamla tidens statsrättslärde, eller medeltidens kungar, skulle de utan att blinka förklara för oss att det kristna romerska världsriket – *imperium* – aldrig kan förgås. Rom består fortfarande, i idéernas osynliga men verkliga värld. Det förflutna är inte borta, utan är här. Idag och igår är ett och samma.

Det är på egen risk som vi ser annorlunda på saken. ✨

”

Var finns då Rom idag? kan man fråga sig. I Berlin, Moskva, Paris? Svaret är att Rom finns överallt, och ingenstans.

”

Jag har beskådat hur akademiska ledare identifierat sig så med rollen som laglydiga myndighetschefer att de formulerat direktiv om stramare lokal kontroll av den forskning som bedrivs på våra institutioner.

Myndigheter, som leds av jurister och är placerade utanför akademien, kontrollerar och bestämmer de facto över vilken humanforskning som genomförs.

Medlöparna kröker ryggen

Av Pehr Granqvist

Efter den kritik som 2 500 forskare riktade mot det svenska etikprövnings-systemet förra året har regeringen tillsatt en utredning. Direktivet som givits utredaren är att undersöka möjligheten att införa undantag från etikprövningslagen för viss typ av forskning – särskilt statsvetenskap av allt att döma – och att slopa etikmyndigheternas ”uppsökande” mandat. Det räcker inte.

Varje civiliserad liberal demokrati håller sig med institutioner som tillåter fri forskning. Principen kallas akademisk frihet. Detta är lika självklart som att de tillåter fria medier; där kallas principen pressfrihet. Principiellt är idén om akademisk frihet ännu mer imperativ. I vetenskapens värld har kunskap ett egenvärde, akademien går inte med vinst och kunskap säljs ej som lösnummer. I pressens värld har kunskap ett mer instrumentellt värde. Båda dessa friheter är derivat av den liberala demokratins mest grundläggande princip, yttrandefriheten.

MEN SVERIGE HAR på senare år infört alltmer skarpa begränsningar av akademisk frihet, som nu beskärs så hårt att vi inte längre har en frihet värd namnet. I vart fall inte inom humanforskningen. Det är som om grundlagen och högskolelagen inte innefattade lagreglering av akademisk frihet. Som enda land i världen har vi nämligen också en samlad nationell lagstiftning kring forskningsetik för humanforskning som av allt att döma i praktiken trumfar lagparagraferna om akademisk frihet. Sedan några år, efter vårdskandalen kring Paolo Macchiarini, håller vi oss också med hela tre statliga myndigheter med uppgift att upprätthålla etik och redlighet i svensk

forskning. Dessa myndigheter, som leds av jurister och är placerade utanför akademien, kontrollerar och bestämmer de facto över vilken humanforskning som genomförs. Betänk ett sådant scenario på pressens område: Statliga myndigheter som, utan armlängds avstånd, har maktmonopol att avgöra vilka reportage och nyheter som är etiskt acceptabla att genomföra och sända. Myndigheter som också har makt att skicka journalister till åtal om de inte i förväg begärt myndigheternas tillstånd. Det vore minsann ett allvarligt brott mot pressfriheten. Sådant som auktoritära stater sysslar med. Sådant som Sverige sysslar med på forskningens område.

Jag har på senare år drabbats av djupaste obehag över den svenska situationen inom akademien. Obehaget handlar om hur det stora flertalet svenska akademiker har medlöp till att undergräva akademisk frihet. Jag hade föreställt mig att de, skolade i upplysningsfilosofi som de torde vara, skulle kämpa för den liberala demokratins fortbestånd, inte bidra till att undergräva den.

JAG HAR BESKÅDAT hur akademiska ledare identifierat sig så med rollen som laglydiga myndighetschefer att de formulerat direktiv om stramare lokal kontroll av den forskning som bedrivs på våra institutioner. Som om även forskning vore myndighetsutövning. Och jag har sett Salieri-karaktärer träda fram ur skuggorna, gripa den makt som serverats dem på sliverfat, och bevittnat hur de utnyttjat den till att tukta sina mer kreativa kollegors vetenskapliga värv.

Jag har också fått känna på hur dessa karaktärer, likt Stasi-agenter, anonymt anmäler sina meningsmotståndare till Överklagandenämnden för etikprövning (Önep). Jag har erfarit hur Önep i sin tur uppsöker dessa individuella forskare för

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT

att ställa dem till svars. När Önep så behagar åtalsanmäler de forskarna. Och jag har sett hur dessa forskares liv slås i spillror över rena formaliteter.

JAG HAR MED AVSKY beskådat hur många svenska forskare skyndsamt undviker samröre med "kontroversiella" kollegor under myndigheternas lupp. Som om dessa kollegor smittade, som om de var dömda på förhand. Jag har själv skrivit till försvar för en sådan forskare, som stod inför rätta och sedermera friades av en enig tingsrätt. Då erfor jag hur vårt försvar misstänkliggjordes *ad hominem*.

Jag har sett hur svenska forskare kröker sina ryggar för att följa etikprövningslagen, av rädsla för att ses som "oetiska" eller kriminella. De pustar och stönar över att det tar för mycket tid att besvara de 60–70 närmast synonyma frågor som Etikprövningsmyndigheten (EPM) ställer, men sedan kavlar de ändå upp ärmarna och gör jobbet. Med alla bilagor blir dessa ansökningar ibland uppemot 100 sidor långa och de tar månader att sammanställa. Som gräddde på moset tvingas forskarna betala för processen, som i förlängningen finansieras med skattemedel.

Jag har bevittnat svenska forskare – och jag hör själv till skaran – som i princip upphört med empirisk forskning för att de finner den svenska etikprövningsprocessen så illegitim och demoraliserande att det vore ett upplysningsfilosofiskt tjänstefel att underordna sig den. Istället sysslar vi med teoriutveckling, med förhoppningen att forskare i friare delar av världen ska föra den empiriska forskningen framåt.

Jag har sett svenska forskare självcen-surera sig även på andra sätt, exempelvis genom att inte söka anslag för angelägna projekt eftersom de predicerar avslag från

EPM. Istället söker de för projekt som är strömlinjeformade för EPM men av betydligt lägre vetenskapligt intresse.

OCH JAG HAR FÖRSTÅTT varför. Det är inte ovanligt att EPM avslår harmlösa projekt på rena formaliagrunder. Detta drabbar särskilt grundforskning. Risken för deltagare må visserligen bedömas vara mycket låg men eftersom nyttan vid grundforskning per definition är oviss blir det ändå alltför ofta avslag från EPM. Därigenom underminerar EPM också presumtiva studiedeltagares autonomi; deras rätt att fatta informerade beslut om studiedeltagande lämnas därhän. Immanuel Kant skulle ha sitt att säga om saken.

Jag har hört hur svenska forskare avstår från internationella forskningssamarbeten eftersom de inte vill skjuta dessa samarbeten i sank. Den omfattande, oförutsägbara, segdragna svenska etikprövningsprocessen står i vägen. Och Sverige bilden står på spel. Det är pinsamt att visa upp för världen hur illa ställt det är hemmavid.

Jag har sett hur många unga begåvningar – assistenter, doktorander, post-docs – åläggs att skriva de omfattande etikansökningarna istället för att lära sig andra delar av forskningsprocessen. De unga begåvningarna slipas ner till småbyråkrater. De mest kreativa inser det och lämnar idén om en forskarbana bakom sig.

Jag har noterat hur svenska forskare outsourcat etiska överväganden till en statlig myndighet, istället för att själva ta ansvar. Det undergräver forskarnas etiska agens och autonomi.

Och jag har kunnat konstatera att något så viktigt och mångfasetterat som etik kommit att helt förväxlas med juridik och simpelt regelföljande.

DETTA HAR JAG SETT, och mycket mer därtill. Om processen fortgår lär den summeras till ett formidabelt dränage av kvalitet i svensk humanforskning, ineffektiv, oaksam hantering av skattemedel och en braindrain av sällan skådat slag från svenska lärosäten. Framtidens forskare blir räddhågsna byråkrater och svensk akademi får allt sämre internationellt rykte. Allt detta utöver den principvidriga kränkning av akademisk frihet som vårt nuvarande system också innebär.

Forskningsetik är för viktigt för att klan-tas bort av byråkrater som inte bottnar i den vetenskapliga verksamheten. Forskningsetik är precis lika viktigt som akademisk frihet. Dessa principer behöver därför jämbördigt balanseras mot varandra, likt hur yttrandefrihet balanseras mot konkurrerande principer (hatbrott, diskriminering, ordningsfrågor) utanför akademien. Det finns situationer där enskilda forskare behöver hållas tillbaka i sina ambitioner för att skydda presumtiva deltagares rättigheter och människovärde. När ett sådant äventyrande av akademisk frihet blir nödvändigt bör det vara kollegialt förankrat inom akademien, där kontrollen av forskning ska ske i liberala demokratier. Vi behöver därför kollegiala etiska nämnder inom akademien, nämnder som inte styrs av jurister utan av erfarna, kollegialt betrodda forskare. Liksom i USA, England, Israel och andra delar av den fria världen. Skrota därför etikprövningslagen och lägg ner etikmyndigheterna.

Pehr Granqvist är professor i psykologi vid Stockholms universitet.

Texten bygger på en presentation för Kungl. Vitterhetsakademien i november 2023 under en seminariedag om forskningsetik.

TEMA

EU-VALET 2024

EU:s 27 medlemsländer går till val i början av juni.
Ett nytt europaparlament ska utses.
Vad står på spel denna gång?

I nationalismens tjänst

Europeiska nationalkonservativa partiets EU-motstånd är på väg att ersättas av en mer pragmatisk hållning. I ett mer högerlutande EU används unionen för att försvara en gemensam europeisk kultur, identitet och livsstil.

Andreas Johansson Heinö

När Ursula von der Leyen som nyvald ordförande för EU-kommissionen hösten 2019 presenterade sitt lag gavs flera av kommissionärerna ovanligt färgstarka arbetsbeskrivningar. Margaritis Schinas från Grekland, vice ordförande (en av flera) och i praktiken ett slags överrock till Ylva Johansson på migrationsområdet, utsågs exempelvis till ”kommissionär för att försvara den europeiska livsstilen”.

Efter lika snabb som förutsägbart kritik mot att titeln signalerade en ”högerextrem” och ”fascistisk” retorik skruvade von der Leyen ner hotbilden och Schinas uppdrag omformulerades till att istället ”främja” den europeiska livsstilen.

Som så ofta med debatter som bottnade i ordval var det snabbt överstökat och händelsen glömdes bort. Kvar fanns energin från krocken mellan två obekvämt likartade idéer om Europa.

Å ena sidan den euro-byråkratiska tankefiguren att de europeiska institutionerna står stadigare om de vilar på en gemensam europeisk identitet. En identitet som för att materialiseras kräver understöd från Bryssel. Här löper en tråd tillbaka till såväl gamla federalistiska drömmar som till en katalog av mer eller mindre misslyckade identitetsskapande projekt. Exakt var migrationspolitiken kom in i den här ekvationen var oklart, men logiken är uppenbar: den europeiska livsstilen behöver den synliga handen från Bryssel.

Å andra sidan: Enligt det konkurrerande och för varje Europaval alltmer populära perspektivet, är hotet mot den europeiska livsstilen både akut och konkret. Det utgörs av muslimer, migranter och alla de, för att tala med den brittiske författaren och debattören David Goodhart, varsomhelstare som öppnat kontinentens gränser. Här krävs resoluta åtgärder – EU:s gränser behöver i praktiken stängas för att inte vår identitet ska konkurreras ut eller kvävas av främmande kulturer. Och ska vi ha en europeisk kommission är det självklart dess huvuduppgift att försvara denna unika och bräckliga livsstil.

Här möts två europeiska identitetspolitiska projekt. Ett toppstyrt och välbeprövat, med vikande självförtroende och tveksam meritlista. Och så ett som bottnar i en nationalism som omformulerats för att lättare haka i det europeiska.

För Europas nationalister brukade EU vara roten till de flesta problem. Bläddra i valfritt valmanifest eller idéprogram från valfritt europeiskt nationalistparti från valfritt år och du finner en

ideologiskt driven kritik av EU. För nationalister är nationalstaten den enda legitima arenan för maktutövning medan överstatlighet per definition är oförenlig med nationernas självständighet. Europeiseringen har varit lika förhatlig som globaliseringen.

EU-motståndet har också varit ett vinnande recept. Vid sidan av migrationsfrågan har ingen annan fråga haft lika stor mobiliserande betydelse för nationalistiska, högerextrema och högerpopulistiska partier som EU.

Men kanske har det börjat röra på sig. Medan EU-fientligheten varit en konstant har det under ytan samtidigt skett en förändring i de nationalkonservativa partiernas Europasyn som är på väg att göra 2024 års Europaparlamentsval mer intressant än på länge.

Låt oss ta det från början. De nationalistiska partiernas Europapolitiska historia börjar 1984. Det var blott det andra direktvalet till Europaparlamentet någonsin och det gick till historien som det stora genombrottet för Jean-Marie Le Pen och hans Nationella front. Partiet hade då funnits i tolv år, men saknade ännu representation i det franska parlamentet. Resultatet – elva procent – blev en chock i både Frankrike och Europa.

Det var visserligen inte den första ”chockvåg” som franska väljare skickat till sitt etablissemang – Le Pen själv blev redan på 1950-talet Nationalförsamlingens yngste ledamot när han valdes in för Pierre Poujades agrarpopulistiska missnöjesparti. Men det är ingen överdrift att säga att med EP-val 1984 skrevs det första kapitlet i den ännu pågående framgångssagan om den franska extremhögerens förvandling till landets allra viktigaste politiska rörelse.

En berättelse i vilken Europaparlamentet utgjort en betydelsefull scen. Le Pen kom att förbli ledamot oavbrutet ända till 2019. Med undantag för åren 1986–88, då Nationella fronten genom ett tillfälligt ändrat valsystem vann mandat i nationalförsamlingen, var det hans enda politiska plattform.

Tillsammans med nyfascistiska MSI från Italien och en grekisk fascist bildade Jean-Marie Le Pen efter valet 1984 den allra första högerextrema gruppen i Europaparlamentet: Gruppen för den europeiska högern (DR). Trots att samarbetet bara var ”tekniskt” och att ingen försökte tvinga fram en gemensam agenda blev det ändå konflikter. När Le Pen efter 1989 års val välkomnade de högerextrema tyska Republikanerna och belgiska Vlaams Blok fick italienarna nog och hoppade av.

Denna oförmåga till samarbete, kombinerad med ointresse för att på allvar påverka de politiska processerna, blev Le Pen och de

»

EU-VALET 2024

Maktens centrum: EU-kommissionen.

FOTO: ALAMY

Giorgia Meloni: överraskar.

FOTO: ALESSANDRA BENEDETTI/GETTY IMAGES

andra högerextremisternas öde i tre decennier. För somliga, likt den brittiske EU-motståndaren Nigel Farage och hans UKIP som valdes in 1999, var det närmast en dygd att ignorera Europapolitiken och istället använda plenumsessionerna i Strasbourg som en inrikespolitisk plattform.

Visst gjordes försök att samarbeta. En mängd grupper har genom åren skapats till höger i parlamentet: kortlivade, svagt sammanhållna, utan större inflytande. 2004 hamnade exempelvis svenska Junilistan i sällskap med såväl italienska Lega Nord som ultrakonservativa Familjeförbundet från Polen. Det höll inte så länge.

I januari 2007, när Bulgarien och Rumänien blev medlemmar och parlamentet fick två nya extremnationalistiska partier, gjorde Le Pen sitt första försök på tretton år att få ihop en grupp. Identitet, tradition, suveränitet blev namnet på denna skapelse där fransmännen, rumänerna och bulgarerna fick sällskap av Vlaams Belang, österrikiska frihetspartiet FPÖ och så några enstaka italienare, inklusive Benito Mussolinis barnbarn Alessandra Mussolini.

Det tog några månader, sedan hade Mussolini förolämpat rumänerna tillräckligt för att de skulle bryta samarbetet. Efter att en rumänsk invandrare misstänktes för ett uppmärksammat mord i Italien hävdade hon nämligen att kriminalitet var en "rumänsk livsstil".

Rumänsk, inte europeisk. Och ökenvandringen fortsatte för

nationalisterna.

Hösten 2013 var det dags för nästa offensiv. På en välbesökt presskonferens i Haag meddelade Geert Wilders, partiledare för det nederländska Frihetspartiet (PVV), och Marine Le Pen, som då hade efterträtt sin pappa som partiledare för Nationella fronten, att de nu skulle arbeta tillsammans för att, som de uttryckte det, "bekämpa monstret i Bryssel". Det var samarbetet, inte den hätska retoriken, som var nyheten.

Det satte tonläget för en valrörelse där "kampen mot extremism" blev ett huvudnummer för många liberaler, gröna och socialister. Många trodde sig vinna på att förstora hotet från populismen. För en vanlig väljare kunde det låta som att extremister och populisterna var på väg att ta över hela parlamentet.

"Ett ökat stöd för de här grupperna är precis det valresultat Putin hoppas på."

Så blev det förstås inte, trots stora valframgångar – Dansk Folkeparti vann i Danmark, UKIP i Storbritannien och Nationella fronten i Frankrike. Och det storstilade samarbetet drog ut på tiden. Först 2015, ett år efter valet, lyckades Le Pen och Wilders, med minsta möjliga marginal, skramla ihop tillräckligt med medlemmar.

Så när liberaler, socialister och gröna även 2019 försökte upprepa hotbilden var det färre som lyssnade.

Nu, 2024, är hela frågeställningen passé. Europaparlamentet har idag en påtaglig högerlutning. EPP är största partigrupp och till höger om dem finns två partigrupper som varierar i nyanser av nationalkonservatism. ECR – den konservativa gruppen som före

Marine Le Pen: inte längre Madame Frexit?

FOTO: HORACIO VILLALOBOS/GETTY IMAGES

brexite dominerades av brittiska Tories och som traditionellt stått för en mjukare "euroskepticism" – rymmer idag bland annat italienska regeringspartiet Italiens bröder, tidigare polska regeringspartiet Lag och rättvisa samt spanska Vox och, sedan 2018, Sverigedemokraterna. Dessa partier är inte längre EU-motståndare i någon praktisk mening. SD driver exempelvis inte längre frågan om utträde. I Italien har Giorgia Meloni överraskat många genom en konsekvent EU-positiv linje under sin tid som premiärminister.

Inte heller i den på pappret mer radikala gruppen Identitet och demokrati pratas det så mycket om att lägga ner EU. Marine Le Pen, som vid tiden för samarbetat med Wilders gärna ville bli kallad "Madame Frexit", övergav löftet om en folkomröstning om utträde ur unionen redan efter förlusten i presidentvalet 2017. När hon mötte väljarna fem år senare lovade hon att Frankrike skulle förbli EU-medlem även med henne som president.

En vanlig farhåga är att ett starkare stöd för de nationalkonservativa partierna underminerar EU:s ställning i en tid när Ukraina kämpar för sin frihet och den fria världens ideal, och när USA återigen riskerar att få Donald Trump som president.

Och det är förvisso sant. Ett ökat stöd för de här grupperna är precis det valresultat Putin hoppas på.

Men en mer långsiktig förändring är i rörelse, sedan en tid till-

baka. De nationalkonservativa partierna har iklätt sig rollen som försvarare av en gemensam europeisk kultur, identitet och livsstil.

Det är inte enbart ett taktiskt skifte, framtvingat av brexit och Putin. Det är också ideologiskt. Tidigare motiverades EU-fientligheten med att Bryssel hotade den nationella särarten. Nu sägs problemet istället vara att EU styrs av en kosmopolitisk elit som säljer ut den europeiska kulturen. Det är euroskepticism motiverad av kärlek till Europa.

Detta sker samtidigt som liberaler, socialdemokrater och konservativa runt om i Europa tycks ha tappat tron på det europeiska projektets potential och förmåga. Fullt upptagna med att jaga danska, franska och svenska värderingar har de missat att det är ett nytt gäng i stan som håller på att formulera om berättelsen om Europa.

I denna berättelse definieras Europa i konflikten mot Turkiet, islam, Mellanöstern, Nordafrika och efter februari 2022 kanske återigen även mot Ryssland. Vår livsstil, som hotas av de andra. I en sådan existentiell kamp är steget kort till en mer pragmatisk syn på EU som medel i civilisationernas kamp.

Kanske ser vi här konturerna av en ny skiljelinje i Europapolitiken. Men konflikten riskerar att bli asymmetrisk. Nationalisterna vet precis vad de vill ha EU till. Vet någon annan det?

"Det är inte enbart ett taktiskt skifte, framtvingat av brexit och Putin."

Andreas Johansson Heinö är fil dr i statsvetenskap och förläggare på Timbro.

På barrikaden.

FOTO: PATRICK HERTZOG/GETTY IMAGES

I turbulensens tid

EU har blivit en stat och dess makt behöver begränsas. Det måste ställas högre krav på konstitutionell och demokratisk kontroll.

Av Fredrik Erixon

I Tours, i hjärtat av Loiredalen, kan vi söka förklaringen till Europas turbulenta politik. Geert Wilders har just vunnit det nederländska valet. Putin-vännen Robert Fico är tillbaka som statsminister i Slovakien. Giorgia Meloni, med sina politiska rötter i Italiens post-fascistiska rörelse, sitter säkert vid makten. Viktor Orbán verkar inte planera för sin avgång.

Valet till Europaparlamentet väntas leda till ytterligare framgångar för nationalister och populisterna. Alternativ för Tyskland är enligt opinionsmätningarna landets andra största parti och samlar fler väljare än socialdemokraterna och liberalerna tillsammans. I Österrike, som dessutom har nationellt val i år, har Kremlvännerna i Frihetspartiet nu blivit det största partiet. Och i Belgien, som också ska välja ny regering i juni, leder Vlaams Belang – ett flamländskt separatistiskt parti vars föregångare (Vlaams Blok) förbjöds även belgisk domstol för 20 år sedan på grund av dess rasism.

Vad är det egentligen som händer? Väljarstödet för dessa politiska rebeller är uppochnervända världen för alla med politisk skolning i efterkrigstidens Europa. Men Charles Grandmaison, en ung tjänsteman i Tours stadsadministration, pekar oss till rätt källor för att förstå utvecklingen – inte minst i hans eget hemland där Emmanuel Macron, en gång det liberala löftet som skulle bryta ryggen på europeisk populism, är alltmer ensam och maktlös i Elyséepalatset.

Europas politiska turbulens, berättar dessa källor, har sitt ursprung i politisk centralisering. Centralmakten har haft en remarkabel tillväxt under flera decennier och skapat ett "administrativt förmyndarskap". Nya regleringar, skriver en skarpsinnig observatör, "har avlöst varandra med en sådan oerhörd hastighet att de aktörer som ska följa regleringarna ofta har svårt att förstå hur de ska efterleva bestämmelserna". Nya skatter och pålagor införs, men de räcker inte för att täcka de svällande utgifterna. Mer och mer tas på krita. Den underliggande ekonomiska filosofin, i den mån det längre finns en sammanhållande idé, handlar om att bevara makt – till den grad att politiska ledare nu "föredrar stagnation före konkurrens".

Politiskt ansvarsutkrävande saknas. Det sägs att vi lever i en tid av polarisering, men eliterna blir snarare mer lika varandra: de klär sig likadant och beter sig på samma sätt. De är alla utbildade på universitet och har nästan samma uppfattningar också. Den politiska färgen på kommissionärer må variera över tid, men inriktningen har ändå varit densamma – "centralmaktens omnipotens". Det finns inget tredje stånd av medborgare som kan ställa ledare till svars.

Inbilska journalister och tidens *hommes de lettres* tjuvar snarare än granskar makten. Ekonomer vill se ännu mer styrning och kontroll, och bländas av effektiviteten i Kina. Och den individuella friheten? *May it rest in peace.*

Det är en allvarlig kritik som källorna i Tours ger upphov till. Den är i ärlighetens namn orättvis gentemot Bryssel och ger en otillräcklig förklaring till vår tids politiska förblindelser. Men så handlar den egentligen inte om EU eller vad som försiggår i Europa – i alla fall inte idag. Grandmaison var en ambitiös stadsarkivarie i Tours under 1800-talet. Känner man till hans namn är det för att han assisterade med dokument och källor i Alexis de Tocquevilles magnifika arbete om *l'ancien régime* och den franska revolutionen, och den efterföljande epoken av barrikadernas politik.

Men Tocqueville, en liberal aristokrat som varit mer omtalad för sin studie av amerikansk demokrati, är en tänkare också för vår tid. För politiken är, bildligt talat, återigen på barrikaderna. Populisterna och nationalisterna är där, liksom anti-rasisterna, rebellmammorna och andra i den illiberala vänstern. Gatorna är också platsen för gula västar och vaccinnmotståndare, katalanska separatister och spanska försvarare av konstitutionen. Bönder blockerar torg i Amsterdam och Berlin. Kontinentala fackföreningar tågar igen. Händelser långt ifrån Europa leder till passionerade manifestationer även här. George Floyds död tog tusentals demonstranter till Sergels torg. Falun Gong möter många helgflannörer i stadskärnorna. Runt om Europa skanderas budskap om att göra Israel fritt från judar.

Och så har vi Greta. Hennes skolstrejkande rörelse, Fridays for Future, är en av många bekräftelser på att vi lever i en tid som – likt Tocquevilles epok av barrikader – är romantisk. Jämte nationalismen var dyrkandet av naturen och dess mystik ett av romantikens ledmotiv. Den universella naturen var en organism med en världssjäl. Bildning och upplysning satte däremot den mänskliga naturen i bojor. Stora fabriker var "satans svarta kranar" och, då som nu, möttes industriell och teknologisk utveckling med apokalyptiska fraser. Det var, som idag, välkommet att ha en massa åsikter om saker och ting, även om man inget begrep. Barn och dårar ansågs ha de mest fria och ädla insikterna. Folkkulturen var ren, högkulturen korruperad. Den absoluta inåtvändheten, som Hegel betecknande romantiken, var påbjuden princip och praktik: introspektion var koden för att inbjudas till det sanna – för nationer likväl som för människor.

>>

Alexis de Tocqueville: En tänkare också för vår tid. FOTO: ALAMY

Tocqueville observerade att ett slags teknokratisk centralism frodades parallellt med självidentitetens och passionernas politik. EU är nu inte på samma politiska breddgrad som den gamla regimen eller Robespierres skräckvälde, men Bryssels makt har vuxit snabbt under det senaste kvartseket. Precis som då har EU utvecklat en aptit på allehanda regleringar – även bestämmelser som ingen begriper hur man ska följa. Fler politiska frågor blir föremål för beslut i Bryssel, inklusive sådana som många trodde att EU inte hade något med att göra. De samlade utgifterna har vuxit oerhört mycket om man inkluderar "Coronafonden" och stödmekanismerna under eurokrisen. Det är en konstant jakt på nya pålagor – till exempel plastpåseavgiften och nya klimattullar, som föreslagits som "skatter" att ta rakt in i EU:s kassa. Anspråken är ännu större.

Kritiker till och sympatisörer med denna utveckling har ett gemensamt: deras och andras åsikt spelar egentligen inte någon roll. Centraliseringen av makt har ändrat formen på EU och borde ställa större krav på konstitutionell och demokratisk kontroll. EU har blivit en stat och, likt andra stater, behöver dess makt begränsas och EU:s ledare behöver möta väljarnas dom för att friheten ska kunna bevaras. Men EU har ingen konstitution som markerar gränserna för EU:s inflytande. Fördragen har såklart legal vikt men kan ofta rundas när politiker så vill – särskilt om ny politik leder till "en allt fastare sammanslutning". I den mån det finns en konstitutionell kontroll av EU:s expansion utövas den av tyska domstolar.

Den exekutiva armen kombinerar nu politisk och administrativ makt. För tjugo år sedan var kommissionen fortfarande en samling *fonctionnaires* med huvudsakligen begränsade uppdrag. Idag har den påtaglig politisk makt och blandar den med myndighetsutövning på ett sätt som suddar ut gränserna mellan politik och regelefterlevnad. Kommissionen var tidigare redlig och bemödade sig att noggrant utreda sina förslag. Nu är den ofta slarvig och maskerar undermålig kvalitet med uppskruvad retorik – precis

som i Berlin, Paris eller Stockholm. Redan Jean-Claude Juncker beskrev sin kommission som en "politisk kommission". Ursula von der Leyen har gjort den rollen ännu större.

Men kommissionen möter inget verkligt ansvarsutkrävande. Valen till Europaparlamentet har liten inverkan på ledare och den förda politiken. Parlamentet har professionaliserats och är en bättre demokratisk institution än tidigare. De europeiska partierna är dessutom mer angelägna att markera skillnader mellan varandra och ge väljare olika alternativ: splittring mellan partierna är nu större än inom dem. Men Europaparlamentet är alltför upptaget av symbolisk ornamentering. Det gäller också hur parlamentets partier ser på valet och den nu etablerade praktiken att föra fram en *Spitzenkandidat*. Liksom tidigare lär de flesta europeiska partierna utnämna en ledare som också blir deras kandidat till uppdraget som kommissionsordförande. Det är ett uppdrag som parlamentet förvisso behöver godkänna men det bestämmer ju inte vem som nomineras. De som blir partiernas toppkandidater brukar dessutom vara personer som lejonparten av det partiets väljare aldrig kommer att höra namnet på – än mindre känna till.

Följer vi Tocquevilles observation är frånvaron av en konstitution, meningsfulla val och ett gemensamt medborgarideal EU:s stora utmaning – inte framväxten av illiberala partier. När sådan borgerlig liberalism saknas blir makt och politik gradvis monolitisk. Alla delar av en stat usurperas till en allomfattande mission – det "allt närmare samarbetet" i Europa eller, som i Sverige under efterkrigstiden, det socialdemokratiska projektet. Sådana politiska miljöer leder gradvis också till impotens och ineffektivitet. Fokus är på aktivitet och att bevara position – inte att nå definierade resultat. Ledare, som den franske liberala aristokraten noterade, blir så intima med maktpositionen att de föredrar stagnation före att utsättas för konkurrens.

Dessa observationer kanske kan stämma, menar en del, men vill ändå göra val och Europadebatt till en konflikt mellan ordning och uppror, patricier och plebejer. Europas politiska klimat är febrigt och upproriskt, och valet förväntas ge ännu större makt till partier och rörelser som antas vilja byta politisk regim och störta Europa-projektet. Även mer moderata rebeller fruktas. För Europa har allvarliga utmaningar – krig och klimatkris – och de kräver politisk stabilitet och total uppmärksamhet. Och är inte alla rebeller, oavsett nationalitet, opålitliga i sådana politiskt existentiella frågor?

Rädslan är överdriven. Kristdemokrater, liberaler och socialdemokrater lär i första läget kunna skrapa ihop en majoritet i Europaparlamentet efter valet. Men vi kan också identifiera skillnader – ibland stora – mellan rebellerna som stillar nervositeten. Det finns inte en enhetlig nationalistisk, populistisk eller radikalt konservativ rörelse. En del av rebellerna är pålitliga krafter för att möta Putins offensiv, andra är närmast femtekolonnare. Tycker man att EU bör göra mer för att försvara Taiwan mot hotet från Kina kommer man hitta fler fränder bland rebellgrupper i parlamentet än i de traditionella partierna. Några av populisterna föreslår vettiga korrektiv till en urspårad ener-

*"För politiken är,
bildligt talat, återigen
på barriaderna.
Populisterna och
nationalisterna är där,
liksom anti-rasisterna,
rebellmammorna
och andra i den
illiberala vänstern."*

Europaparlamentet: Kraftlöst och upptaget av symbolisk ornamentering.

FOTO: THIERRY MONASSE/GETTY IMAGES

gipolitik, andra hävdar att klimatförändringarna bara är en bluff. Precis som i USA vill en del rebeller förbjuda abort. Andra däremot vill släppa lös kommersen med mänskliga organ. I många ekonomiska frågor har Orbán mer gemensamt med Macron än med Wilders.

Exemplet Giorgia Meloni bekräftar också den centrala insikten från källorna i Tours: gamla regimer och rebeller förenas i stödet för politisk centralism. När Meloni vann det italienska valet hösten 2022 förväntade sig många ett uppror mot Bryssel – särskilt i migrationspolitiken. Med Putin-vännen Matteo Salvini som vice premiärminister förmodades Italien byta linje i Rysslandspolitiken. Men hennes regering fogade sig snabbt i idén om ”mer Europa” i migrationspolitiken och har drivit på för ny EU-politik. Italien har under Meloni fortsatt stödja Ukraina, röstat för nya ryska sanktionspaket och erkänt Ukraina som kandidat att bli medlem i EU.

Ombyttheten är egentligen inte förvånande. Nationalister är ju vänner av enhetsstater och brukar gilla makt – särskilt politiska ordningar som inte begränsar politisk makt. När de kom-

mer till makt eller är i närhet av den är det snarare förväntat att de lämnar decennier av populistisk kritik av eliter för att istället stödja centralisering som förstärker deras position – också i Europapolitiken. Sverigedemokraterna och Sannfinländarna, till exempel, har väl nu lämnat sitt EU-motstånd. Ja, illiberala ledare som Orbán och Fico protesterar mot EU:s sanktioner mot Ryssland och de tillfällen då EU använder fördragen för att begränsa deras makt. Men de vill också ha en större budget och mer pengar från Bryssel. Spanska Vox och Rassemblement National, Le Pen-familjens parti, skramlar högljutt i EU-frågor men ger support till Bryssels ekonomiska interventionism.

Det är inte EU och dess existentiella hot som är *on the ballot* i valet till Europaparlamentet. Den gamla regimen och rebellerna har mer gemensamt än de ger sken av. Det ljus som håller på att slockna – det är den liberala idén att all politisk makt behöver mandat. Centraliserad makt kan vara nödvändig, ibland också önskvärd. Men den behöver tydliga begränsningar.

”I den mån det finns en konstitutionell kontroll av EU:s expansion utövas den av tyska domstolar.”

Fredrik Erixon är director vid European Centre for International Political Economy.

Kampen om demokratin

För att lösa Europas stora samhällsutmaningar krävs en ambitiös reformagenda. Men då måste Europaparlamentet få ett större inflytande över kommissionen.

Av Thomas Persson

Europeiska unionen är precis som den pampiga parlamentsbyggnaden i Strasbourg ett ofullbordat projekt. Det 60 meter höga tornet har en oavslutad del som symboliserar att Europasamarbetet alltjämt är under konstruktion. När byggnaden färdigställdes för ett kvartssekel sedan hade ännu inte länderna i Öst- och Centraleuropa anslutit sig till EU. Då rådde en segerviss stämning om demokratis triumf över det auktoritära östblocket. Drömmen om ett återförenat Europa skulle slutligen förverkligas.

När européerna i juni 2024 går till val för att utse representanter till det tionde direktvalda Europaparlamentet sker det i en tid när ännu en stor utvidgning står för dörren. Men idag är stämningen förbytt till en ödesmättad kamp om demokratis överlevnad. Under bara det senaste decenniet har mer än 35 år av globala framsteg för demokratin utraderats, konstaterar V-Dem-institutet i sin senaste demokrati rapport. Allt fler länder utvecklas i auktoritär riktning och inte heller Europa är förskonat.

Av EU:s 27 medlemsstater anses endast 16 vara fullt fungerande liberala demokratier där det hålls fria och rättvisa val, grundläggande fri- och rättigheter respekteras och rättsstatsprincipen efterlevs. Tio länder klassificeras som elektorala demokratier, där det föreligger olika typer av demokratiska tillkortakommanden. Värst är situationen i Ungern, som inte längre anses vara en demokrati utan en elektoral autokrati. Ungern hamnar numera i samma tvivelaktiga kategori som Ryssland, Turkiet och Indien.

Demokratiutmaningen förvärras av det världspolitiska läget. Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i februari 2022 innebar att vi återigen tvingas uppleva ett brutalt krig på europeisk mark. Omfattningen har vi inte sett sedan kriget i det forna Jugoslavien på 1990-talet. Den ryska aggressionen innebär ett flagrant brott mot internationell rätt och mot den europeiska säkerhetsordningen. Förutom det enorma lidande kriget åsamkar den ukrainska befolkningen hotar det ryska agerandet också EU:s grundläggande värden.

EU:s svar har hittills varit kraftfullt och beslutsamt. Omfattande sanktioner har införts mot Ryssland, betydande ekonomiskt, militärt och humanitärt stöd ges till Ukraina, samtidigt som EU

uttalat stöd till Ukraina som framtida medlem i unionen. Men den eniga fasaden börjar krackelera, där inte minst Ungerns premiärminister Viktor Orbán nyligen motsatte sig att inleda medlemskapsförhandlingar med Ukraina. Utvidgningsfrågan är därför en av de viktigaste frågor som européerna har att ta ställning till i juni. En större utvidgning kan innebära upp till åtta nya medlemmar från Östeuropa och Balkan till 2030.

Så vad krävs för att EU ska klara en stor utvidgning och freda demokratin, samtidigt som några av unionens egna medlemsstater gör avkall på de värden EU står för? Utmaningen föranleder en diskussion om unionen verkligen är byggd för att hantera nya medlemsstater och knyter an till en mångårig debatt om EU:s framtidsfrågor och unionens demokratiska status.

I denna viktiga process lär förespråkarna för en omfattande utvidgning stöta på patrull från framförallt de högnationalistiska krafter som ställer sig skeptiska till ett utvidgat och fördjupat EU-samarbete. Tidiga opinionsmätningar gör gällande att de högnationalistiska partier som ifrågasätter EU-samarbetet kan komma att gå framåt i valet. Även Sverigedemokraterna sällar sig till de skarpa EU-kritikerna, där partiledaren Jimmie Åkesson aviserat att han vill "utvärdera vårt medlemskap i unionen".

I motsats därtill menar de varmaste EU-anhängarna att de stora samhällsutmaningar européerna står inför bör tacklas med en gemensam reformagenda. Ett exempel på en sådan ambitiös plan för att vidga och fördjupa EU-samarbetet har nyligen lanserats av några ledande före detta politiker och EU-byråkrater – däribland Jean-Claude Juncker, Herman Van Rompuy och Mario Monti. I vad som presenteras som ett manifest för att återupprätta förtroendet för EU, föreslås ett nytt politiskt kontrakt mellan unionen och dess medborgare. Här förespråkas en utveckling i EU mot en "gradvis och pragmatisk federalism".

Till de reformer som föreslås hör bland annat slopad vetorätt i Europeiska rådet, ökad flexibilitet så att vissa samarbeten kan fördjupas utan att hindras av ovilliga medlemsstater, en reformerad EU-budget med mer egna medel, en ny industripolitik som skyd- >>

EU-VALET 2024

Vill utvärdera medlemskapet.

FOTO: CAISA RASMUSSEN/TT

dar EU:s värdekedjor, mer integrerade finansiella marknader med en fullbordad bankunion, en kapitalmarknadsunion och en fiskal union, samt en säkerhets- och försvarspolitik inom ramen för NATO men med tillräcklig autonomi för att kunna motstå förnyade isolationistiska tendenser i USA efter presidentvalet i november 2024. Unionens problemlösningsförmåga både förutsätter och motiverar en utökad maktöverföring från medlemsstaterna till EU.

Problemet är att valen till Europaparlamentet hittills inte gett ett tillräckligt demokratiskt mandat för en så pass ambitiös reformagenda som föreslås. När medborgarna i EU går till valurnorna i juni görs det i vad som i huvudsak är 27 nationella val av representanter till Europaparlamentet. Denna överstatliga institution fungerar som en av EU:s två lagstiftande församlingar. Genom åren har parlamentet fått en jämbördig status – åtminstone på pappret – med den andra av de två lagstiftande församlingarna, ministerrådet.

Men valrörelser inför de nationella parlamentsvalen – som är avgörande för ministerrådets sammansättning – handlar sällan om EU-frågor, annat än om EU anses ha för mycket makt eller kan

klandras för allehanda beslut. Inför direktvalen till Europaparlamentet har valrörelserna istället en nationell vinkling, där det egna landets hjärtefrågor diskuteras. Valen till Europaparlamentet beskrivs därför som andra rangens nationella val, vilket påpekades av den tyska statsvetarduon Karlheinz Reif och Hermann

Schmitt i en studie redan 1980 och som har bäring än idag.

Därtill är valdeltagandet genomgående lågt, även om det vid det senaste valet 2019 bröts en fyrtioårig trend då valdeltagande ökade för första gången sedan direktvalen infördes 1979. Mot denna bakgrund har statsvetare och politiska bedömare hävdade att EU lider av ett demokratiskt underskott. Lågt valdeltagande, svagt engagemang från partier och medier, frånvaro av en alleuropeisk debatt om gemensamma frågor, bristande insyn och transparens i EU:s beslutsprocess, begränsade möjligheter till ansvarsutkrävande – allt detta bidrar till unionens demokratiska brister.

För att rättfärdiga en ambitiös reformagenda krävs därför ett starkare folkligt mandat. Det hävdar bland andra statsvetaren Catherine E. De Vries, professor vid Bocconiuniversitetet i Milano, och den brittiske statsvetaren Simon Hix, professor vid Europauniversitetet i Florens, som tillsammans med en rad kol-

”Av EU:s 27 medlemsstater anses endast 16 vara fullt fungerande liberala demokratier där det hålls fria och rättvisa val, grundläggande fri- och rättigheter respekteras och rättsstatsprincipen efterlevs.”

EU-valen: Det egna landets hjärtefrågor, inte Europas, diskuteras.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

EU-VALET 2024

legor formulerat ett motmanifest. De har inget att invända mot de ambitiösa reformer som föreslås men för att åstadkomma så stora förändringar krävs att folkviljan får större genomslag på EU-nivå.

Ett sätt att åstadkomma detta är att stärka Europaparlamentets inflytande över kommissionen via det system med spetskandidater som lanserades inför valet 2014. Partigrupperna presenterade då varsin kandidat till kommissionsordförande, i det fall partigruppen skulle erhålla störst stöd i valet. Spetskandidatsystemet ledde också till att kristdemokraten Jean-Claude Juncker blev vald när den kristdemokratiska EPP-gruppen segrade i valet. Men när samma sak inträffade efter valet 2019 valde Europeiska rådet, som utser en kandidat ”med hänsyn till resultatet av valet till Europaparlamentet”, att istället föreslå Ursula von der Leyen – ett dittills oprövat kort på den europeiska scenen – framför den kandidat som EPP-gruppen lanserat.

Detta visade att medlemsstaterna inte var redo att låta parlamentets partigrupper styra över det viktiga valet av kommissionsordförande. Men förespråkarna av en starkare parlamentarisk kontroll över den exekutiva makt som kommissionen utövar vill återgå till systemet. Även inför årets val lanseras därför spetskandidater och ett enat Europaparlament har nyligen ställt sig bakom ett betänkande som kräver att systemet efterföljs av Europeiska rådet.

Så vilken väg bör EU gå för att klara utvidgningen och rädda demokratin, när samtidigt några av unionens egna medlemsstater inte efterlever de värden EU står för?

Att förstärka den överstatliga demokratin kan ses som ett givet svar mot den demokratiska tillbakagång vi upplever i vissa medlemsstater. Idén är då att rädda demokratin via den överstatliga nivån och sätta tryck på medlemsstaterna att rätta in sig i ledet. Det är en inneboende svaghet i unionen att tydliga krav ställs på nya medlemsstater att vara välfungerande demokratier, medan mekanismerna för att sätta tryck på existerande medlemsstater är betydligt svagare. Det har inte minst de senaste årens kamp mot regeringarna i Ungern och Polen visat. EU har vissa medel, som att dra ländrar inför EU-domstolen, hota med Artikel 7 i fördraget som ytterst kan dra in rösträtten för en medlemsstat i rådet och att via villkorsmekanismen hålla inne ekonomiska medel för de stater som missköter sig.

Men risken med ännu mer av överstatligt framtingad anpassning är att reaktionen blir den omvända, att vi går mot ett europeiskt sönderfall istället för enande. Det senaste decenniets utveckling med en allt starkare polarisering och splittring kring unionsprojektet är ett tecken i tiden. När konflikter kommer att handla om ”konstitutionella” frågor kan spänningar uppstå som EU inte förmår att hantera, vilket den italienske statsvetaren Stefano Bartolini länge varnat för. I förlängningen kan demokratin då gå förlorad mer permanent i delar av Europa istället för att – som EU nu gör – med alla till buds stående medel sätta tryck på regeringar med tveklaktiga intentioner. Den överstatliga demokratin kan inte ersätta den medlemsstatliga.

Jacques Delors: Förespråkare av gradvis federalism.

FOTO: ALAMY

Ytterst måste demokratin försvaras och vid behov återerövrats av medborgarna i de medlemsstater där den är hotad. Ett lyckosamt exempel på detta är Polen, där det tidigare regeringspartiet Lag och rättvisa under sina åtta år vid makten kringkurat oppositionens möjligheter att verka fritt, bland annat genom att ta kontroll över statliga medier och undergräva rättsstaten genom att äventyra domstolarnas oberoende. Trots dessa tillgrepp lyckades oppositionen, ledd av före detta ordföranden för Europeiska rådet, Donald Tusk, gå segrande i det senaste parlamentsvalet.

Unionen är byggd på föreställningen att små steg tas i riktning mot ökat samarbete och vid behov överstatlig integration inom avgränsade områden. Det är den väg på vilken EU hittills lyckats bevara freden, demokratin och välförhållandet i Europa. Även om EU:s förgrundsgestalter ofta haft en vision om en europeisk federation är det inte slutmålet utan vägen dit som är det väsentliga. Unionsprojektet är och förblir ofullbordat. Den nyligen bortgångne legendariske kommissionsordföranden Jacques Delors menade att vi bör betrakta federalismen som en metod där Europas stater steg för steg församman.

EU befinner sig i en överlevnadskris som handlar om att rädda demokratin och de värden unionen står för. Vägvalet tycks stå mellan att bevara det vi har, återföra makt till medlemsstaterna för att rädda demokratin, eller tvärtom föra mer makt till EU i samma syfte. Även om Europaparlamentet inte primärt beslutar om de stora framtidsfrågorna bör de politiska företrädarna bekänna färg i valrörelsen för att ge väljarna vägledning om hur de ser på framtiden.

Ytterst handlar valet om hur vi bäst slår vakt om det som gjort Europa starkt – de fria, öppna samhällen vi lever i. Fallor de, faller Europa.

Thomas Persson är docent och universitetslektor vid statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet.

Nu står allt på spel

Europas fred och frihet hotas åter. EU-valet måste handla om vår förmåga att freda oss.

Av Stefan Fölster

EU har en uppgift framför sig som överskuggar allt annat. Den är existentiell. Den speglar också EU:s grundartanke. I EU:s begynnelse gällde det att cementera fred mellan västeuropeiska länder och verktyget var ekonomiskt samarbete. Nu gäller det att freda Europa från pågående och framtida invasion. Utnötningskriget i Ukraina understryker att nyckeln inte bara är ett mer robust EU och samordnade strategiska leveranskedjor utan också en starkare ekonomi. Valet till EU-parlamentet i juni 2024 spelar därför stor roll.

Svensk EU-debatt har ofta präglats av krämaraktig misstänksamhet. Vinsterna för Sverige av att ansluta till EU blev emellertid förbluffande stora. Enligt uppföljningar 2004 och 2014 blev utfallet på samtliga punkter bättre än vad de omfattande EU-konsekvensutredningarna hade förutspått. Konsumentpriserna pressades ner, medan ökad konkurrens lyfte produktivitet och inkomster. Idag är fler än 60 procent av svenskarna för EU-medlemskapet och färre än 14 procent emot.

Nu är det återigen läge att lyfta blicken bortom kortsiktig plånböksångest. Denna gång tornar hoten upp sig mot liv och lem samt mot demokratiska samhällsskick i stort. Enbart 8 procent av världens befolkning lever i fullvärdiga demokratier, många av dessa inom EU, och andelen är avtagande enligt tidskriften *Economists* demokratiindex. Förtroendet för demokrati inom EU och i världen hänger därför på att EU lyckas. Tillit till styrelsskick byggs nämligen enligt övertygande forskning på hur väl de offentliga institutionerna levererar.

EU-valet måste därför handla om försvarsförmågan, robusta institutioner, och hur EU främjar klok och tillväxtorienterad ekonomisk politik. Att EU lyckas freda sig är också en förutsättning för andra angelägna områden, som klimatpolitiken.

Många partier talar om säkerhet som prioriterat inför Europavalet. Men säkerhet är ett luddigt begrepp som inte förpliktar till mycket. Hur det konkretiseras skiljer verkan från tomhylsorna.

Ukraina är frontlinjen mot rysk aggression. Stoppas den inte där riskeras attacker mot många fler länder. Enligt försvarsexpertisen kan Ryssland stoppas. Det estniska försvarsdepartementet uppskattar till exempel att det inte skulle krävas mer än ungefär 120 miljarder euro per år, eller 0,25 procent av BNP i de 54 så kallade Ramsteinländerna som samarbetar kring stöd till Ukraina. Det kan hända att EU måste bära en större börda än andra. Men 120 miljarder euro är ändå inte mer än 0,67 procent av EU:s BNP, även om det inte kan klaras ur EU:s löpande bud-

get på 170 miljarder euro per år. Även om Ungern lägger in veto mot reguljärt EU-stöd, har EU flera möjligheter att låna upp och låna ut till Ukraina som inte kräver full konsensus. Partier både till höger och vänster ställer dock motkrav och kan komma att rösta emot sådana åtgärder även när de offentligt proklamerar att de visst vill stödja Ukraina.

EU spelar också en viktig roll för samordning av inköp från försvarsindustrier och villkoren för dessa. Därtill skärper säkerhetsläget och klimatomställningen behovet av att kroka arm med andra länder. USA, Storbritannien och Australien slöt för ett par år sedan avtal om ett försvarssamarbete kring avancerad teknologi, såsom artificiell intelligens, kvantsystem och hypersoniska missiler (AUKUS). Detta skulle kunna tjäna som mall för ett atlantiskt "EUKUS". En sådan pelare skulle bygga vidare på de nya försvarsavtalen som de flesta EU-länder tecknat med USA, och som därmed ger alternativa möjligheter ifall Nato inte uppnår enighet. Ett atlantiskt EUKUS-avtal skulle också hjälpa EU att äntligen sätta en effektiv organisation för tekniksprång, efter en rad misslyckade försök att efterlikna det mycket framgångsrika American Defense Advanced Research Projects Agency (Darpa).

Av knipan kring Nato-ansökan har vi lärt oss att man ska försäkra sig innan det blåser upp till storm. Den existentiella faran är att Europa förlorar sin ekonomiska uthållighet att kunna värna mot rysk aggression och kinesisk utpressning. Faran kan bli akut om EU-länder med ansvarslös ekonomisk politik utlöser nya finanskriser. Tyvärr har inte EU:s finanspolitiska ramverk "stabilitets- och tillväxtpakt" fungerat som vaccin mot sådana debacle. Pandemipaketet gav EU visserligen ett bättre verktyg på kort sikt. Kommissionen kan hålla inne pengar när länder som Ungern inte reformerar, men endast fram till 2026.

Hittills har endast de maktmedel som ECB fick 2012 kunnat förmå länder att genomföra nödvändiga reformer. ECB får nämligen endast rädda länder från bankkollaps om de uppfyller reformkraven. Det skapar en hävstång som är så stark att även grekiska socialister och italienska nationalisterna tvingades rätta sig i leden.

Därför är en stark europeisk centralbank ett avgörande europeiskt och svenskt säkerhetsintresse. Den blir ännu viktigare inför en EU-utvidgning. Åtminstone åtta länder, bland dessa Moldavien och Ukraina, riskerar att hamna i en rysk intressesfär ifall de inte ser en framkomlig väg mot medlemskap. Omvänt, om de kan utvecklas väl såsom andra nyblivna EU-länder har gjort så står- >>

ker de det fria Europa. Därför har även tidigare skeptiker, som Frankrikes president Emmanuel Macron, nu svängt och förordar utvidgning.

Haken är att dessa åtta länder, och några nuvarande EU-länder, för en svajig makroekonomisk politik och brister när det gäller rättsstatlighet och korruption. Enbart ECB förmår då att vara sheriffen i stan. Då är det önskvärt att ECB stärks av ett svenskt medlemskap i den monetära unionen, och att Sverige får ett inflytande.

Precis som EU-medlemskapet blev mer lyckat än väntat ur ett snävt svenskt ekonomiskt perspektiv kan också en euro-anslutning visa sig bli en välkommen försäkring. Sveriges banker har betydligt större utlåning till privat sektor än banker i andra EU-länder, samtidigt som åtskilliga fastighetsbolag vacklar. Sverige har näst lägst tillväxt i EU och en inflation över euro-ländernas, delvis orsakad av Riksbanken som, i utvärderingen beställd av riksdagen, kritiserar för grova felprognoser och fortsatta köp av värdepapper så sent som våren 2022. Det förvånar därför inte att finansmarknader har lågt förtroende för svensk penningpolitik och säljer kronor när det blåser. Nordea flyttade från Sverige för att euro-ländernas bankunion tedde sig som en säkrare hamn.

I själva verket kan Riksbankens senaste krumbukter ses som en fortsättning på tidigare mönster av penningpolitiska misstag. Riksbanken säger sig nu behöva cirka 40 miljarder kronor i tillskott som man under senare år förlorat på överdrivna obligationsköp. Därtill kommer andra mer svårbedömda risker. Vad betyder det till exempel att många svenska företag säljs ut varje gång kronan slår i botten?

Det påstås ibland att Sverige ju haft bättre tillväxt än euro-länderna. Poängen är emellertid att Sveriges snabbare tillväxt orsakades just av reformerna som enbart blev politiskt möjliga av krisen i början av 1990-talet. Många länder som med för få reformer i bagaget bytte till euron, som Spanien, Portugal eller Grekland, fick över natt oförtjänt låga räntor. Dessa länder hamnade så småningom i en kris lik den svenska 1990-talskrisen och reformerade rejält. Grekland, Spanien och Portugal tillhör just nu de EU-länder med bäst tillväxt, och även Italien växer. Det visar hur euron kan förlösa reformer som stärker Europa. En drös färsk studier bekräftar också att införandet av euron har gett upphov till ökande inkomster och produktivitet.

Sammantaget finns nu mycket goda existentiella säkerhetsskäl att främja en stark europeisk centralbank som Sverige helst också ska ha inflytande i.

För att stå emot auktoritära regimers ekonomiska påtryckningar måste EU kunna hävda sig med en industriell styrka som möter de konsekvenser som krig, sanktioner, energiutpressning och statsterrorism för med sig, men samtidigt ger rådrunder för att möta klimatomställningen.

Tyvärr lägger såväl EU som Sverige ständigt krokben för sig själv. I sin senaste analys av konkurrenskraft erkänner EU att produktivitetstillväxten har släpat efter andra stora ekonomier i värld-

den i decennier. Även den svenska industriproduktionen är idag lägre än för 15 år sedan, och produktivitetstillväxten är klen. Till orsakerna hör säkert alltmer byråkrati och reglering inom forskningen och industriell produktion, men även ökad protektionism och försök att centralplanera fram ny teknik med hjälp av statsstöd som mer än tredubblats sedan 2015. Europeiskt näringsliv regleras hårt med ena handen och enskilda företag subventioneras generöst med den andra.

I EU:s vitbok från 2017 utmålade Jean-Claude Juncker en framtidsvision under rubriken "Doing Less More Efficiently", att göra färre saker men bättre. Där förordades ett upptrappat EU-arbete inom säkerhet, innovation, handel, klimatpolitik och digitalisering. Samtidigt skulle EU dra sig tillbaka från områden där man haft mindre framgång, till exempel regional utveckling, hälso- och sjukvårdsfrågor, arbets- och socialpolitik såvida de inte direkt berör den inre marknadens funktion. EU bör inte slösa energi på att försöka förbättra vad medlemsländerna ändå själva gör, utan bör fokusera på vad som annars inte görs alls.

I praktiken har svenska regeringar ofta valt den motsatta linjen. Till exempel drev den förra regeringen på EU:s yviga sociala pelare – och blev sedan tagen på sängen när EU med den som grund ville lagstifta fram en minimilön i strid med den svenska modellen.

Junckers framtidsvision har nu blivit en säkerhetspolitisk *no-brainer*. Den bör börja med att införa en övergripande princip att enbart betala för resultat. EU-medel bör enbart slussas till projekt där betalning kan ske för synliga resultat.

*"Nu är det återigen
läge att lyfta blicken
bortom kortsiktig
plånboksångest.
Denna gång tornar
hoten upp sig mot
liv och lem samt
mot demokratiska
samhällsskick i stort."*

Det skulle till exempel leda till en omläggning av den tredjedel av EU-medel som satsas på regionalpolitik. Flera studier finner dock att enbart den delen som finns i den så kallade Sammanhållningsfonden fungerar. Den finansierar främst infrastruktur i fattigare EU-länder. Förklaringen tycks just vara att infrastrukturprojekt i form av en järnväg eller en vat-

tenreningsanläggning lätt kan verifieras. De luddiga delarna av regionalpolitiken bör slopas för att lämna mer pengar till Ukrainastöd och konkreta klimatpolitiska åtgärder.

Denna princip bör även driva fram en resultatnriktad klimatpolitik. EU ansvarar för det framgångsrika systemet för utsläppsrättigheter. Därtill vill dock EU i den så kallade Green Deal Investment Plan mobilisera investeringar på över en biljon euro under tio år. Risken är stor att pengarna slösas på projekt i befintlig teknik som skulle genomförts i alla fall. Därtill driver EU på med en hel del reglering som inte är forskningsbaserad utan ofta visat sig kontraproduktiv.

Det finns goda skäl att vara misstänksam mot partier som motvilligt lyft upp internationell säkerhet som prioritet. Inför EU-valen bör man fråga sig: Vem har den bästa *track record* av att rösta för investeringar i säkerhet, robusta EU-institutioner, utvidgning av EU, en stark europeisk centralbank, svensk anslutning till euron samt en resultat- och tillväxtorientering av EU-politiken?

Stefan Fölster är chef för Better Future Economics och senior fellow vid tankesmedjan Frivärd.

Europeiska centralbanken: vi borde gå med.

FOTO: AC MANLEY/ALAMY

Vilken roll ska vi spela?

Den svenska Europapolitiken har alltid varit reaktiv och passiv. Men nu måste Sverige aktivt verka för att stärka EU:s säkerhet, konkurrenskraft och sammanhållning.

Av Fredrik Johansson

En tidigare svensk Europaparlamentariker förklarade en gång för mig: att "Det är egentligen ganska enkelt. Länder blir medlemmar i EU för att de vill bli som Västtyskland."

EEC/EG/EU har varit motorn – "processen" – som möjliggjort och motiverat nationella reformer som stärkt allt från demokrati och rättsstat till konkurrenskraft och allmän internationalisering. Medlemskap och anslutningsprocesser har använts för att bryta isolering och vara draghjälp för nationell förnyelse. Ibland djup och politisk, ibland ytligare och mer ekonomisk.

För de länder som åren runt 1990 befriade sig från kommunistiseringen och Sovjetväldet var det självklart. Finlands medlemskap var en mindre dramatisk variant av samma sak. I EU blev man del av något, men man tog sig också ur något annat. Europa var en del av demokratiseringen av Portugal, Spanien och Grekland, men också av en ekonomisk modernisering som bröt decennier av isolering.

För andra har denna normalisering handlat mer om ekonomi än om politik. Det gäller inte minst Storbritannien och Sverige.

När premiärminister Harold Macmillan i juli 1961 lät meddela att Storbritannien ville bli medlem i EEC, så var det ett beslut fattat av ekonomisk nödvändighet. Ett brittiskt medlemskap skulle möta ett akut behov av förtroende hos marknaderna och var ett sätt att hantera intern och extern oro över att Storbritannien skulle akterseglas av ett alltmer fördjupat samarbete mellan de sex ursprungsmedlemmarna.

Det brittiska beslutet drev upp frågan också på den svenska agendan och tvingade fram ett ställningstagande från regeringen, vilket levererades i Tage Erlanders berömda linjetal på Metallarbetarförbundets kongress den 22 augusti 1961. Sveriges suveränitet och neutralitetspolitik var avgörande för Erlander (och för Olof Palme och diplomaten Sverker Åström, UD:s främste uttolkare av neutralitetspolitiken, som anses ha hållit i pennan). Man brukar säga att Sverige inte ville på grund av suveräniteten och inte kunde på grund av neutraliteten.

Men det fanns också ett mer offensivt budskap. Vi behövde inte EEC. Erlander talade med självförtroendet hos en statsledning

i spetsen för ett långt framskridet och framgångsrikt moderniseringsprojekt. Det – underförstått – konservativa och katolska Kontinentaleuropa hade inget att lära oss och vår ekonomiska modell avvek kraftigt från den Europas sjuke man som Storbritannien hade blivit. De behövde möjligen bli mer som Västtyskland. Vi behövde det inte.

President Charles de Gaulle sa nej till Storbritannien. Det var, ansåg han, ett atlantiskt land med starkare kopplingar till USA och Kanada än till Frankrike och Italien.

Historien är väl inte helt glasklar, men en del tyder på att Olof Palme som nyvald partiledare och nytilträd statsminister faktiskt seriöst övervägde ett svenskt medlemskap ett decennium senare. Det handlade delvis om förändrade förutsättningar för briter, som såg ut att ha bättre utsikter under de Gaulles efterträdare Georges Pompidou. Men Palme lockades också av den europeiska politikens betydelse och prestige.

Det interna motståndet mot ett europeiskt inflytande över svensk utrikes- och finanspolitik var dock för starkt och frågan tvärdog under 70-talets första år. Palmes vante bidde ett frihandelsavtal.

Det hände också något mer. Ett djupare ideologiskt motstånd vaknade i tidens kombinerade gröna och röda vågor. EEC blev en symbol för storskalighet och kapitalistisk rovdraft på människor och natur. Medlemskapet – för att inte tala om utsikten att på något sätt bli som Västtyskland – gick från att vara onödigt till att bli något hotfullt. Här fanns en effektiv politisk klangbotten i svensk alliansfrihet och utanförstående, som sträckte sig tillbaka till våra vägval efter Napoleonkrigen. Gärna Norden och världen, absolut inte Europa. 1970-talets skräckbild av EEC blev kärnan i nej-kampanjen mot EU 1994 och det skulle dröja långt in i vår tid innan dessa föreställningar på allvar sjönk undan.

Carl Bildt har jämfört Europafrågan på 70-talet med förekomsten av elefanter på Grönland. Det vill säga obefintligt. Intresset var så svagt att Thorbjörn Fälldin under sina år som statsminister aldrig ens besökte Bryssel. Men historien vände. Det sena

>>

EU-VALET 2024

Han måste driva på.

FOTO: ALEX SOCHACKI/TT

70-talets debatt om "euroskleros" och det idémässiga skiftet i synen på ekonomisk politik drev fram en offensiv agenda där inte minst processen för att tillskapa den inre marknaden fick stora återverkningar i Sverige. Tidens melodi var struktur- och utbudsreformer och EG bedrev arbetet i en gigantisk skala.

Den franske socialisten Jacques Delors och den brittiske toryn Arthur Cockfield utgjorde som ordförande och vice ordförande i EU-kommissionen ett udda tandempar, vars politiska och ekonomiska motiv föresatte EG att riva 300 handelshinder fram till det magiska året 1992.

I ett tal inför brittiska näringslivsföreträdare på Lancaster House 1988 konstaterade Margaret Thatcher: "So it's going to happen. Indeed the barriers are already coming down. Monsieur Delors, the President of the Commission, and our own Commissioner Arthur Cockfield, deserve a lot of credit for the way in which they are keeping up the momentum."

Den som inte var med riskerade att hamna utanför. Inte minst näringslivet insåg vad som höll på att hända när våra viktigaste export- och konkurrentländer började riva interna handelshinder. Men det var den svenska stagnationen som gjorde frågan aktuell på allvar. Det som i Metallet gjorde att vi kunde säga nej, blev knappt trettio år senare det avgörande skälet till att vi måste säga ja. Ekonomi trumfades suveränitet.

En fredagseftermiddag i oktober 1990 meddelade den dåvarande socialdemokratiska regeringen att Sverige nu skulle söka medlemskap i EG. Det hela var så väl interfolierat i ett ekonomiskt krispaket att flera nyhetsmedier missade vad som hände. De som förstod var överraskade. Skälen för Ingvar Carlsson och hans finansminister Allan Larsson var ytterst påtagliga och högst profana: räntorna hade börjat stiga under hösten och den så kalla-

de marknaden behövde en förtroendeinjektion. Ett "traditionellt krispaket" skulle inte räcka, konstaterade Allan Larsson senare. "Det behövdes ett större grepp".

Carlsson och Larsson ville inte att Sverige blev som Västtyskland, men de ville ha västtyska räntor.

Ingvar Carlssons efterträdare Carl Bildt hade ett bredare perspektiv, präglat av Europasamarbetets genuina möjligheter och problem. Men ambitionen att genom EG normalisera Sverige var också tydlig. I regeringsförklaringen 1991 var medlemskapet inte bara regeringens och den nyttillträdde statsministerns främsta politiska prioritering. Medlemskapsprocessen skulle dessutom driva en sorts europeisering av

hela det svenska samhället. Att marginalen i folkomröstningen 1994 blev så knapp – trots att den i hög grad dominerades av ekonomiska argument om utanförskapets pris – visar hur djupt motståndet ändå var.

Den svenska Europapolitiken har därmed nästan alltid varit reaktiv och passiv. "EU" eller "Bryssel" har på olika sätt drabbat eller gynnat oss. Vi har varit en mottagare av beslut, snarare än en formare av policy. Ett objekt mer än ett subjekt. Detta går igen i många retoriska figurer i svensk Europadebatt. En vanlig bild – från vänster till höger – är exempelvis att EU är en "arena", på vilken vi spelar ut våra intressen och uppfattningar. I kontrast mot en syn på EU som en aktör, som inte bara formar policy utan också projicerar den mot världen.

Det finns därmed också en pinsam förkärlek för det irrelevanta. Att "arenan" ianspråkades för det strikt inrikespolitiska.

"Sällan har en aktiv svensk röst behövts så mycket i vår union", hävdade EU-minister Hans Dahlgren när han i januari 2022 presenterade den dåvarande regeringens Europapolitiska deklaration. En knapp månad före den storskaliga ryska invasionen av Ukraina avsåg denna röst att upprepa de tre politiska prioriteringar som Magdalena Andersson presenterat i sitt installationstal som socialdemokratisk partiledare. Bland annat skulle EU "ta tillbaka den demokratiska kontrollen över välfärden", det vill säga på något sätt begränsa vinsterna för företag i svensk vård, skola och omsorg.

En aktiv röst riktad mot de egna öronen. En politisk monolog utan publik. På "arenan".

Undantagen från detta snäva och passiva inrikespolitiska perspektiv är intressanta. Det gäller Sverige, men också Storbritannien. Med den inre marknaden gick Thatcher och hennes regering från att EEG/EG var en nödvändighet till att göra det till en möjlighet. Istället för att Storbritannien skulle bli mer som Västtyskland, så bestämde man sig för att EG (och Västtyskland) skulle bli mer som Thatchers Storbritannien. Öppet, marknadsekonomiskt, konkurrensdrivet.

I det ikoniska Bryggetalet från 1988 – brexitkultens kanske heligaste dokument – sade Thatcher: "Britain does not dream of some cosy, isolated existence on the fringes of the European Community. Our destiny is in Europe, as part of the Community."

Sverige – inte minst Göran Persson – spelade en viktig roll i

"Vad vi ser i Ukraina är en utnötningskamp – på slagfältet, men också i den internationella opinionen. Uthålligheten i det västliga stödet är helt avgörande för Ukrainas frihet och därmed också för den långsiktiga freden i Europa."

Olof Palme: Lockades av den europeiska politiken.

FOTO: TT

Blev alltmer skeptisk.

FOTO: GETTY IMAGES

östatutvidgningen i början av 00-talet. Det är kanske det tillfälle i Europasamarbetets historia då Sverige mest entydigt drivit en linje som på allvar rört hela unionen och hela Europa.

När medborgarna i EU nu väljer ett nytt parlament och därefter en ny kommission saknas inte motsvarande frågor. De tre största är Europas säkerhet, konkurrenskraft och sammanhållning. Var och en avgörande för vår framtid. Till sammans tillräckligt stora för att driva Europa och Sverige in i problem vi inte sett under en mansålder.

Vad vi ser i Ukraina är en utnötningskamp – på slagfältet, men också i den internationella opinionen. Uthålligheten i det västliga stödet är helt avgörande för Ukrainas frihet och därmed också för den långsiktiga freden i Europa.

EU:s relativa ekonomiska eftersläpning i relation till framförallt USA börjar på allvar bli en seriös diskussionsfråga i Europa. Europas ekonomi håller på att bli överlastad av regleringar, samtidigt som de nationella subventionerna tillåts öka kraftigt. Nästan 80 procent av allt godkänt statsstöd i EU under de senaste åren har delats ut av Tysklands och Frankrikes

regeringar, hälften av den tyska.

Till det kommer sammanhållningen. Det finns idag medlemsländer som utmanar grundläggande europeiska värderingar och starka krafter som driver på för europeisk desintegration. Det kräver en balansgång mellan värnandet om institutionernas integritet och ett samarbete som förblir inkluderande.

Frågorna är intimt sammankopplade. Säkerheten och stödet till Ukraina vilar på vår ekonomiska förmåga och på att Europa håller samman. Det är ekonomin och vår konkurrenskraft som är unionens viktigaste säkerhets- och utrikespolitiska tillgångar. Det är nyttan av att vara del av en dynamisk och konkurrenskraftig ekonomi som håller samman unionen.

Vilken roll ska Sverige spela i detta? Vad gör vi för att stärka Europas säkerhet, konkurrenskraft och sammanhållning? Frågan borde inte bara dominera valrörelsen inför Europaparlamentsvalet, utan den politiska agendan i stort.

Fredrik Johansson är senior director på Hallvarsson & Halvarsson.

De intellektuellas opium

Under lång tid uppfattades liberalen Raymond Aron som en intellektuell av lägre rang än marxisten Sartre. Aron, som nu utgivits på svenska, fick dock sin upprättelse.

Av Svante Nordin

Varför finns det så få intelligenta liberaler numera? Svaret tror jag är lätt att finna. Efter kommunismens fall framstod den liberala demokratin som det självklara, en sorts mänsklig rättighet som inte längre behövde försvaras utan som bara gällde. Varje form av intellektuell reflexion kom att framstå som onödig.

Annorlunda hade det varit under 1930-talet, liksom under kalla kriget. Då hade också en rad glansfulla intellektuella försvarare av liberalismen trätt fram: Arthur Koestler, Isaiah Berlin, Friedrich Hayek, Ludwig von Mises och inte minst Raymond Aron. De hade alla något att ta spjärn mot, marxismen och kommunismen, motbjudande som politiska verkligheter men imponerande som teoretiska system.

Raymond Aron (1905–1983) tillhörde en fransk och judisk borgerlig familj. Han genomgick elitskolorna och lärde känna Jean-Paul Sartre vid École normale supérieure, och genom Sartre också Simone de Beauvoir. Under 1930-talet bedrev han studier i Tyskland som kom att bli avgörande för hans intellektuella utveckling. I en tid när den franska sociologin och filosofin föreföll ha stagnerat var det från Tyskland som inspirationen kom. Max Weber, Georg Simmel, Max Scheler, Wilhelm Dilthey, Heinrich Rickert

FOTO: ALAMY

Raymond Aron i sitt kontor i Paris cirka 1980.

Svante Nordin är professor emeritus i idé- och lärdoms historia. Hans senaste bok är *Världens partisaner. Filosoferna, tredje riket och den liberala demokratin* (2023).

*"Marx hade sagt
att religionen
var ett opium
för folket. Aron
svarade att
marxismen var
ett opium för de
intellektuella."*

och Edmund Husserl, liksom senare Martin Heidegger, tycktes kunna erbjuda något nytt. Aron var ivrig att berätta för sin kamrat Sartre om de omvälvande nya intrycken.

Några böcker om tysk sociologi och historiefilosofi följdes av Raymond Arons *Introduction à la philosophie de l'histoire* (1938), en introduktion till historiens filosofi som han lade fram som en avhandling vid Sorbonne. Aron, som tydligt var inspirerad av den tyska traditionen på området, framhöll starkt den historiska objektivitetens begränsningar. I polemik mot positivistiska och andra uppfattningar betonade han hur historikern själv är en del av historien och i fråga om perspektiv och utgångspunkter bestämd av sin historiska position. Ingen arkimedisk punkt utanför historien står till buds, argumenterade Aron. Varje människa är en produkt av det förflutna. Men det är också sant att var och en i enlighet med den idé han gör sig om sig själv väljer sitt förflutna.

DETTA VAR TANKAR som på den tiden upprörde examinatorerna vid Sorbonne, som trots det gav avhandlingen de amplaste vitsord. I efterhand har tankarna kommit att te sig som självklarheter. Pendeln svängde åt andra hållet och när Aron under senare år såg tillbaka på avhandlingen var han angelägen om att betona att han inte stannat i hopplös relativism. Han hade med sin bok velat ge ett bidrag till människans reflexion över sig själv som historiskt situerad varelse. Genom att reflektera över vår egen horisont kan vi i viss mening vidga den och motverka dess begränsningar. Ju klarare insikt vi har i fråga om vårt eget perspektiv, desto bättre kan vi bedöma vad detta perspektiv låter oss se och vad det uteslänger.

Det kan sägas att Raymond Arons introduktion till historiefilosofin gav en introduktion också till hans eget samhällsvetenskapliga och politiska tänkande. Aron ville vara "den engagerade åskådaren", göra sina ställningstaganden utifrån ett perspektiv, men också vara realist och objektiv i förhållande till den faktiska verkligheten.

Ideologier, moraliserande, filosofiska abstraktioner, var för honom aldrig nog. Att bedöma samhälle och politik fordrade, som han såg det, konkreta kunskaper om ekonomi, sociologi, internationella relationer. Att som hans jämnåriga, Sartre, de Beauvoir, Albert Camus eller Maurice Merleau-Ponty, bedöma saker och ting huvudsakligen utifrån ett filosofiskt ställningstagande var inte nog. Det räckte för vad Weber kallat en "sinne-*lagsetik*" men inte för en "ansvarsetik". Om politiken gick ut på att inta vackra attityder i samklang med den senaste jargongen kunde filosofin vara måttstocken. Men när det gällde att se konsekvenserna av olika slag av handlande behövdes faktiska kunskaper. De intellektuella lättköpta hån mot de praktiskt arbetande politikerna var inte Arons sak.

Raymond Aron medarbetade under en kort tid efter kriget i Sartre-gängets *Les Temps Modernes*. Men hans sätt att tänka var ett annat. Där de övriga sympatiserade med kommunismen och försökte konfrontera sina sympatier med den sovjetiska verkligheten var Aron en borgerlig liberal, en demokrat som tog ställning för västvärlden under kalla kriget. Hans mest kända plädering mot kommunismen kom med *De intellektuellas opium* (1955), en bok som nu för första gången utkommit på svenska (översättning Bo Gustafsson, Timbro förlag). Den har en del att säga vår tid. Men omedelbart är den förankrad i franskt 1950-tal.

En viktig bakgrund utgörs av det franska kommunistpartiets styrka, som grundlades genom motståndsrörelsen under kriget, men som även efter kriget gav de fanatiskt Stalin-trogna kommunisterna ett fast grepp kring arbetarklass och fackföreningsrörelse. Det var dock inte omedelbart med kommunisterna som Aron brottades utan med deras sympatisörer och medlöpare.

Inga i kretsen kring *Les Temps Modernes* var partianslutna kommunister. Men de var alla sympatisörer eller i varje fall upptagna av kommunismens problem. Att ta ställning exempelvis till de rättegångar som resulterade i att den ene prominente kommunistledaren i Sovjetunionens satellitstater efter den andre anklagades för förräderi och avrättades blev en hjärtesak. Hur borde man förhålla sig till den stalinistiska terrorn? Var den nödvändig för mänsklighetens frälsning? Aron stod utanför denna diskussion. Varken Sartres revolution eller Camus revolt tilltalade honom. På avstånd betraktade han deras filosofiska akrobatik.

Marx hade sagt att religionen var ett opium för folket. Aron svarade att marxismen var ett opium för de intellektuella. Vilken är dess attraktion för denna grupp? Den finns i känslan att tillhöra den lilla skaran av utvalda, i den säkerhet man får av ett system där historien i dess helhet och samtidigt den egna personen finner sin plats och sin mening, i stoltheten över att förena det förflutna med framtiden i den pågående handlingen. Den troende kan bevara sitt hjärta rent samtidigt som han applåderar eller ser genom fingrarna med de mest fruktansvärda illdåd. Han eller hon lever för saken och erkänner aldrig sin nästa utanför partiet som människa.

Tre myter bidrar till denna hållning. Det är myten om en vänster som alltid har rätt hur mycket den faktiska vänstern än skiftar ståndpunkter och hållningar. Det är myten om proletarietet, inte det faktiska utan det tänkta, det abstrakta som är historiens och frälsningens bärare. Det är myten om revolutionen, i den empiriska verkligheten ett skeende av smuts och blod men i tanken något lysande och heligt.

Aron reserverade som sagt sin skarpaste kritik inte för "kyrkans män", de troende kommunisterna med sin blinda övertygelse, utan för "trons män", de intellektuella medresenärerna, som med hjälp av uppfinningsrika filosofiska resonemang skaffade sig rätten att bortse från den empiriska verkligheten. Dessa vänsterns intellektuella förenade utan större svårigheter terror med humanism genom att förutsätta en historiens dialektik där subjektiva lögnar blev

objektiva sanningar eftersom de tjänade slutmålet i form av det klasslösa samhället. De menade att Josef Stalin gjorde rätt i att avrätta "förrädarna", inte därför att dessa faktiskt i mera banal mening hade gjort sig skyldiga till förräderi, utan därför att de stod i vägen för historiens förutbestämda gång. För dessa intellektuella gällde det alltid att jämföra idealet för det socialistiska samhället med kapitalismens solkiga verklighet. Det föll dem inte in att jämföra med socialismens långt mera solkiga och blodiga verklighet. Den verkligheten kunde alltid ursäktas med att den bara var ofullkomliga förstadier till det kommunistiska slutmålet.

FRANKRIKE VAR SOM Aron skrev i *De intellektuellas opium* "de intellektuellas paradiset". Ingen annanstans hade de intellektuella ett sådant anseende som i Frankrike. Upplysningsfilosoferna med Voltaire i spetsen hade utgjort en början. Men också det franska 1800-talet hade bevitnat intellektuella som spelade en roll i politiken: Chateaubriand, Lamartine, Constant, Thiers, Clemenceau och många andra. Retoriken, de stora orden, de glansfulla formuleringarna spelade en särskild roll just i Frankrike.

Begreppet "intellektuell" myntades i samband med Dreyfusaffären av Maurice Barrès, en ledande intellektuell på högerkanten. Själva affären skulle ha varit ett banalt felhanterat justitieärende om inte de intellektuella hade fyllt den med ord som "sanning", "rättvisa" och "frihet". Mellan krigen fanns det en kritik mot de intellektuella, bland annat genom Julien Bendas *La trahison des clercs* ("Klerkernas förräderi", 1927). Men Bendas kritik gick egentligen bara ut på att de intellektuella hade svikit sina höga

Aron talar i Berlin 1955.

ideal genom för mycket partisinne. Under 1930-talets folkfrontsperiod fick de stora orden om sanning, rätt och förnuft ett nytt uppsving. Ofta parades de, som Raymond Aron ständigt framhöll, med blindhet. I kampen mot Franco, Mussolini eller Hitler förbisåg man Stalins förbrytelser. Denna blindhet blev under andra världskrigets motståndskamp och det gryende kalla kriget nästan total. De filosofiska systemen, den intrikata dialektiken, de konstfulla argumenten lade dimridåer över verkligheten.

Den tidiga efterkrigstiden blev en kulmination. Det kalla krigets konfrontation mellan öst och väst, diktatur och demokrati, gav upphov till subtila övningar. För de intellektuella "medresenärerna" dög det inte att som de partianslutna trogna rätt och slätt förneka fakta om förhållandena under Sovjetdiktaturen. Man kände till lägren, avrättningarna, fattigdomen och svälten. Istället gällde det att beröva allt detta dess fulla verklighet genom ett stort historiefilosofiskt perspektiv. Det handlade om en vadslagning med historien. Det kommande lyckoriket skulle rättfärdiga ögonblickets lidanden och lögnen. Små fakta måste offras i namn av en högre sanning.

OM FRANKRIKE VAR de intellektuellas paradiset var USA deras helvete. I USA blev under 1950-talet – då den intellektuelle Adlai Stevenson förlorade två presidentval mot Dwight D. Eisenhower – ordet *egghead* ett skällsord. Den intellektuelle sågs gärna som en patetisk figur, feminin, oseriös, möjligen rentav en förrädare. Kanske var det den brittiska synen som Aron hade störst sympati för. Britterna lyssnade på de intellektuella med välvilja och intresse. Men de tog dem aldrig på allvar. Abstrakta spekulationer kunde roa dem, men i sitt handlande utgick de från fakta. Det gällde även vänstern där den jordnära fackföreningsrörelsen vanligen mera fäste sig vid lönehöjningar än vid utopier.

Under Raymond Arons senare år var Sartre-perioden slut. Men strukturalism, poststrukturalism och postmodernism kom istället. Aron fäktade även mot dem, bland annat i en bok om Louis Althusser-skolans strukturalistiska marxism. Vid tiden för hans död höll de franska intellektuella fortfarande ställningarna. Aron

var själv en av dem. Men hans kritik bidrog till en misstro som inom kort skulle medföra ett slut för de intellektuellas guldålder till och med i hemlandet Frankrike.

Under decennier betraktades Aron som en katt bland hermelinerna, en intellektuell av lägre rang som inte på något sätt kunde jämföras med Sartre eller de Beauvoir, Merleau-Ponty eller Camus, en borgerlig figur utan de stora vyer som utmärkte de övriga, en i grunden ofilosofisk empiriker. Men mot slutet av 1970-talet började glansen försvinna från de stora marxistiska intellektuella. Först Sovjetunionen, sedan också Kuba, Vietnam och Kina tappade mycket av sin trolldom. Stalins förbrytelser avslöjades av Solsjenitsyn och andra. "Befrielseörelsernas" segrar i Indokina följdes av röda khmerernas blodbad i Kambodja och av de "båtflyktingar" som desperat försökte undkomma det underkuvade Sydvietnam. Tillsammans för första gången på länge deltog Aron och Sartre i en manifestation för de vietnamesiska båtflyktingarna. I Frankrike hade vinden vänt, det tidigare så dominerande kommunistpartiet krympte samman, marxismen övergavs av sina forna anhängare. Detta blev Arons tid. Plötsligt ansågs han ha fått "rätt". Den som kritiserade kommunismen var en "rätta", hade Sartre sagt. Det gällde inte längre. Till och med Sartre själv tog i en lång intervju tillbaka mycket av det han tidigare förkunnat. Arons partitagande för den liberala demokratin framstod numera som framsynt.

ARON HADE ALLTID en viss underlägsenhetskänsla gentemot sin gamle skolkamrat Sartre. Han skrev själv inte romaner eller pjäser, han konstruerade inga flotta filosofiska system. Hans styrka låg mera i analysen och kritiken. Men där glänste Aron.

Raymond Aron såg sig själv som "realist". Han betraktade den samtida verkligheten med en kyligt klinisk blick. Men han förnekade inte att värderingar spelar en annan roll för samhälls- och historievetsenskaperna än för naturvetenskaperna. Det är omöjligt att beskriva den sociala och historiska verkligheten utan att anlägga ett perspektiv. Detta hänger i sin tur samman med att sociologisk och politisk analys är relaterad till tanken på handling.

Aron var ingen politiker utan endast en politisk kommentator. Men han försökte alltid sätta sig i politikerns position genom att ställa frågan vad som i en viss situation vore politiskt möjligt. De utopiska skrivbordsprodukterna var inte hans sak. Inte heller den blotta beskrivningen. Han var en åskådare, men en engagerad åskådare. Detta skiljde Aron från Sartre, som förkunnade människans absoluta frihet. Men det skilde honom också från de strukturalister som senare blev prominenter i fransk intellektuell debatt. Aron anlade ett aktörsperspektiv, den handlande människan hade alltid en plats i hans analyser. Han diskuterade storpolitisk och militär strategi. Han skrev en bok om krig och fred. Han skrev en annan om Clausewitz. Han kommenterade de Gaulles försvars- och utrikespolitik, som han oftast ogillade.

Raymond Arons sista år var fyllda av verksamhet. Under sitt allra sista levnadsår publicerade han sina memoarer som hälsades med beröm i de flesta läger. De utgör en pendang till Simone de Beauvoirs memoarer som en krönika över ett franskt intellektuellt skede som sträckte sig från 1930-tal till tidigt 1980-tal.

Slutet kom plötsligt. Aron hade vittnat inför domstol till förmån för en vän som hade utmålats som fascist. När han kom ut ur rättsalen gick han fram till några vänner som stod därute och sade: "Jag tror att jag fick sagt det viktiga!" Strax därpå drabbades Aron av en hjärtattack och föll döende ner. Man kan tycka att det var en idealisk sortirepell för en intellektuell. ✧

"Mot slutet av 1970-talet började glansen försvinna från de stora marxistiska intellektuella. Först Sovjetunionen, sedan också Kuba, Vietnam och Kina tappade mycket av sin trolldom."

KONST

Vilks vision

Konstvärldens avkoloniseringsnarrativ gör att man har svårt att hantera antisemitism. Lars Vilks hade kunnat säga en del om detta, menar **Mårten Arndtzén**.

JAG HADE FÖR första gången lyckats ta mig till Nimis, dagen innan Lars Vilks magnum opus skulle fylla 40, den sista juli 2020. Det var en fin dag, men blåsig – som vanligt, misstänker jag – ute på Kullaberg i nordvästra Skånes yttersta kustband.

Några skyltar fanns inte, men med hjälp av GPS:en var det lätt att hitta till den lilla parkeringen. Sedan var det bara att följa efter de andra pilgrimerna, förbi 1400-talsgården Himmelstorp och in i skogen. Även om jag inte hade sett det på plats tidigare var jag förstas bekant med Nimis som idékonst och social skulptur: den fyra decennier långa katt och råttaleken med myndigheterna, de upprepade men i regel fruktlösa försöken att förbjuda och beivra, och Vilks alla eleganta undanmanövrar, alltmedan drivvedsbygget på stranden svällde. Men själva själen bakom hela detta outtröttliga arbete greppade jag inte på riktigt förrän jag stod på den vindpinade stenstranden, efter en mot slutet inte helt riskfri nedfärd. I *det vilda*.

Till berättelsen om Nimis hör att det kom till som en "hämd på havet" efter att Vilks varit nära att drunkna här ute, men istället spolats i land tack vare en lyckosam underström. Mig föreföll det som att han snarare tagit med sig havet upp på land. Något av dess otämjbarhet hade tagit plats i veden och fortplantat sig ut i kampen med myndigheterna.

"Det finns ett starkt drag av självtillräcklighet i myndigheten", skriver Vilks i *Myndigheterna som konstnärligt material*, en bok om Nimis från 2003. Och fortsätter: "den tror sig bestämma vad som skall finnas i världen och hur detta skall definieras".

År 2005 startade Lars Vilks en blogg där han löpande kommenterade konstlivet. Och hade han varit i livet skulle han garanterat haft något att säga om den skandal som utspelade sig kring 2022 års documenta-utställning.

Documenta är visserligen ingen myndighet, men hör definitivt till den internationella konstvärldens tyngsta institutioner. Sedan 1955 vallfärdar konstnärer, kritiker och intresserade till tyska Kassel för att ta del av det bästa i samtidskonsten. Och inte minst för att

känna in *agendan*: de frågeställningar och perspektiv som gäller just nu och den närmaste framtiden.

Idag, när judiska adresser åter markeras med davidsstjärnor i Tyskland och Frankrike, framstår 2022 års documenta som märkligt profetisk. Skandalen gällde nämligen just antisemitism – allra tydligast uttryckt i några karikatyrer som ingick i en stor målning med titeln *Folkets Rättvisa* av ett konstnärskollektiv från Indonesien.

Målningen togs ned, document-chefen avgick och en upprörd debatt om censur och yttrandefrihet svallade en tid. Men hur kom det sig att antisemitisk bildretorik alls slank igenom på världens viktigaste konstutställning 2022?

Hur kom det sig att antisemitisk bildretorik alls slank igenom på världens viktigaste konstutställning 2022?

Med sin starka tonvikt på politiskt engagerade konstkollektiv från "det globala syd" blev *documenta 15* ett koncentrat av det avkoloniseringsnarrativ som etablerat sig i den internationella konstvärlden under de senaste två decennierna. I centrum för kampen för avkoloniseringen står grupper som underkastats olika former av förtryck och kolonisering. Judar hör inte

Lars Vilks.

FOTO: GETTY IMAGES

Svårt att bekämpa dumhet

64 Blanche Sande om improduktiva arbetsplatser

Den sjaskiga epilogen

66 Moa Ekblom om Napoleon och hans släkt

Diktverken tappas bort

68 David Andersson läser Jesper Högström

Därför behövs lagarna

70 Gunnar Wetterberg läser Arne Jarrick

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson går ner i källaren

I korthet

71 Katarina O'Nils Franke läser tyska

Nimis.

FOTO: ALAMY

till dem eftersom de betraktas som vita, privilegierade och i Israel dessutom som kolonisatörer. Att hälften av de israeliska judarna härstammar från arabvärlden, varifrån de stötts ut, stämmer inte med narrativet och tänks därför bort.

FÖR ETT NARRATIV är vad det är. En väl utarbetad och teoretiskt underbyggd men inte särskilt nyansrik berättelse om kolonialismens offer och förövare – i förhållande till vilken det blir fullt rimligt att sätta huggtänder, gristryne och SS-emblem på figurer associerade med Israel. Eller att, som vi har sett sedan dess, underteckna upprop som kräver att konstlivets institutioner ska ta ställning mot ”ockupationen” och för palestinska liv, medan man tiger om den vidrigaste massakern på judar sedan Förintelsen, och inte heller ställer några krav på dem som initierade det. 8 000 representanter för det internationella konstlivet skrev på, många av dem prominenta.

I Sverige cirkulerades ett propalestinskt upprop som undertecknats av ”studenter och lärare vid alla svenska konsthögskolor”, även det utan referenser till Hamas och deras offer. Några protester mot firandet av 7:e oktober-massakern på svenska gator, mot att judiska kulturevenemang ställs in av säkerhetsskäl, eller att svenska judar rekommenderas att hålla sin etniska tillhörighet dold, har inte hörts från konsthögskolorna.

Det var just avkoloniseringens svartvita och förenklade världsbild som aktiverades i Vilks sista stora projekt: rondellhunden.

”Yttrandefrihet och konstens frihet är givetvis självklara kärnvärden för Moderna museet – det är inskrivet i vårt uppdrag och i vår vision. Men frihet kommer med ansvar att förstå sin position i relation till andras”, som museets överintendent Gitte Ørskou uttryckte saken i *Sydsvenskan* några dagar efter Vilks död.

Hon utvecklade inte resonemanget ytterligare men det behövdes inte heller. Alla som behövde förstå var med på noterna: att Vilks, som vit svensk man, inte förstått sin privilegierade position i förhållande till den underordnade grupp som ansågs kränkta av hans teckning.

Muslimer. Plural, obestämd form.

”Utan denna premiss blir grunden för yttrandefrihet och demokrati snabbt till en pastisch av polariserade positioner”, förklarade överintendenten med en alliteration som kanske var mer elegant än klargörande. Men budskapet går ändå fram: utan ”denna premiss” saknar yttrandefriheten värde.

Men är inte premissen aningen onyanserad? En av de muslimer som bidrog mest till rondellhundens internationella genomslag var Irans dåvarande president, Mahmoud Ahmadinejad, som förklarade att ”sionisterna” låg bakom teckningen. Det är svårt att se hur han skulle befinna sig i underläge i förhållande till Vilks. Att presidenten för en islamisk teokrati, där hädelse kan straffas med döden, tar illa vid sig av en respektlös karikatyr är däremot rimligt – då hela det system som garanterar hans makt vilar på respekten för islam.

Idag, när Danmark har infört ett hädelseförbud och Sverige utreder lagändringar för att få stopp på koranbränningarna, så verkar det osannolikt att motivet för de här reformerna uteslutande skulle vara omsorg om maktlösa människors känslor.

Snarare än att dela Gitte Ørskous grunda maktanalys förhåller sig nog lagstiftarna till verkligheten: att yttrandefriheten, som den ser ut idag, kan bli dyrköpt när det kommer till islams heliga symboler. Med andra ord: att islams makt är för stor att stå emot.

Det utesluter självklart inte att det finns fördomar mot, och förekommer diskriminering av och hatbrott mot muslimer – men inte heller att det finns muslimer som

lider under religiöst motiverat förtryck, på betydligt närmare håll än Iran.

Till skillnad från de indonesiska karikatyrerna i Kassel uttryckte Lars Vilks teckning inte avsky för en folkgrupp. Vad den gjorde var att ta sig friheter med symbolen för en tro, och kränka de anspråk på respekt och lydnad som förvaltarna av denna tro – från iranska mullor till svenska imamer – gör i dess namn. Rondellhunden är alltså maktkritisk. Det är en egenskap med högsta status i konstvärlden. Utom när den undergräver avkoloniseringsnarrativet.

MYNDIGHETEN MODERNA MUSEET löste i slutändan problemet med rondellhunden – och det besvärliga erbjudandet att få teckningen donerad till sig – med att bestämma att den inte ska definieras som konst. För Moderna museets intendent är rondellhundens sociala plastikk ett ”samtidsfenomen”, men inte konst.

Och skulle det mot förmodan ändå vara konst så är det dålig konst. Sämre än vart och ett av de omkring 140 000 konstverk museet har i sin samling.

”Den uppmärksammar oss inte på något nytt om världen”, slog överintendenten fast 2021. Hon borde haft fel. Men har, som företrädare för konstvärlden, uppenbarligen rätt. Det är bara att beklaga. Inte för rondellhundens skull, i första hand, eller för Vilks.

För som John Stuart Mill konstaterar i en av yttrandefrihetens vackraste källtexter – *Om friheten* (1859) – så är det ”inte kättarnas karaktärer som lider mest av att man bannlyser all forskning som inte mynnar ut i rättrogna slutsatser. Största skadan tillfogas dem som inte är kättare, vilkas hela andliga utveckling blir förkrympt och vilkas förnuft klavbinds av fruktan för kätter”. 🌸

Svårt att bekämpa dumhet

Många arbetsplatser fylls av sådant som inte har med verksamheten att göra.

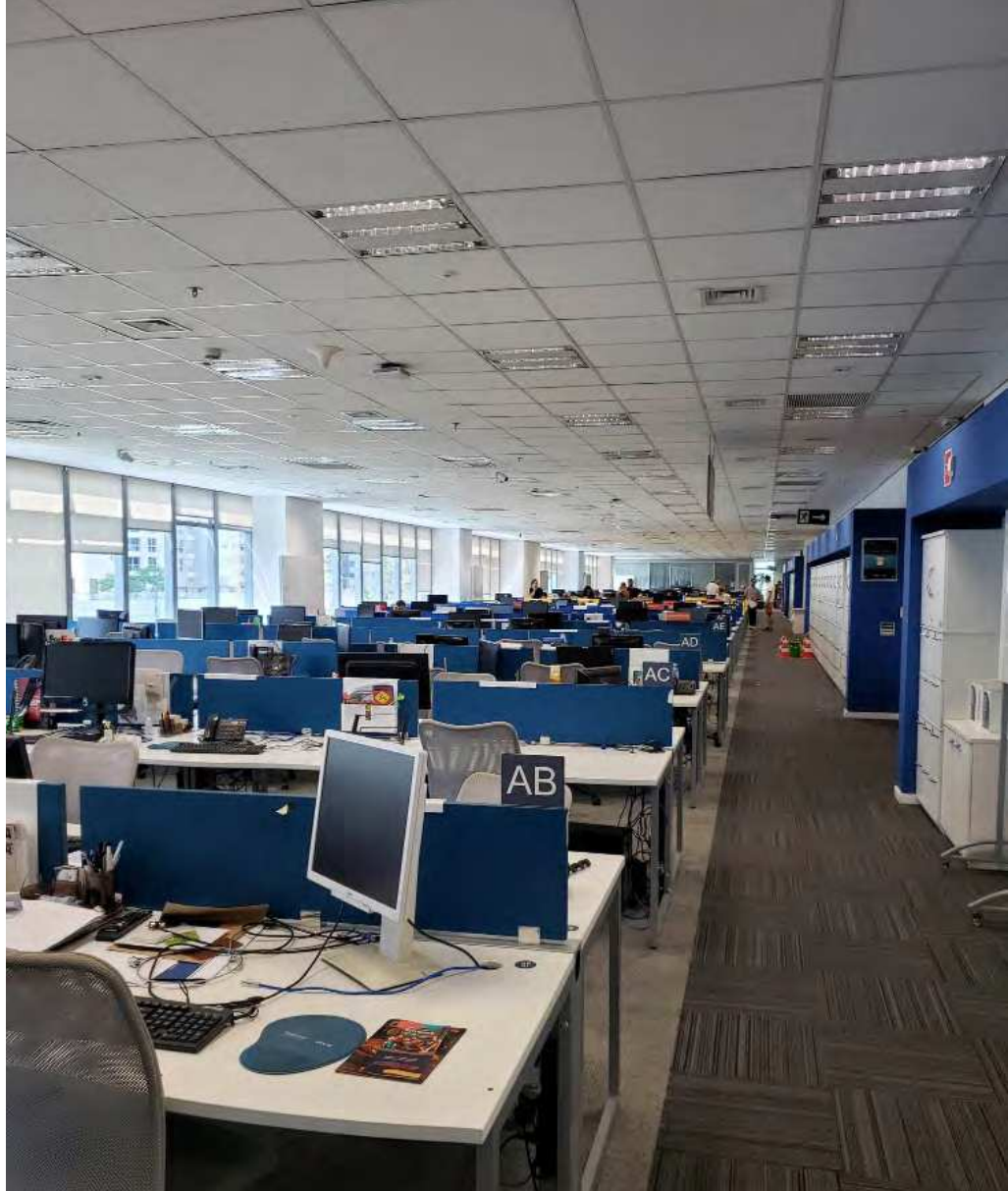
Orsakerna analyseras i aktuella böcker, skriver

Blanche Sande.

KOMMUNER SOM SORSELE och Ulricehamn ger unga sommarjobb som *influencers*. Den svenska vården svämmar över av administratörer och ledningspersonal medan antalet sjuksköterskor ökar långsammare än befolkningen. Och enligt en studie från 2014 lägger en genomsnittlig människa en till tre timmar av sin arbetsdag på att näthoppa, surfa, fika eller ta en tupplur.

De här samtidsfenomenen hänger ihop. I *Dumhetsbekämpning* (Fri tanke) beskriver organisationsforskaren Mats Alvesson och överläkaren Stella Cizinsky hur allt fler arbetsplatser fylls av sådant som egentligen inte har med verksamheten att göra. Orsaken kallar de funktionell dumhet: när man låter bli att tänka efter och ifrågasätta utan agerar i linje med det föreskrivna.

För den enskilde kan det vara strategiskt att inte sticka ut hakan och göra sig obekväma hos dem som bestämmer över

Tomt på kontoret.

FOTO: UNSPLASH

ens lön, schema och eventuella befordran. För verksamhetens toppskikt kan det också vara funktionellt, i alla fall på kort sikt, att slippa bli ifrågasatt när man exempelvis vill skaffa kommunala *influencers* eller ett par extra kommunikatörer. De negativa konsekvenserna drabbar i första hand samhället i stort, särskilt dem som är beroende av att verksamheten fungerar: patienter, elever, brottsoffer.

Men även för den som sitter och flyttar runt papper på sitt skrivbord – eller scrolrar genom sociala medier i brist på papper att flytta runt – kan en känsla av tomhet och meningslöshet lätt infinna sig när man inte gör någon egentlig nytta. Kanske inte ens någon skillnad? När Joaquín García, tjänsteman på vattenkontoret i den spanska staden Cádiz, skulle få medalj för lång och trogen tjänst kunde ingen hitta honom. Han hade inte varit på jobbet på sex år – kanske mer än så – men ingen hade märkt hans frånvaro.

Alvesson och Cizinsky är inte först med att uppmärksamma problemet. Roland Paulsen har skrivit om förekomsten av

”tomt arbete”, alltså aktiviteter under betald arbetstid som inte är relaterade till jobbet. År 2018 publicerade danskarna Dennis Nørmark och Anders Fogh Jensen boken *Pseudoarbete*. Samma år utgav även den amerikanske antropologen David Graeber *Bullshit Jobs*, där han frågar sig hur meningslösa arbeten kan existera i en marknadsekonomi. I teorin borde vinstdrivande företag med konkurrenter inte ha råd att slösa pengar på meningslösheter. Hans svar är att storföretag inte längre ser det som sin roll att skapa, laga eller underhålla saker, utan att fördela pengar och resurser. Fördelningspolitik, inte produktion. Såväl de anställda som politiker och medborgare i allmänhet borde egentligen invända mot en sådan ordning. Men vi har kommit att se lönearbete som ett självändamål. Ju mer meningslöst och själsligt utarmande det är, desto bättre för karaktären.

DET ÄR ALLTSÅ Graebers förklaringsmodell. Alvesson och Cizinsky lutar åt en annan. De skriver att en kombination av

Hur fick vi egentligen ett samhälle där dumhet kan vara ändamålsenlig och fördelaktig?

politiskt kontrollbehov, riskminimering och en allmän vilja till makt har lett till en överreglering av alla möjliga verksamheter. Och ju fler regler som ska efterlevas, standarder som ska levas upp till och kontroller som ska genomföras, desto mer byråkratisk överbyggnad behövs.

Problemet är bara att det i *Dumhetsbekämpning* inte alltid framgår vad som är hönan och vad som är ägget. Skapar funktionell dumhet en byråkratisk överbyggnad, eller skapar den byråkratiska överbyggnaden funktionell dumhet? Antagligen är det en negativ spiral där det ena förstärker det andra, men någonstans måste den ha börjat. Hur fick vi egentligen ett samhälle där dumhet kan vara ändamålsenlig och fördelaktig?

Bland de fenomen som Alvesson och Cizinsky pekar ut går åtminstone två att urskilja som kausala orsaker till den funktionella dumheten. Båda är nämligen direkt kopplade till det moderna, globaliserade samhället och behöver alltså inte vara orsakade av dumhet.

Det ena är systemkomplexitet. I stora system är ett visst mått av dysfunktion ofrånkomligt på grund av bristande överblick, långa kommunikationsvägar och minskad individuell ansvarskänsla. När

företag och organisationer växer sig stora uppstår stordriftsnackdelar. *New public management*, där man försöker göra allt mätbart och sedan lägger stor energi på att mäta och omorganisera ut-ifrån mätresultaten, var tänkt att åtgärda problemet men har av allt att döma förvärrat det.

En del av regleringsivern och den växande byråkratiska överbyggnaden har förstås politiska orsaker. Många av de regler företag och myndigheter måste leva upp till har införts av riksdagen. Men de flesta författare som berör ämnet tycks vara överens om att både privata och offentliga verksamheter delvis har sig själva att skylla. Internt konsensussökande, PR, inspirationsdagar och dyra "visioner" är varken en del av kärnverksamheten eller riksdagens fel. Ingen tvingar till exempel SR att skriva obegripliga jobbannonser för att eftersöka en "enterprise agile coach".

Samtidigt kan det politiska skiktet i någon mån lastas för vad Alvesson och Cizinsky kallar den administrativa medelklassen: den stora mängden högskoleutbildade samhälls- och beteendevetare, kommunikatörer, jurister och ekonomer som arbetsmarknaden vid det här laget är övermätt på. Både offentlig och privat sektor verkar ha försökt absorbera dem genom att skapa jobb som matchar deras utbildning, snarare än jobb som faktiskt behöver utföras.

DEN STORA KÅREN av experter och kommunikatörer tenderar sedan att alienera de människor som arbetar med själva kärnverksamheten. I *Dumhetsbekämpning* citeras ett mejl från en läkare vars regiondirektör gjort en film om "sin vision om ett

nytt ledarskap". Läkaren beskriver "känslan av att det finns en avgrundsdyb klyfta mellan oss som arbetar i verksamheten och ledarskiktet. Det tycks inte finnas någon möjlighet att ens förstå varandra, för vi pratar inte samma språk."

Samma sorts problem återfinns i den privata sektorn, som i hög grad har kommit att spegla den offentliga: den domineras av samma stora konsultföretag och lider av samma stordriftsnackdelar. Visst finns ett konkurrenstryck, men det känns sällan särskilt pressande på HR- eller kommunikationsavdelningarna. Och småföretagen kopierar stilen i tron att byråkratiseringen ger intryck av storlek och tillväxt. En av Alvessons och Cizinskys roligare grepp är att likna det vid en evolutionär återvändsgränd: "Liksom en påfågel vill man gärna visa sina fina stjärtfjädrar, trots att dessa är orsaken till att påfågeln sällan flyger och då endast under allvarligt hot."

MEN ALLT KAN inte skyllas på systemen, skriver författarna. De skapas, befolkas och reproduceras trots allt av människor. Och det för oss in på den andra orsaken till den funktionella dumhetens segertåg genom yrkeslivet: "den sköra moderna människan", som Alvesson och Cizinsky kallar *homo fragilis*.

Redan 1950 skrev sociologen David Riesman i *Den ensamma massan* om hur efterkrigstidens amerikaner tenderade att utveckla en stark social radar och svag internaliserad moral. Sedan dess har snabba förändringar, socioekonomisk utslagning och en ständig exponering för bilder av perfektion i den digitala världen gjort människor ännu mer stressade och rädda för att misslyckas. Stressade människor söker trygghet och blir mer följsamma. Därav den ängsliga och konformistiska människotyp Alvesson och Cizinsky beskriver – och när *homo fragilis* möter opportunisterna utgör de en perfekt grogrund för funktionell dumhet.

Där slutar del ett av *Dumhetsbekämpning*. Del två innehåller förslag om vad man som chef eller medarbetare kan göra åt det. Det är helt i linje med författarnas påpekande att system trots allt utgörs av människor, men det är en väldigt optimistisk inställning till ett problem som är rotat i själva den moderna samhällsstrukturen och människotypen.

Det innebär förstås inte att det finns några bättre alternativ. Men risken är stor att dumhetsbekämpningen fastnar i ett moment 22. De som är bäst positionerade att se (och ifrågasätta) den funktionella dumheten är ofta de som själva har pseudoarbeten – och de har ett starkt rationellt intresse av att inte såga av grenen de sitter på, hur bra trädet än skulle klara sig utan den. ✨

Akira Kurosawas film *Att leva (Ikiru, 1952)* skildrar en improduktiv byråkrati.

FOTO: ALAMY

Bilder från
Ridley Scotts
film *Napoleon*.

FOTO: ALAMY

Den sjaskiga epilogen

I Ridley Scotts film om Napoleon får hans släkt inte mycket utrymme. På Museo Napoleonico i Rom står den däremot i centrum, skriver **Moa Ekbom**.

DET ÄR SVÅRT att fånga Napoleons innehållsrika och dramatiska liv på vita duken. Ridley Scott väljer i sin film att på traditionellt sätt fokusera på honom som härförare och på hans stormiga relation till Joséphine. Det enda av hans syskon som gestaltas som vuxen är Lucien Bonaparte, övriga ser vi bara som barn. På Museo Napoleonico i Rom, som jag nyligen besökte, står däremot hans släkt i centrum, liksom försöken att hålla den dynastiska lågan brinnande. Museets första rum domineras av stora praktporträtt av de syskon som blev kungligheter, men som idag är nästan helt bortglömda.

Napoleon I hade fyra bröder och tre sysstrar. Han hade dessutom två styvbarn, Joséphines son och dotter. Medlemmarna av Napoleons stora familj hade varit rejält på obestånd, men genom hans lysande karriär förbättrades deras omständigheter betydligt, i synnerhet när han gjorde sig själv till kejsare. Han placerade sina syskon som härskare i erövrade länder. Hans

äldre bror Joseph fick bli kung först i Neapel och sedan Spanien, Louis gjorde han till kung i Holland och åt brodern Jérôme skapades kungariket Westfalen. Även Joséphines barn blev bricker i det dynastiska spelet. Styvsonen Eugène giftes bort med en bayersk prinsessa (och blev därigenom far till Oscar I:s gemål Josefina). Styvdottern Hortense giftes bort med brodern Louis och blev holländsk drottning på kypren. Hans sysstrar fick även de landområden och bortgiftes dynastiskt, som Pauline med den rike prins Borghese. Napoleons

I Italien – som inte var ett enat land vid den tiden, utan en mängd småstater – vann Napoleon avgörande segrar.

syfte med allt detta var, förutom att ge sig själv glans, även att rota sig i de europeiska kungahusen och därigenom få legitimitet.

I Italien – som inte var ett enat land vid den tiden, utan en mängd småstater – vann Napoleon avgörande segrar. Hans arvtagare, Napoleon II, gavs titeln kungen av Rom. Italien knyter gärna Napoleon till sig, dels på grund av hans korsikanska ursprung, dels för de täta förbindelser han och familjen hade dit. Den romerska republiken var vidare idealet för Napoleons statsbildning, och han lånade in titlar som konsul och senat, och senare imperator.

Ovan nämnde Lucien, som var starkt revolutionär i sin ungdom, men trots det hjälpte sin bror att ta enväldig makt vid brumairekuppen, ogillade dock att Napoleon skulle ta namnet kejsare och återigen införa begreppet regent av Guds nåde. Lucien drog sig sålunda tillbaka till Italien 1804 och skydde det kejserliga hovet. Han ströks ur den kejserliga familjen men kom senare att stå Napoleon bi under hans hundra dagar långa återerövrande av makten 1815. I museets första rum finns även ett porträtt av Lucien i hans italienska exil, en dov kontrast till de guldbemängda bilderna på övriga syskon.

EFTER NAPOLEONS ABDIKATION 1814 sökte en stor del av den kejserliga familjen asyl hos påve Pius VII. Hans mor flyttade in i

FOTO: ALAMY

ett palazzo vid piazza Venezia, bröderna Louis och Jérôme slog sig likaså ner i Rom. Pauline bodde redan där. De andra systerarna var också i Italien. Elisa hade Napoleon först gjort till prinsessa av Lucca och Piombino, därefter hertiginna av Toscana. När imperiet fallit fick hon tillåtelse att slå sig ner i Trieste. Napoleon gjorde systern Caroline till drottning i Neapel, och hon levde efter hans fall resten av livet i Florens och kallade sig där grevinnan av Lipona (ett anagram av Napoli). Systrarna förevisas i museet med porträtt som känns smått komiska i sin överdrivna kungliga prakt. Såväl Elisa som Pauline får egna rum. I Pauline-rummet finns en kopia av huvudet av den skandalösa skulptur av Canova som sågs föreställa henne naken.

Den äldre brodern Joseph emigrerade till USA, men återförenades sent i livet i Florens med sin fru, som var syster till den svenska drottning Desideria. Desideria, som ursprungligen hette Desirée Clary, var en tid förlovad med Napoleon. Hon gifte sig med Jean Baptiste Bernadotte, sedermera Karl XIV Johan, och blev mor till Oscar I.

Bonaparte-släkten började också ombesörja kusingiften och andra allianser för att bevara familjen och inte få förgreningar som kunde äventyra succession, eftersom de sonika förutsåg att de ännu en gång skulle få makten. Josephs dotter Zénaïde

giftes bort med sin kusin Charles Lucien (son till Lucien) och dottern Charlotte med sonen till Louis och Hortense, Napoléon Louis. (Dennes bror blev sedermera Napoleon III, så familjen hade inte helt fel i sitt agerande.) Döttrarna var alltså kusiner till Oscar I. På museet visas ett porträtt av hovmålaren David, gjort 1821, alltså flera år efter Napoleon I:s abdikation, där de två damerna porträtteras med kungliga diadem, läsandet ett brev från sin förlupne far, vilket illustrerar hur släkten klänger kvar vid sina kejserliga anspråk.

Efter den pampiga salen med de stora porträtten och även möbler från Napoleons arbetsrum, följer rum som ägnas åt diverse mer eller mindre obskyra släktingar. En av dem är Napoleons son, Napoleon II. I rummet kontrasterar hans små tafatt tecknade skolalster mot en vägg med skisser på planerade allegoriska målningar

vid hans födsel. Napoleon II togs hand om av sin morfar, den tysk-romerske kejsar Frans II, gavs titeln hertig av Reichstadt, och dog i tbc blott 21 år gammal, utan att ha spelat någon roll inom världspolitiken.

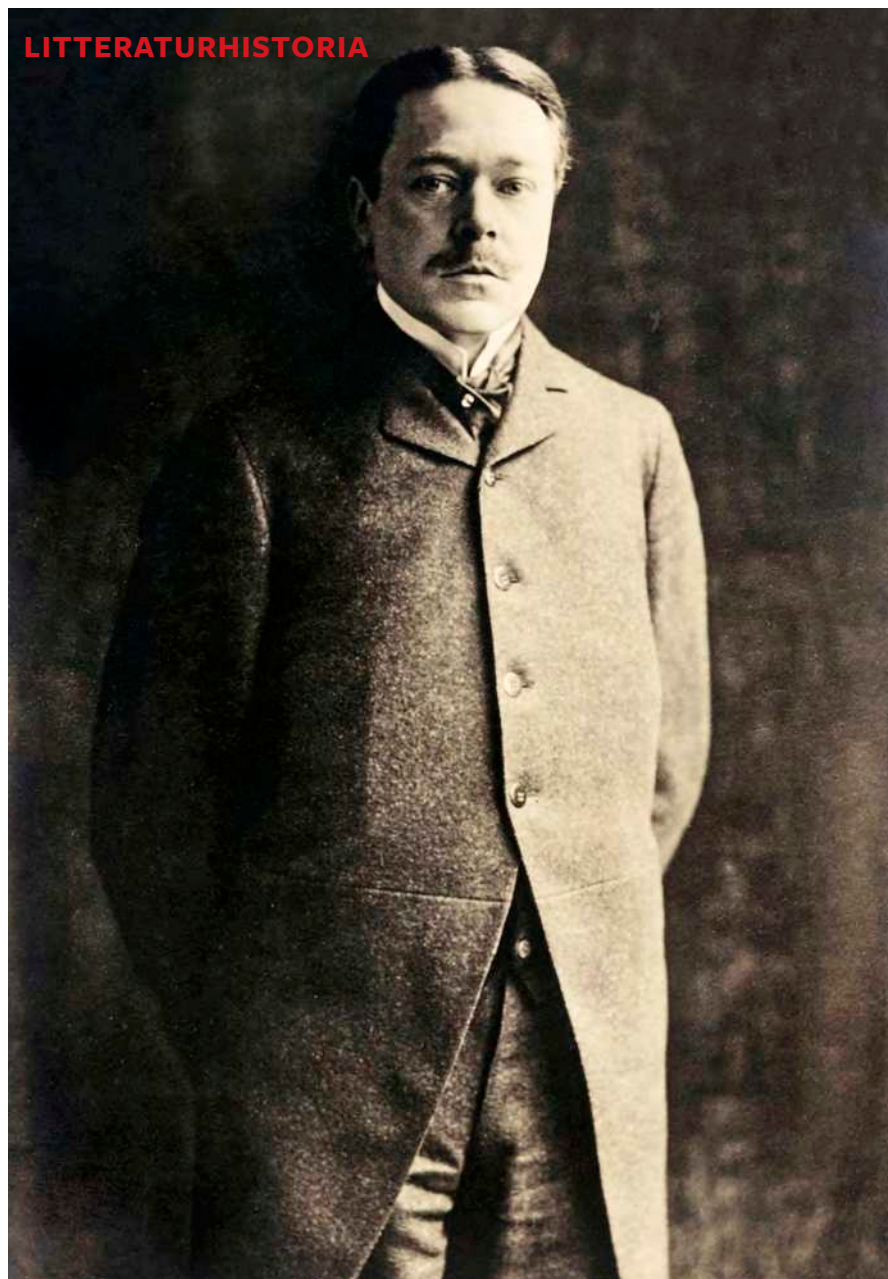
Napoleon II:s kusin Napoleon III har också ett eget rum. Han var ju en produkt av äktenskapet mellan Louis och Hortense och återupprättade dynastin. Många släktingar flockades då till Paris för att få kejserliga titlar. Att effektuera giftermål in i furstehus blev betydligt enklare i och med att Napoleon III gjorde sig till kejsare, och ätten var snabb att utnyttja detta. Även hans dynasti gick om intet, efter hans abdikation 1870. Hans son, på pappret helt kort Napoleon IV, fick sin militärutbildning i England och dog i strid med zuluerna i Sydafrika 1879. Då prinsarna i rakt nedstigande led tenderade att dö unga, fortsatte dock resten av släkten att skydda dynastin.

SISTA RUMMET DOMINERAS AV ett stort porträtt av Charlotta Gabrielli, en av Luciens döttrar, som gifte in sig i den romerska adeln. En av hennes söner gifte sig i sin tur med Augusta Bonaparte, dotter till ovan nämnda Charles Lucien och Zénaïde, så ingiftena och de kejserliga namnen fortsatte. Zénaïde och Charles Lucien fick också de en dotter vid namn Charlotta och även hon gifte in sig i den romerska aristokratin, och fick sonen Giuseppe Primoli. Det är Primoli som ligger bakom museet. Han var en ivrig samlare, som omhulade sitt bonapartistiska arv. Vid hans död 1927 tillföll samlingsarna och palatset där de finns staden Rom.

När man besöker de avslutande rummen blir man trött i huvudet av att hänga med i alla korsgiften och dynastiska detaljer. Museet blir ett monument till Bonaparte-släktens dynastiska projekt, och hur det gradvis runnit ut i sanden. Det perifera understryks av just den allmänna menlösheten i många av det utställda artefakterna, som prins Borgheses hatt och Paulines näsduk, vilket kan kontrasteras mot hur en *bicorn* buren av Napoleon nyligen gick för 1,9 miljoner pund på en auktion.

Det finns fortfarande bonapartist, släkten lever vidare. För närvarande finns det faktiskt två Napoleon VII som är redo att bestiga tronen om så behövs. Napoleon-filmen håller fast vid det storslagna, episka,

Museo Napoleonico ger dess sjaskigare epilog. Det är överdådigt, intetsärande och fäntigt på samma gång, en rest av det hårda dynastiska arbete Bonaparte-ättlingarna bedrev. Museet är förstås en helgedom för de närmast sörjande. Men det är ingen gloriös hyllning, utan en krass kartläggning av maktens perifera gestalter och hopplösa syskon. ✂

Hjalmar Söderberg.

FOTO: ALAMY

Diktverken tappas bort

Jesper Högströms böcker om Hjalmar Söderberg och Gunnar Ekelöf är skrivna utifrån ett alltför ensidigt biografiskt perspektiv, menar **David Andersson**.

JAG VÄXTE UPP i ett hem fullt med böcker och började tidigt att läsa klassiker. Snart upptäckte jag att det fanns två svenska författare som jag tyckte mer om än alla andra: Gunnar Ekelöf och Hjalmar Söder-

berg. Dem har jag ständigt återvänt till.

Det fanns naturligtvis flera orsaker till att jag fastnade just för dessa två. Båda tillhörde min fars favoriter och det fanns fina samlingar av deras verk hemma. För-

modligen hade också tidsandan sin betydelse.

Söderberg och Ekelöf underskattades till en början av sin samtid, deras rykte växte efter deras död. På 1980-talet, då jag började läsa böcker, hade de en storhetstid. År 1985 grundades Söderbergsällskapet och 1989 Gunnar Ekelöf-sällskapet. Det skrevs flera doktorsavhandlingar om dem. Ekelöfs dikter utkom 1983 i en Mån-pocket-utgåva som gav honom många nya läsare och ofta har tryckts på nytt. Mellan 1991 och 1993 kom hans samlade skrifter ut i åtta band, redigerade av Reidar Ekner. Det publicerades också förträffliga levnadsteckningar, Bure Holmbäcks *Hjalmar Söderberg. Ett författarliv* (1988) och Carl Olov Sommars *Gunnar Ekelöf. En biografi* (1989). Det är böcker som jag rekommenderar alla med intresse för svensk litteraturhistoria.

Dessutom utkom 1994 Olof Lagercrantz personliga studie *Jag bor i en annan värld men du bor ju i samma*. Kärnan i den är de dagboksanteckningar Lagercrantz gjorde om Ekelöf. Lagercrantz var mer explicit i sin beskrivning av dennes alkoholmissbruk än vad Carl Olov Sommar hade varit. Vissa recensenter ifrågasatte om Lagercrantz inte var för öppen i beskrivningen av Ekelöfs drickande. Hans stora beundran för vännen är dock tydlig.

År 2017 utkom en ny biografi över Söderberg, Jesper Högströms *Lusten och ensamheten*. Och nyligen publicerades Högströms *Minnet och rädslan. En biografi över Gunnar Ekelöf* (Weyler förlag). Man kan undra varför han har valt att skriva om två författare som redan har fått utmärkta levnadsteckningar. Det handlar inte om han skulle presentera några djärva nytolkningar eller någon fördjupad förståelse av de skönlitterära verken. Tvärtom utmärks Högströms böcker av en ganska ensidig fokusering på författarnas liv, i synnerhet deras alkoholkonsumtion, och ett begränsat intresse för deras verk.

I SIN RECENSION i *Svenska Dagbladet* av Högströms Söderberg-biografi jämförde Tommy Olofsson den med föregångaren: "Holmbäcks biografi är av naturliga skäl mer omfattande än Högströms och kan sägas passa det biograferade föremålet och hans litteraturhistoriska personabetydligt bättre, just därför att den ägnar så mycket utrymme åt att uppmärksamma och karakterisera det som Söderberg verkligen var bra på, nämligen att skriva, medan Holmbäck inte bryr sig om att dröja lika länge vid alla de mänskliga tillkortakommanden som Söderbergs liv kom att präglas av."

I förordet till *Minnet och rädslan* argumenterar Högström för att Ekelöfs liv är intressant för sin egen skull, oavsett vilket

ljus det kastar över hans verk. Han citerar Ray Monks biografi över Bertrand Russell: "Biografen är inte en serviceindustri, den får inte sitt berättigande för det bistånd den kan skänka litteraturkritiken, idéhistorien eller någon annan 'disciplin'." Det finns dock skäl att instämma i Alexandra Borgs fråga i *Dagens Nyheter*: "vem är Ekelöf utan sina texter, är det inte genom dem han blir intressant?"

Påfallande är också Högströms ointresse för tidigare forskning. Första upplagan av *Lusten och ensamheten* saknade litteraturförteckning och noter. Denna brist kompensterades i någon mån med pocketutgåvan från 2018, som innehåller en del källhänvisningar. Men Holmbäck får endast ett kort omnämnande och det finns ingen motivering till varför hans biografi behöver ersättas. *Minnet och rädslan* har en litteraturförteckning, och där saknas flera viktiga verk om Ekelöf.

Som Tommy Olofsson påpekade underskattar Högström Söderbergs religionshistoriska arbeten eftersom han inte har tagit del av forskningen om dem, i synnerhet Sven Lagerstedts *Hjalmar Söderberg och religionen* (1982).

HÖGSTRÖM FÖRSTÅR HELLER inte betydelsen av Ekelöfs kritik mot folkhemmet, den sociala ingenjörskonsten och den svenska traditionslösheten, eftersom han inte har läst vad som har skrivits om detta. Högströms ointresse för den historiska kontexten illustreras av följande formulering: "Hösten 1932 är också, som Johan Svedjedal har påpekat, den tid när Per Albin Hansson och socialdemokraterna inleder sitt långa maktinnehav." Med all respekt för Svedjedal så är han faktiskt inte den förste som har upp-

Påfallande är också Högströms ointresse för tidigare forskning.

täckt att Per Albin Hansson blev statsminister 1932.

Det måste också nämnas att Högströms böcker innehåller många faktafel. Ekelöf debuterade 1931 i tidskriften *Spektrum*, där han snart också blev redaktör. När tidskriften blev ett förlag gav man ut Ekelöfs debutbok *sent på jorden* (1932). En drivande kraft bakom *Spektrum* var Josef Riwwin. Han var en brådmogen ung man, endast 22 år när tidskriften startade. Men Högström påstår att han var 19.

I sin bok om kretsen kring Tora Dahl, *Jag vill skriva sant* (2021), skriver Högström att Artur Lundkvist invaldes i Svenska Akademien före Gunnar Ekelöf. Han känner alltså inte till att Lundkvist efterträdde Ekelöf i Akademien och höll ett ganska snålt men ändå intressant inträdestal över honom. Det är text som man bör ha läst om man vill skriva om Ekelöf.

När Högström citerar Ekelöf blir det ofta tokigt. Den centrala essän "Vår traditionslöshet" får heta "Svensk traditionslöshet". Som ett exempel på Ekelöfs känsla för "slagkraftiga, citatvänliga formuleringar" anger Högström: "Det som är botten är botten också i andra". Det låter inte särskilt slagkraftigt. Ekelöf skriver dock: "Det som är botten i dig är botten också i andra". Ekelöf skriver naturligtvis inte, som Högström påstår, "En värd är varje människa", utan "En värld är varje människa".

Delvis får väl Högströms förlag Weyler

ta ansvar för den bristande faktakontrollen och korrekturläsningen. Men det handlar nog inte enbart om allmän slarvighet. Den som älskar Ekelöfs poesi och har läst den under många år har diktrader ringande i huvudet. Man upptäcker när han citeras fel. Men Högström tillhör inte Ekelöf-älskarna, han har inget passionerat förhållande till hans texter.

JESPER HÖGSTRÖMS BÖCKER har förvisso också förtjänster. Han är en skicklig stilist, som skriver medryckande. Men man kan undra om det inte finns någon författare han tycker bättre om än Ekelöf och Söderberg, som han kunde skriva om med större förståelse och inlevelse. Eller varför inte porträttera någon person som inte var författare, som hade ett mer dramatiskt yttre liv, när det nu är liv snarare än texter som intresserar Högström.

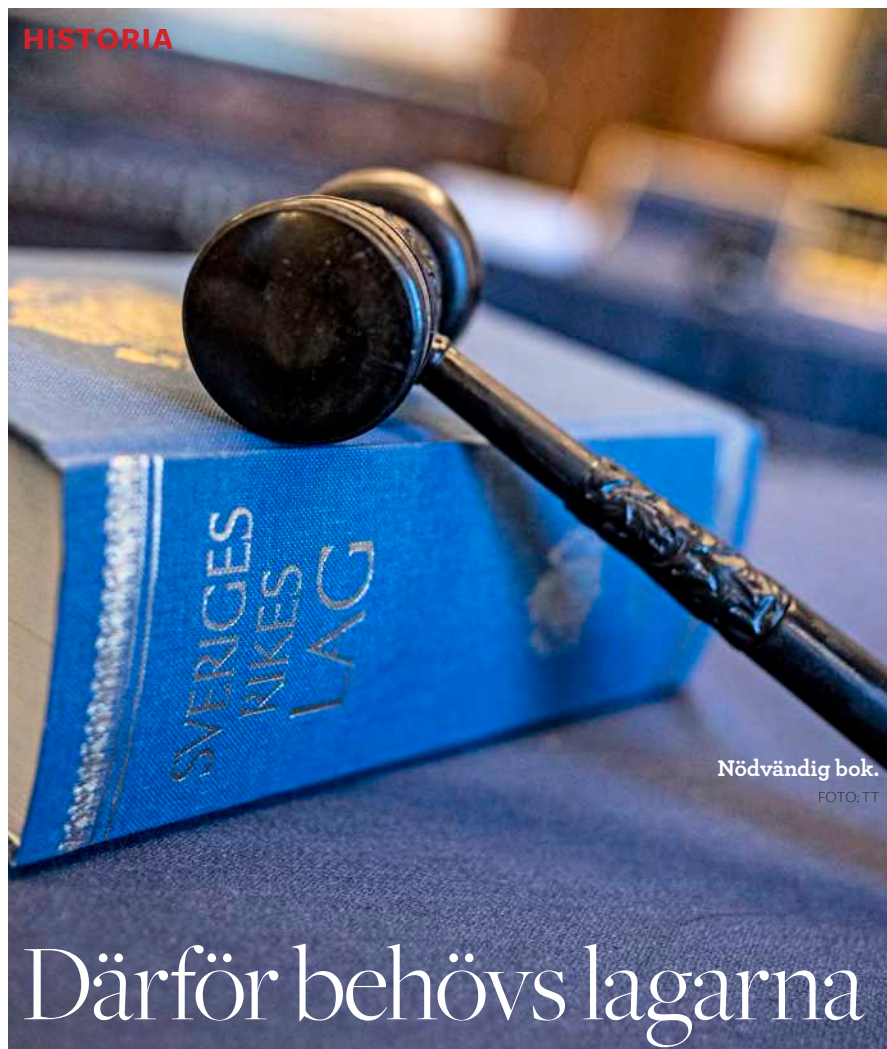
Litteraturvetarna har periodvis varit negativt inställda till biografisk forskning. Men utan tvivel kan den ha ett stort värde om den används för att belysa verken. Hjalmar Söderbergs kärlekshistoria med Maria von Platen var avgörande för att han skrev pjäsen *Gertrud* och romanen *Den allvarsamma leken*. Därför var det betydelsefullt när historien avslöjades i en doktorsavhandling av Sten Rein 1962.

Den ovan nämnde Johan Svedjedal har, senast i boken om Harry Martinson, visat hur man kan skriva biografier som ökar förståelsen för en författares verk. Det gäller också till exempel Örjan Lindbergs böcker om Eyvind Johnson, Erik Hjalmar Linders om Hjalmar Bergman och Gunnar Brandells om August Strindberg. Grunden för dessa studier var en fascination för diktverken. ✨

Gunnar Ekelöf.

FOTO: ALAMY

Nödvändig bok.

FOTO: TT

Därför behövs lagarna

I en ny bok jämför Arne Jarrick lagarna under olika epoker, skriver **Gunnar Wetterberg**.

HISTORIKERN ARNE JARRICKS *Lagarna och de mänskliga behoven*. En fyratusenårig historia (Natur & Kultur) är en ovanlig bok. Den utgår från en undersökning av 160 lagar världen över, som han under tio år har genomfört tillsammans med kollegan Maria Wallenberg Bondesson. Sina resultat har de redovisat i *The Dynamics of Law-Making. A World History* (2018).

Jag har inte läst den ursprungliga undersökningen utan trodde att jag skulle möta en sammanfattning och popularisering i Jarricks svenska bok. Men riktigt så är det inte, *Lagarna och de mänskliga behoven* är något annat och på sätt och vis mer fascinerande.

Jarricks grundläggande tes är att lagarna är mänsklighetens sätt att reglera de frågor och konflikter som kan uppstå kring människans olika behov. Han listar de viktigaste behoven, inte riktigt Maslows klassiska behovstrappa, fast närapå: att överleva, att leva väl, att njuta av varandras kroppar etcetera, men också att tala fritt, att söka kunskap utan begränsningar –

plus att hushålla med våra tillgångar och de maktägandes önskan att bevara sin makt.

Lagarna ser olika ut beroende på de kulturer som de skrivs i, men det finns ändå gemensamma drag. En stor grupp lagregler kretsar kring människors egendom, hur den ska respekteras och hur den kan överföras. En annan grupp handlar om hoten mot liv och hälsa, om våld och mord, och hur detta hanteras när det uppstår. Men det finns också lagar om sexualitet, om religiösa förhållanden och om respekten för institutioner och makthavande. Olika gruppers regler har fått olika tyngd i de lagar som Jarrick och Wallenberg Bondesson undersökt, och Jarrick redovisar skill-

Lagarna ser olika ut beroende på de kulturer som de skrivs i, men det finns ändå gemensamma drag.

naderna i intressanta spindeldiagram.

Ett viktigt resonemang gäller hur påföljderna utvecklats, särskilt då det gäller våldsbrott. Jarrick pekar på samspelet mellan staternas utveckling och de lagar de stiftar. De tidiga lagarna lägger vikten vid att förövaren ska ersätta den drabbade; bara i de grövsta fallen kan det bli fråga om landsförvisning eller dödsstraff. När statsmakten börjar stadga sig blir den till en början mer brutal – spöslitning, amputering av kroppsdelar och dödsstraff blir medlen att inskräpa respekten för påbuden. Böter blir ett sätt för staten att berika sig. Men efterhand som staten blir mer sofistikerad blir straffen mildare – dödsstraffet avskaffas på många håll, fängelse införs och böter blir mer straff än statlig inkomstkälla.

SÅ HÄR SYSTEMATISK är egentligen inte Jarricks framställning. Han går visserligen igenom olika områden ett efter ett, men hoppar ibland tillbaka och vänder och vrider på teserna.

Men framförallt präglas boken av författarens egna funderingar och reaktioner på sin forskning. Han skriver en lång (och i mitt tycke ganska pratig) inledning som är upplagd som en tänkt dialog med läsaren, för att närma sig bokens frågor. Det är ett grepp som återkommer på en del ställen, men efterhand blir tonen mer resonerande.

Jarrick kopplar ofta samman sina resonemang med dagens debatt. En av hans frågor handlar om likhet inför lagen, om den skillnad som de äldsta lagarna gör efter klass och kön, och hur man så småningom rör sig mot att alla ska behandlas lika. Detta paras gång på gång med hans funderingar kring ojämlikheten i dagens samhälle och till uppfattningen att ojämlikheten obönhörligt ökar, när denna rörelse inte bryts av krig, revolutioner eller farsoter.

IBLAND LEDER DET till reflexioner som kan förefalla ganska ahistoriska. Tonen blir lätt nedlåtande när han kommer in på religiöst motiverade lagar och föreställningar om kollektiva gudsstraff – jo, men det var väl ändå så att dessa i sin tid uppfattades som realiteter, som man måste förhålla sig till? Att munkar i en del lagar betraktades som omyndiga i testamentesfrågor jämför Jarrick med att medlemmar av kungahuset inte får rösta i allmänna val – men den dåtida lagstiftaren måste väl i första hand ha tänkt på deras beroende av klostrens auktoritet?

Läsningen av Jarricks bok lockar till åtskilliga gensagor men också till eftertanke. Med sitt sätt att skriva kan han säkert fresta fler forskare att ta upp tråden. Hur har domstolarna tillämpat lagarna? Hur passar den anglosaxiska *common law* in i utvecklingen? Arne Jarrick gläntar på dörren till ett fascinerande forskningsfält. ✱

Ner i källaren

VI HAR NOG alla varit på resa och hamnat i samspråk med någon lokalbefolkning som velat introducera oss för en artist som är omåttligt populär, ja som fångar landets "själ" och vars alster nynnas från norr till söder.

Och vi lyssnar hövligt på artisten och fattar ingenting. I våra öron är det en pajas som lallar något intetsäggande, och vi tänker för oss själva att det som nu hålls fram som en nationalklenod tycks ha en verkshöjd jämförbar med... ja, Markoolio.

Vad är det vi missat? Eller rättare sagt: vad är det som är oåtkomligt för oss?

Alla som befann sig i närheten av en radio på 70-talet kan lalla med i Pierre Isacssons "Då går jag ner i min källare". Låten blev en så kallad monsterhit, och också, på monsterhitar vis, en kvarnsten runt Isacssons hals, vilket framgår av den smärtsamt starka dokumentären om hans liv som finns tillgänglig på SVT Play.

Pierre Isacsson föddes 1947 och ingick i början av 70-talet i sånggruppen Family Four, som Bernt Öst styrde under nära nog tre decennier. Isacsson satsade på en solokarriär, men efter debutplattan *Pierre!* sinade framgångarna. Äktenskapet kraschade och exfrun tog med sig barnen och flyttade långt därifrån. Han hankade sig fram som skådespelare och lånade eller rättare sagt hyrde ut sin karaktäristiska basröst till olika Disney-figurer.

Under många år försörjde han sig som kryssningsvärd på passagerarfärjor. I slutet av september 1994 ringde Alf Robertsson med kort varsel och frågade Pierre om han kunde hoppa in och ersätta honom att leda karaoken på Estonia.

Pierre Isacsson blev 46 år.

Dokumentären präglas, trots de dramatiska upp- och nergångarna, av en vanlighet som leder tankarna till Lars Tunbjörks fotografier och Georges Simenons romaner. Något som får en att tycka sig se en Pierre Isacsson i var och varannan trappuppgång, och får en att vilja slita ut dem ur deras tvärummare innan det är för sent.

"Då går jag ner i min källare" är en finurlig låt, taktfast och trallvänlig, med en slidegitarr som stegrar förväntningarna inför refrängen, där Isacssons röst basar ner så djupt att den kan spräcka betong.

FÖRSTA VERSEN LYDER: "Hemma gillar de fester med pompa och med ståt/Med smoking bland våra gäster, jag smilar och går åt/Och efter några timmar är allt ett stort hallå/Jag söker då en lugnare nivå."

Och då går berättarjaget alltså ner i sin källare och drar igång sin gamla leksak, ångmaskinen, matar metatabletter i den och dricker vin.

När jag hörde låten i höstas började jag undra hur en grek, en fransman eller en nigerian skulle reagera om de läste texten. Skulle de skaka oförstående på huvudet och tänka att det måste handla om en dåre som smiter ner i källaren när det pågår en lyckad fest där uppe?

Jag antar att det är såna här frågor som hamnar, eller borde hamna på bordet när man famlar efter vad som ska ingå i en kulturkanon.

Det handlar om de där verken som utgör ett slags hundvissla, som får oss att intuitivt känna igen något, både i oss själva och i alla runt omkring. Tystnaden vid farmors köksbord när hon drog eftertänksamma bloss på sina mentolcigaretter och la ner de flottiga spelkortet i en evig patiens.

Isacssons låt fick en avkomma i Gyllene Tiders "Gå & fiska", där berättarjaget får nog av alla som säljer samma tjänster, människor på rad, i kö, äta jobba sova dö, ja av *hela skiten*, och då går ner till bryggan med sitt metspö.

"Jag går och fiskar, och tar en tyst minut", lyder refrängen.

Jag har alltid undrat över den där tysta minuten. Det brukar vara ett sätt att hedra någon som dött. Men vem vill Per Gessle hålla en tyst minut för? Vem är det som dött? Eller vad?

Jag vill åtminstone hålla en för Pierre Isacsson. ✨

I korthet Grammatiska mardrömmar

Svenskarnas kunskaper i engelska blir allt bättre, mycket tack vare konsumtionen av engelskspråkiga filmer och tv-serier och annat som finns tillgängligt på nätet. Behöver man kunna något mer språk?

Antalet elever som läser tyska på högstadiet har minskat kraftigt de senaste decennierna. Härområdet initierade Tysk-Svenska Handelskammaren och Tysklands ambassad i Sverige projektet "Deutsch – Ditt val!", eftersom man bedömde att de bristande språkkunskaperna var ett avgörande hinder för svenska företag att lyckas på den tyska marknaden. Projektet finansierar särskilda satsningar för tyskundervisningen i svenska grund- och gymnasieskolor och kan användas för exempelvis skolresor och vidareutbildning av lärare.

Som en av få tjejer (vi skulle ju helst läsa den eleganta franskan) valde jag själv vid millennieskiftet att läsa tyska på högstadiet. Eftersom mina föräldrar är lärare hade jag dessutom tillgång till olika läromedel hemma, både böcker och datorspel. Ett sådant var *Die Traumreise* – lämpat för Windows 95. Detta gamla CD-spel beskrivs som en multimedial språkresa där man får följa Alex Svensson som beger sig till Berlin för att försöka bli kvitt sina mardrömmar. Varje natt drömmer han sig till en tysklektion med sin stränga tysklärarinna och vaknar inte förrän han klarat av grammatiken.

Med dagens synsätt vet jag inte om det var så vidare pedagogiskt för att få elever att trivas i skolan... men det slog ändå an en ton hos mig och blev en anledning till att jag fördjupade mig i tyskan så till den grad att jag till slut tog en kandidatexamen i tysk språkvetenskap och har kommit att skriva böcker om och översätta poeten Rainer Maria Rilke.

Det finns förvisso starka ekonomiska skäl för att få fler att läsa tyska, men framförallt får man ett roligare liv genom att kunna många språk. Om man kan se filmer och läsa texter och böcker i original får man en fördjupad förståelse för andra kulturer. Och det hela kan börja med något så enkelt som ett spel där man lär sig att om man bemästrar de grammatiska mardrömmarna har man en underbar språkresa framför sig. *Per aspera ad astra!* ✨

Katarina O’Nils Franke

Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Bengt Magnusson lystrar till förböner om fred; **Erik W Larsson** vandrar in i dimman; **Karin Stensdotter** ser världen genom franska glasögon; **Helena Granström** saknar egen vilja; **Emil Uddhammar** värjer sig mot ideologi; **Kim Salomon** tänker på romartiden; **Per Henrik Hedberg** låter sig provoceras; **Bengt G Nilsson** ser Mellanöstern genom amerikanska glasögon; **Ann-Sofie Dahl** spanar efter centrum.

Luftwaffe i luften: The Blitz fick aldrig önskad effekt.

FOTO:GETTY IMAGES

God beredskap

När bomber regnar över hemlandet skakar det även i elfenbenstornen. Författare och konstnärer tvingas att förhålla sig till kriget på det ena eller andra viset. Bengt Magnusson skärskådar 1940-talets London och funderar kring våra dagars Kyiv.

KULTURHISTORIA

Konsten, musiken och litteraturen i Ukraina har mobiliserat mot övermakten långt innan det ryska angreppet inleddes den 24 februari 2022. Imploderar därmed landets kulturella scen under raketanfallen? Vinner det underjordiska motståndet, författare, konstnärer, scenartister, i kampen mot Putins aggression? Hur ser en ukrainsk *Grupp Krilon* ut, för att referera till en svensk beredskapsmanual under andra världskriget?

När Ukraina blev måltavla för ett ryskt anfallskrig för ett år sedan hade krigshandlingar från Ryssland pågått sedan 2014 i och med annekteringen av Krimhalvön. "Just nu är nästan alla författare och konstnärer engagerade direkt i kriget", enligt Yuliya Yurchuk, historiker och boende i Sverige, verksam vid Södertörns högskola. "För att på djupet förstå landet som nu kämpar för sin själv-

ständighet, bör man läsa dess romanförfattare", skrev hon i en artikel i *Dagens Nyheter*: "Dessa sofistikerade, eleganta människor, som i vanliga fall påminner om de urbana hipsters man normalt sett möter på Södermalm i Stockholm, eller varsomhelst i Europa, bär nu uniform, skottsäker väst och vapen. De som lämnade sina hem blev volontärer i andra städer. Alla arbetar nu för att försvara sitt land."

Och vidare: "Några blev soldater direkt i februari 2022, som författarna Artem Chekh, Artem Chapeye, Oleksandr Mykhed, Anatolii Dnistrovij. Andra samlar medel för militära och humanitära ändamål (listan på dem är oändlig." Ukrainska konstnärer gör allt möjligt nu för att förmedla en ukrainsk syn på historia till omvärlden. Detta görs genom att understryka rollen av rysk imperialism och vikten av att studera koloniseringen av Ukraina i det förflutna. Detta är en *decolonisation*-rörelse inom kultur, litteratur och konst.

I London fanns under de mörka ofärdslåren på 1940-talet flera namnkunniga författare och intellektuella, som redan under 1930-talet uppfattat de onda seismiska vågor som sändes från det framväxande tusenårsriket. Inom politiken fanns olika uppfattningar om Hitler, men det tog alltför lång tid för de varnande rösterna (Churchill, Vansittart...) att överrösta *appeasers* som Neville Chamberlain.

Hitlers och Wehrmachts *Blitzkrieg* mot länder som Polen och Frankrike var ur Nazitysklands synvinkel framgångsrikt, medan Luftwaffes bombningar av London och andra brittiska städer under kriget inte ledde till någon avgörande delseger. Ställt i relation till de mångmiljontal offer som kriget i stort vållade var Storbritanniens offer i form av nära 50 000 civila dödade och en stor materiell förstörelse begränsat – om än ohögligt för såväl dem som drabbades som för dem som klarade sig.

Andra världskriget innebar att det neutrala Sverige mobiliserade Per Albins folkhem under de så kallade beredskapsår-

>>

en. "Vår beredskap är god", hette det med statsministerns ord i augusti 1939, en olyckligt svepande formulering, som faktiskt ville beskriva försörjningsläget för livsmedel snarare än att säga något om de militära resurserna – dessa var undermåliga ("knappt en sommararmé", som någon uttryckte det).

Efterhand likriktades de kulturella uttryckssätten alltmer ju mörkare molnen över våra grannländer färgades. Litterära formexperiment i den spirande 30-talsmodernismen ställdes på sparlåga och återupptogs inte förrän "40-talismen" – som alltså inte var beredskapslitteratur – slog igenom med verk som Lindgrens *mannen utan väg* (1942, återutgiven av Bonniers 1945).

Beredskapslitteraturen beskrivs som en idealistiskt patriotisk verksamhet ägnad att ingjuta förhoppningar om att kriget inte måtte drabba landet med någon större dramatik. Ett slags förböner om fred. I backspegeln är omdömena ljumma, så även i Lönnroths och Delblancs *Den svenska litteraturen* (1989): "Den nationella enigheten betonades i offentlig retorik, och nationella symboler hämtades fram ur malpåsen så som ofta sker i kristid. Vi fick en beredskapslitteratur, som var ganska traditionell i formen och manande till vakthållning kring det svenska arvet och det demokratiska Nordens frihet. Beredskapslitteraturen har sedermera ofta förkättrats, fast den ideologiskt numera förefaller ganska trohjärtad och sympatisk vid jämförelse med de aktivistiska dikter som skrevs i Sverige under första världskriget."

Det finns inte många minnesvärda verk från denna epok, egentligen är det bara Vilhelm Mobergs *Rid i natt!* (1941), som ju handlar om ett småländskt bondeuppror mot tyska ockupanter på 1600-talet), och Eyvind Johnsons trilogi om Krilon – *Grupp Krilon* (1941), *Krillons resa* (1942), *Krilon själv* (1943) – som än idag kan läsas med stor behållning.

Eyvind Johnson (1900–1976) verkar dagens intellektuella debattörer knappt känna till men han var en ledande litterär kulturman och framstående antinazistisk samhällsdebattör. Krilon-serien räknas till hans främsta litterära insatser och diskuterar på flera plan människans utsatthet under totalitära ideologier och existentiella tvivel. Intim diskussionsklubb och storpolitiska spekulationer, roman-sviten spelar på många nivåer i en fascinerande blandning av allegori och realism. Uttolkingarna är många, sviten är gediget akademiskt genomforskad. Johnson ville efter egen utsago "ge en helhetsbild av världen sådan jag själv såg den och i den form jag tycker bäst om, romanens".

Kommer Rysslands angreppskrig mot Ukraina att generera ett verk av samma dignitet och syftning?

Under 1940-talets mörkaste krigsår levde den kulturella sektorn i London ett produktivt liv, i trots av de odds som bombningarna ställde upp under Blitzten 1940–1941 och senare, 1944, med V1 och V2 (de flygande bomberna). Bloomsbury, till exempel, mobiliserade sina skrivande förmågor i detta inferno. Som någon anmärkte: "Unga författare växte mycket snabbt upp och klev in i vuxenlivets verklighet."

Nyhetsrapportering effektuerades via dagstidningar och radioutsändningar; de senare krävde samling kring en otymplig apparat i hemmen bakom

"Egentligen är det bara Vilhelm Mobergs Rid i natt! och Eyvind Johnsons trilogi om Krilon som än idag kan läsas med stor behållning."

mörkläggningsgardinerna. Kulturell verksamhet förmedlades via tryckta medier: böcker, tidskrifter, de senare ofta med en månatlig utgivningstakt.

Noel Annan beskriver, i sin rundmålning av det förra seklets intellektuella Storbritannien, *Our Age. Portrait of a Generation* (1990), det krigstida London. "Fascismen gjorde inget djupt och bestående intryck i Storbritannien och sannerligen inte på *Our Age*", skriver han med hänvisning till denna sin benämning av den aktuella generationen: "Mycket få av de mot Hitler undfallande politikerna omfattade nazismen och dess yttringar, eller önskade imitera läran. De kunde knappast tro, att någon kunde ta en sådan ideologi på allvar. Etablissemangets övertygelse att

alla talar samma språk på den seriösa politikens område gjorde konservativa politiker okänsliga för den fascistiska ideologin. De tyckte att Hitlers idéer var osmakliga men betydelselösa."

Och vidare: "Det begränsade utbrottet i England av denna röta utgjorde inte mer än ett irritationsmoment. För dem var [Oswald] Mosleys antisemitism mer illasinnad än farlig. [...] När kriget utbröt fängslades Mosley och hans hustru men innan kriget var slut släpptes de fria. För Churchill stod det klart att Mosley inte hade begått lagbrott och ännu mindre förräderi. Han hade bara pratat en massa strunt och måste släppas fri så snart hotet om en nazistisk invasion hade sjunkit undan."

I sin studie från härom året över den kulturella scenen under 1940-talets ofärdså, *Writing in the Dark. Bloomsbury, the Blitz and Horizon Magazine*, fångar och beskriver den engelske författardebutanten Will Loxley fint och kunnigt epoken.

Han är inte först på plan med detta; det vore ju anmärkningsvärt om det skulle dröja åttio år efter världskriget innan ett översiktsverk utgavs. Amerikanen Michael Shelden publicerade 1989 sin *Friends of Promise* som i flera avseenden behandlar Loxleys ämne, om än med annan tyngdpunkt. Robert Hewison utgav 1977 *Under Siege. Literary Life in London, 1939–1945*, liksom Adam Piette 1995 publicerade *Imagination at War. British Fiction and Poetry 1939–1945*, båda viktiga översikter i ämnet.

Tedags: (Delar av) Bloomsbury-gruppen (Lytton Strachey med glasögon djupt nedsjunken).

Ukraina: Konsten, musiken och litteraturen mobiliserar mot angrifaren.

FOTO: ADOBESTOCK

Nu, flera decennier senare, drar Loxley naturligtvis växlar på nytt källmaterial, som inte var tillgängligt för nämnda krönikörer.

Han är bra på att levandegöra epoken, ”det litterära London under kriget”, vilket gör boken underhållande att läsa trots det mörka ämnet. Vi möter Virginia Woolf på jakt efter sin päls och sina dagböcker i det utbombade hemmet i Bloomsburys Mecklenburgh Square 37.

Dylan Thomas uppträder asberusad. krälade på golven i Londons pubar och kränger sina dikter för småpengar.

Teaterkritikern Naomi Royde-Smith tillbringar 14 timmar på ett tåg för att undkomma Luftwaffe när hon reser knappa tio mil till London från Winchester för att bese premiären på Shakespeares *Slutet gott allting gott*, på Vaudevilleteatern; när hon kommer fram har pjäsen stoppats för att en tidsinställd bomb har upptäckts på trottoaren utanför. Efter nattens flyganfall skrev hon i sin dagbok att ”En väninna slängde upp alla fönster och sa: Du måste höra vår siren! Den låter högst i London”.

Virginia Woolf blir plötsligt samhällstillvänd (men hennes bipolära sjukdom leder henne till att ta sitt liv 1941). Maken Leonard arbetar intensivt med parets förlags- och tryckeriverksamhet. Författare och intellektuella utanför grupperingen (några hade flytt landet redan före krigsutbrottet: Isherwood, Auden...) engageras i regeringsmaskineriets propagandaorgan, Stephen Spender är en av dessa. Den litterära ämnesinriktningen ställs så

att säga om på beredskapsfot i en gemensam strävan att hålla modet uppe, *muddle through, keep calm and carry on*.

Harold Nicolson, placerad i informationsministeriet, fyller under kriget sina dagböcker med noteringar om politiskt och kulturellt som aldrig förr eller senare (av de tre utgivna delarna av *Diaries & Letters* är den som täcker 1939–1945 i särklass tjockast).

Graham Greene skriver 1943 vad många men inte alla kritiker betraktar som hans främsta roman, *The Ministry of Fear*, en dystopi där *Blade Runner* i Los Angeles giftiga regn bättre motsvarar romanens stämningsläge än Fritz Langs samtida filmversion som hukar under *the London fog*.

Ur det spektrum av författare som gjorde beredskapstjänst ter det sig alltså helt naturligt att Loxley väljer att som centralgestalt lyfta fram en numera i stort sett och dessvärre bortglömd aktör i den engelska kulturvärlden: litteratur- och samhällskritikern Cyril Connolly (1903–1974).

”Vad finns det att säga om någon som inte gjorde annat än satt på sin bak och skrev recensioner?” Citatet avser Saint-Beuve men kunde lika gärna anspela på Connolly själv, som var den som formulerade elakheten. Han var bra på ironiska självreferenser: i en artikel om Sternes 1700-talsroman *Tristram Shandy* påminner bokens långsamma rytm Connolly om hur han i sin ungdom ”försökte cykla så långsamt det gick utan att falla av cykeln”.

Connolly var skolkamrat (King’s Scholar, Eton) med Eric Blair, senare känd som George Orwell, och hans umgänge i tonåren, i Oxford (Balliol) och i den tidiga vuxenåldern på Londonarenan, bestod av flera andra välmeriterade författare ur en lysande generation: Peter Quennell, Stephen Spender, Anthony Powell, Aldous Huxley, Evelyn Waugh.

Är det nu, frågar Loxley, så intressant att ta del av ett levnadsöde som enligt egen utsago mycket handlade om gott sittfläsk och en vurm för läsning och skrivande? Svaret blir: Definitivt! – om inte för annat än hans bestående insats i det litterära livet, redaktörskapet för kulturtidsskriften *Horizon*.

Connolly var redaktör under hela det decennium den utkom, finalen blev ett dubbelnummer daterat december/januari 1949/50. Så här skrev Spender i en memoarbok, *World Within World*: ”I oktober 1939 planerade Cyril Connolly, Peter Watson och jag tidskriften *Horizon*, vars första nummer utkom i december men daterades ’Januari 1940’. Redaktionen fick brev från bland annat unga piloter som stred i Slaget om England och som hävdade, att så länge *Horizon* fortsatte komma ut hade de något att kämpa för. Sådana brev gjorde naturligtvis att vi kände oss både ovärdiga och skamsna. Ändå representerade för dessa unga män *Horizon* och andra litterära tidskrifter, såsom *New Writing*, något som gjorde att de – precis som vi – kände att de skulle överleva kriget”.

Peter Watson, finansären bakom före-

>>

Cyril Connolly: Satt på sin bak och skrev recensioner.

FOTO: GETTY IMAGES

taget, var son till en stormrik margarinmagnat och själv, med en förvaltningsfond på en miljon pund i ryggen, en av landets rikaste unga esteter med ett säkert väderkorn för vilka litterära och konstnärliga trender som skulle stå sig. Men också med ett realistiskt ekonomiskt sinne: med god kännedom om Connollys bohemiska och lättuttråkade personlighet såg han till, att den pålitlige Spender städsldes som biträdande redaktör för att skänka stadga och kontinuitet till redaktionen, till den grad att redaktionslokalen inrättades i Spenders våning, belägen i Landsdowne Terrace i Bloomsbury.

När premiärnumret sändes ut till prenumeranter och i tidningskiosker rasade redan låtsaskriget (*the phony war*) för fullt. Londons litterära kottierier hade reducerats betydligt genom inkallelse till militär tjänstgöring, placering i ministerier eller, som i fallet Auden/Isherwood, fanflykt (Connolly tog dem dock i försvar). Det innehöll dikter av Auden, MacNeice, de la Mare, Betjeman, och det sålde slut inom en vecka! Längre fram medverkade Eliot, Sartre, Huxley... Och, självfallet, Connollys gamle vän Orwell, för vilken *Horizon* framstod som "en modern, demokratiserad version av en *high-brow* tidskrift".

Virginia Woolf, däremot, avstod från att medverka trots flera försök från Spender att få med henne. "Om jag ska skriva för äran måste det bli i vår egen tidskrift", med vilken hon menade *New Writing*, utgiven av maken, Leonard Woolf, på Hogarth Press.

Comments hette den avdelning i tidskriften som det blev ett måste för läsekretsen att ta del av, Connollys "ledare",

skrivna med ett antiauktoritärt tonfall, inkluderande, och med en suverän överblick av den litterära scenen, även internationellt. "The aim of *Horizon* is to give writers a place to express themselves, and to readers the best writing we can obtain. Our standards are aesthetic, and our politics are in abeyance [får anstå] [...] At the moment, civilization is on the operating table and we sit in the waiting room."

Harold Nicolson, efter en karriär som såväl diplomat och författare som underhusledamot, noterar i sin dagbok för den 9 december: "Läst Connollys nya tidskrift *Horizon*. Hans ledartext säger att vi i det rådande kriget inte inspireras

av 'medlidande eller hopp' som under (inbördes)kriget i Spanien. Inget medlidande. Inget hopp. Dystert. Dystert. Allt det här pratet om hur vi har förlorat det vi brukade beskriva som 'patriotism' måste vi noga tänka igenom. Den gamla nationella teorin har skurits horisontellt av klasskillnaderna."

Senare, när kriget rasade, kunde Nicolson från informationsministeriet skynda till *Horizons* hjälp mer än en gång, och ordna fram tillräcklig pappersranson så att tidskriften faktiskt kunde

"Under 1940-talets mörkaste krigsår levde den kulturella sektorn i London ett produktivt liv, i trots av de odds som bombningarna ställde upp under Blitzten."

tryckas.

Inga namnkunniga skribenter saknades i de 120 nummer som utkom. Några är nämnda ovan och en av dem, Orwell, fick flera av sina centrala essäer publicerade. Under de tio åren medverkar cirka 110 namngivna skribenter. Upplagan låg strax under 10 000 exemplar. 1941 gjorde Connolly ett temanummer med irländska bidragsgivare, 1946 ett motsvarande schweiziskt (!) och året där efter ett temanummer med amerikanska skribenter. Det sista numret utgavs i samma månad som Orwell avled, januari 1950, några månader efter publiceringen av dennes 1984.

Redaktionens löpande arbete var i huvudsak en manlig affär, med två markanta undantag: Clarissa Spencer-Churchill, gift med blivande premiärministern Anthony Eden (hon avled i november 2021 vid 102 års ålder!) och Sonia Brownell (som blev Orwells andra hustru året

innan han gick bort) arbetade båda som redaktionsassistenter.

Will Loxleys tidskrönika är uppbyggd i kapitel som i tur och ordning tar rygg på samtidens ledande namn i kultursfären. John Lehmann är ett av dessa och, sedd i relation till Connolly och *Horizon*, kanske det viktigaste – såväl i symbios som i konkurrens med Woolf, Auden-Spender-Isherwood och andra mer namnkunniga författare – eftersom han som nämnts ovan mellan 1936 och 1940 redigerade en annan framgångsrik tidskrift: *New Writing*. (Den överlevde med hjälp av Penguin formellt ända till 1950, men då genom oregelbundet utkommande debutantantologier i pocketformat, "Penguin New Writing".)

Lehmann var en flitig och engagerad redaktör och en synnerligen närvarande gestalt i Londons litterära universum; det är en välgärning av Loxley att lyfta fram honom i sin katalog över krigsårens kultursoldater. Något av en fadersfigur för kretsen kring Spender och Auden: fast de var ungefär jämnåriga (födda 1907 respektive 1909) bidrog Lehmanns tidigt grånade hår till denna image. Spender menade vid krigsutbrottet att "Lehmann såg tillräckligt distingerad ut för att komma ifråga som regeringsmedlem".

Som redaktör för *New Writing* lyckades Lehmann engagera ett fyrtiotal poeter, några men långt ifrån alla även publicerade av Connolly; Lorca och Seferis hör till dessa. Lehmanns europeiska orientering var imponerande (efter Eton och Cambridge tillbringade han fyra år som jour-

nalist i Wien). 1938 blev han verkställande direktör för paret Woolfs förlag Hogarth Press fram till krigsslutet, då skapade han ett förlag under eget namn som verkade fram till 1953.

Loxley citerar en samtida (1939) insändare i *Manchester Guardian*, ett nödrop som väddar till *New Writings* redaktion: "Nu, när såväl *Criterion* (redigerad av T S Eliot) gått i graven i januari, som *London Mercury* (redigerad av J C Squire) mött samma öde i april – och därmed gått samma väg som andra värdefulla litteraturtidskrifter – finns det ingen kvar utom Er publikation för att tillhandahålla välskriven prosa, god vers och konstruktiv kritik. *New Writing* borde utgöra en välkommande signal till de unga män som ställer sin förhoppning till litteraturen och har flyttat sina reservoarpennor (!) och anteckningsblock till uniformsäckorna." Tja, detta skrevs för 84 år sedan...

I ett elegiskt slutkapitel – "Where are the war-poets?" – sjunger Loxley med i svanesången över *Horizon*, anförd av Connolly, som var mer än nöjd med det decennielånga äventyret och lättad av att kunna lägga sin skapelse till handlingarna. Han insåg att *Horizon* inte var ett uthålligt projekt. Amerikansk litteratur började dominera. Fredstida samhällsproblem, lätt triviala i jämförelse med kampen mot Monstret, eggade honom inte till stordåd (Connolly blev, enligt samstämmiga vittnesmål, lätt uttråkad av allt han företog sig).

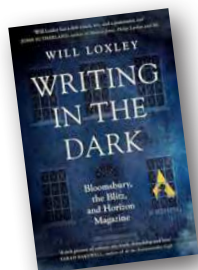
"It is fashionable to exclaim that *Horizon* was much better in the war 'when it really stood for something', and that it has gone off since", skrev han i sin allra sista ledare. I grund och botten höll han inte med om detta omdöme: "Folk läste nästan vad som helst under black-out och nuförtiden hade de dessutom inte tillräckligt med tid att uppskatta innehållet i tidningen."

Han är biograferad flera gånger om för den som vill utforska honom. På 1990-talet kom två biografier, varav Loxley stödjer sig på Jeremy Lewis roligt skrivna *Cyril Connolly. A Life* (1998). Den andra (eller första) heter *Cyril Connolly. A Nostalgic Life*, författad av Clive Fisher (1995). Den självbiografiska och -kritiska *Enemies of Promise* (1938) bjuder på stor läsfest (och är alltså den bok som Shelden alluderar till i titeln på sin studie).

Loxleys resonerande notapparat med invävd bibliografi upptar 25 sidor och är ett utmärkt kompendium över litteratur om epoken. Ett och annat skönhetsfel i hastigheten: han sätter Hewisons namn på Piettes bok (se ovan), men det må vara förlåtet med tanke på titellikheten. I allt väsentligt är han tillförlitlig, om än lite väl kompisk med människor han bara har mött mellan pärmar. Vi förlåter

honom gärna, särskilt när han inleder sin katalog över tacksägelser med: "This was a lockdown book, and also my first attempt at writing a book." Pandemi-bekämpning kanske också är ett slags krig? ✨

Bengt Magnusson

WRITING IN THE DARK
BLOOMSBURY,
THE BLITZ
AND HORIZON
MAGAZINE
WILL LOXLEY
Weidenfeld &
Nicolson 2021

Woodrow Wilson: Analyserad i sin frånvaro.

FOTO: ALAMY

Galen eller bara gammal?

PSYKOLOGI

När den amerikanske presidenten Woodrow Wilson anlände till Paris år 1918 vilade världens öde i hans händer. Ett förödande krig hade slagit kontinenten i spillror och mellan de stridande parterna rådde bitter osämja. Den franska regeringen krävde skadestånd för kriget. Britterna ville lägga beslag på Tysklands förlorade kolonier. Tyskarna ville behålla Saarlandet och italienarna ville roffa åt sig Tyrolen. Wilsons hopplösa uppgift var att få ihop ett avtal som gjorde alla parter nöjda. Därtill ville presidenten lansera sitt förslag om ett Nationernas Förbund, som skulle garantera fred för all framtid.

Det gick sådär. Det slutgiltiga avtal som undertecknades i Versailles år 1919 gynnade kraftigt Frankrike och Storbritannien, på de besegrade tyskarnas bekostnad. Wilson kunde åtmins-

tone stoltsera med att hans motparter gått med på att skriva in sig i Nationernas Förbund. Men året därpå vägrade Wilsons republikanska landsmän i senaten ratificera Versaillesfreden och USA:s medlemskap i Nationernas Förbund. Vissa anklagade rentav Wilson för att själv ha saboterat förhandlingarna med senaten genom sitt obstinata betende. Utan stöd från Washington hade Nationernas Förbund ingen framtid, och vid andra världskrigets utbrott 1939 blev organisationens maktlöshet uppenbar. President Wilson hade misslyckats på samtliga plan.

Varför gick det så illa för Wilson och hans idealistiska vision? Vissa betraktade presidentens projekt som dömt att misslyckas från början. Andra såg Wilsons nederlag som ett symptom på psykisk ohälsa. Självaste John Maynard Keynes, som närvarade vid förhandlingarna i Versailles, spårade Wilsons misslyckanden till ett underliggande "freudianskt komplex" hos presidenten. Det gjorde även diplo-

>>

maten William C Bullitt, en av Wilsons närmaste män i Versailles. Bullitt gick så långt som att engagera sin vän Sigmund Freud för att skriva ihop en utförlig ”psykobiografi” om president Wilson. Detta högst udda forskningsprojekt utgör ämnet för boken *The Madman in the White House. Sigmund Freud, Ambassador Bullitt, and the Lost Psychobiography of Woodrow Wilson*, skriven av historikern Patrick Weil.

Trots att han dog för 100 år sedan förblir Woodrow Wilson aktuell. Den amerikanska regeringens beslut att invadera Irak i början av 2000-talet sågs av många som ett uttryck för *wilsonsk idealism* – en vilja att inter文nera utomlands i syfte att sprida liberal demokrati. Därtill har Wilsons sympatier för sydstaterna, där han själv växte upp under inbördeskriget,

”Med tanke på att slöjdlärare och busschaufförer förväntas gå i pension vid omkring 65 års ålder är det knappast rimligt att presidenter och senatorer får sitta kvar tills de är över 80.”

väckt stor anstöt under *woke*-eran. Princeton University avlägsnade nyligen den forne rektorns och presidentens namn från två byggnader, på grund av dennes ”rasistiska idéer och politik”.

Ofrivillig psykoanalys av amerikanska presidenter har också fått ett uppsving på sistone. Under Donald Trumps tid vid makten yttrade sig diverse freudianska psykiatrer om presidentens inre liv, i strid med all yrkesetik. *The Madman in the White House* påminner oss om att historien ofta upprepar sig – först som

fars, och sedan som fars en gång till.

Bokens egentlige huvudperson är diplomaten William C Bullitt. Efter att ha sagt upp sig i protest mot Wilsons politik under förhandlingarna i Versailles försörjde sig Bullitt några år som journalist i Europa. En smärtsam skilsmässa fick honom att lägga sig på Sigmund Freuds berömda terapiso-fa i Wien. Det framgick snart att Freud delade Bullitts besvikelse över Versailles-avtalet, och lyssnade med stort intresse på sin klients historier. Sigmund Freud var principiellt emot att psykoanalysera personer han aldrig träffat, men kunde inte motstå ett så intressant studieobjekt som Woodrow Wilson. Inom kort var bokpro-jektet i full gång. Bullitt reste vitt och brett för att samla ihop biografiskt material om Wilson, som Freud sedan analyserade.

Tillsammans fick de ihop en text på drygt 400 sidor, samlade under titeln *Thomas Woodrow Wilson. A Psychological Study*.

I början av 1930-talet fick William Bullitts diplomatiska karriär nytt liv, tack vare demokraten Franklin D Roosevelts triumf i presidentvalet. Bullitt oroade sig för att kritiken av Wilson skulle skada hans ställning inom partiet. Utgivningen av *Thomas Woodrow Wilson. A Psychological Study* dröjde därför till slutet av 1960-talet, då Bullitt låg på sin dödsbädd. Boken väckte en smärre skandal, inte minst bland psykoanalytiker. Sigmund Freuds dotter Anna blev särskilt indignerad, och förnekade bestämt sin fars medverkan i projektet. Alla tvivel undanröjdes dock år 2014, då Patrick Weil hittade bokens originalmanus, med Freuds signatur vid varje kapitels slut.

Bullitt och Freud betraktade Woodrow Wilsons relation till sin far Joseph som särskilt viktig. Joseph Wilson var en kraftfull och karismatisk predikant, van vid att dominera sin omgivning. Den unge Woodrow idealiserade fadern och kände sig ständigt otillräcklig i hans närvaro. Freud tyckte sig rentav se ett slags ”passiv homosexualitet” i sonens dyrkan av Joseph. ”Wilson’s libido fann sitt utlopp i hans relation till fadern”, som Wiendoktorn uttryckte saken. Denna formulering, liksom Freuds spekulationer om presidentens onanivanor och kastrationsångest,

ströks lyckligtvis av Bullitt innan deras bok gick i tryck.

Woodrow Wilsons ovilja att kompromissa i Versailles, och senare i den amerikanska senaten, var ett led i hans strävan att leva upp till sin fars förväntningar, åtminstone om vi ska tro Bullitt och Freud. Liknande hypoteser har på senare år framförts om Donald Trump, vars far Fred har beskrivits som en auktoritär och narcissistisk individ. Ligger det något i hypoteserna? Det är förstås mycket svårt att säga. I båda fallen kan man istället tänka sig en enklare förklaring, nämligen att Woodrow Wilson och Donald Trump ärvde vissa problematiska karaktärsdrag från sina fäder. Denna möjlighet tycks dock inte ha föresvärat vare sig Bullitt eller Freud, eller ens för den delen Patrick Weil. Modern genetik må ha revolutionerat vetenskapen, men i humanioras rike är socialkonstruktivismen fortfarande kung.

The Madman in the White House har ett smalt tema, och dispositionen är en smula spretig. Weil ägnar exempelvis drygt 100 sidor åt att beskriva William Bullitts liv och leverne. Som ung diplomat skickades Bullitt till Moskva för att bedriva hemliga förhandlingar med Lenin. Sedermera hade han nära samröre med Franklin D Roosevelt, Winston Churchill, Charles de Gaulle, Josef Stalin, Chiang Kai-shek, Richard Nixon och diverse påvar. Bullitt var gift med John Reeds änka och bland hans vänner fanns Ernest Hemingway och Michail Bulgakov. Kapitlen om William Bullitts äventyr kan tyckas irrelevanta men är långt mer underhållande än de lärda utläggningarna om president Wilsons deprimerande privatliv.

Patrick Weil är en första klassens berättare och hans bok väl värd mödan, särskilt för läsare som är intresserade av amerikansk politik eller psykoanalys. Liksom de personer han beskriver är Weil dock förvånansvärt ointresserad av Woodrow Wilsons allmänna hälsotillstånd, utöver hans freudianska komplex. Wilson led i hela sitt liv av högt blodtryck och därmed relaterad huvudvärk. Redan innan han tillträdde som president hade Wilson drabbats av flera slaganfall, varav ett hade gjort honom blind på vänster öga. Under förhandlingarna i Versailles år 1919 uppvisade presidenten därtill paranoida tendenser. Enligt Patrick Weil började Wilson misstänka att hans fransktalande kollegor var spioner, och att någon höll på att stjäla möblerna i hans svit. Kort efter sin hemkomst till USA drabbades Wilson av ytterligare ett slaganfall, som förklamade stora delar av vänsterkroppshalva.

Om Woodrow Wilson verkligen blev ”galen” på sin ålders höst så berodde det sannolikt på organiska hjärnskador, sna-

Joe Biden:
I riskzonen.

FOTO: GETTY IMAGES

rare än psykologiska komplex. Diagnosen vaskulär demens skulle mycket väl kunna förklara presidentens paranoia och underliga beteende i Versailles. Sigmund Freud, som började sin karriär som neurolog, borde ha kunnat dra en så enkel slutsats. Att skylla alltihop på Wilsons gamle far verkar mest fänigt i efterhand.

Idag leds USA av en 80-årig president med uppenbara, kognitiva svårigheter. Tre av fyra amerikaner betraktar Joe Biden som för gammal för att ställa upp i omval, vilket han likväl planerar att göra. Bidens republikanska motståndare i senaten, Mitch McConnell, har nyligen stelnat till två gånger under presskonferenser och fått föras bort av sin stab. McConnell, som är ännu äldre än Joe Biden, har inga planer på att lämna sin post som minoritetsledare i senaten.

Om demens endast ledde till ned-satt minne eller kognitiv långsamhet vore dessa observationer mindre oroväckande. Men så enkelt är det inte. Dementia kan drabbas av alla möjliga symtom, däribland paranoia och impulsivitet. En mentalt försvagad Joe Biden skulle mycket väl kunna få för sig att hans rysktalande tolkar spionerar åt Putin eller försöker lägga beslag på lösöre. Hur detta skulle påverka amerikansk utrikespolitik tål att tänkas på.

Bullitt och Freud gjorde rätt i att oroa sig över den amerikanska presidentens mentala hälsa. Men deras oro var i grunden missriktad. Istället för att fördjupa sig i Wilsons barndom borde de ha förespråkade en övre åldersgräns för högre politiska ämbeten. Med tanke på att slöjdlärare och busschaufförer förväntas gå i pension vid omkring 65 års ålder är det knappast rimligt att presidenter och senatorer får sitta kvar tills de är över 80. Den mänskliga hjärnan är som vil-

ket annat organ som helst, och åldras i samma takt. Många politikers ovilja att försonas med denna verklighet kan i sig betraktas som ett slags vansinne. ✱

Erik W Larsson

THE MADMAN IN THE WHITE HOUSE
SIGMUND FREUD,
AMBASSADOR BULLITT,
AND THE LOST
PSYCHOBIOGRAPHY OF
WOODROW WILSON
PATRICK WEIL
Harvard University
Press 2023

Värld i utförsbacke

GEOPOLITIK

Genom hela den franska grund- och gymnasieskolan är historia och geografi två riktigt tunga ämnen. Man ska lära sig att navigera smidigt i tid och rum, veta var man befinner sig och helst varför man är där man är. Detta förhållningssätt genomsyrar sedan den franska samhällssynen och debatten och kommer klarast till uttryck i ett område, nämligen geopolitiken.

Det här har förstås historiska orsaker. Frankrike har, utöver att ha varit framträdande på det idémässiga planet, varit ett imperium och haft kolonier som man visserligen har förlorat, men man har, tack vare de Gaulles framsynthet, också behållit små ögrupper och enklaver i alla världsdelar och oceaner, vilket i sin tur gör att man kan hävda franska intressen på de mest avlägsna breddgrader.

Geopolitiken är en levande domän och kommentatorerna många, men de bästa experterna är militärerna. Inte så konstigt förstås, men den fördel de har i förhållande till övriga är ett sätt att uttrycka sig enkelt utan att för den sakens skull tappa i nyanser och komplexitet.

I samband med Rysslands fullskaliga angrepp på Ukraina visade sig en handfull pensionerade generaler i tv- och radiostudiorna vara fullkomligt överlägsna i att göra skeendena begripliga, historiskt, i nuet och framåt i tiden.

Så när nu en av dessa, general Domi-

nique Trinquand, verksam inom det franska försvaret liksom inom internationella organisationer som FN och EU, kommer ut med en bok, *Ce qui nous attend. L'effet papillon dans les conflits mondiaux* ("Vad vi har att vänta oss. Fjärilseffekten i internationella konflikter"), så är det välkommet.

I boken tecknar Trinquand en snabb historisk resumé ur typisk fransk synpunkt, där han tar sin utgångspunkt i det andra världskrigets slut. USA står då som solklar segrare också moraliskt, men planeten hålls i schack av ytterligare en stormakt, Sovjetunionen. När denna så småningom kollapsar snart efter Berlinmurens fall, förefaller USA stå ensamt kvar på toppen av världsordningen.

Dock inleds USA:s motgångar den 11 september 2001, då Al Qaida med Usama bin Laden i spetsen attackerar tvillingtornen i New York och Pentagon i en gigantisk terrorattack av aldrig tidigare skådat slag. USA, med stöd av Nato liksom hela FN:s säkerhetsråd, startar en militäroperation i Afghanistan där talibanerna vägrar samarbeta, vilket så småningom leder till att USA invaderar hela landet, och med våld – i kraft av sin enorma militärmakt – tvingar på afghanerna det man tror är ett demokratiskt styrelseskick.

USA:s president George W Bush nöjer sig dock inte med att attackera Afghanistan, han ser även Saddam Husseins Irak som ett land som odlar fram terrorister och som, enligt honom och hans administration, håller på att få fram massförstörelsevapen. Här opponerar sig Frankrike, som >>

Ground Zero:
USA:s motgångar
inleds.

FOTO: TT

litar mer till sitt eget underrättelsematerial (som, för övrigt Trinquand själv är med och analyserar): Nej, vi ser inga tecken på att Irak skulle ha atomvapen.

Så uppstår en spricka mellan Frankrike och USA i FN, där Frankrike som permanent medlem av säkerhetsrådet lägger in sitt veto mot en militär intervention. USA igångsätter sitt krig utan de internationella organisationernas godkännande, och den franske presidenten Chirac blir västvärldens okrönte ledare i den arabisktalande världen. För ett tag, USA å sin sida installerar, återigen med stöd av sin gigantiska militära styrka, en "en mer demokratisk regim" också i Irak.

Det ska ju så småningom visa sig att fransmännen här hade rätt, men det Trinquand beskriver är de tvivel inte bara fransmännen efter den här episoden hyser gentemot jätten i väst. Det är många som tvivlar.

Det är här det börjar gå utför.

För det som blir följden i Mellanöstern är att det i det fullkomligt söndertrasade Irak och dess gränsområden organiserar sig islamistiska grupper och miliser som så småningom ska utropa den islamistiska staten, IS, 2014. I denna grupp ingår bland annat stora delar av Saddam Husseins före detta armé, som av den amerikanska administrationen gjorts arbetslös tillsammans med övriga statstjänstemän. IS lockar även till sig islamister från hela världen och staten växer tills ännu en internationell koalition bombar det område den lagt under sig.

"Frankrike har behållit små ögrupper och enklaver i alla världsdelar och oceaner, vilket gör att man kan hävda franska intressen på de mest avlägsna breddgrader."

Under 2000-talet ser vi alltså hur de militära operationerna under amerikansk ledning gör mer skada än nytta. Irak och Afghanistan är i ännu sämre skick då amerikanerna slutligen lämnar dem, än då de trädde in.

Under samma period, 2007, håller Rysslands president Putin ett tal i München där han förklarar att han inte accepterar USA som ensam stormakt i världen. Ryssland och övriga Brics-länder kommer också se till att finnas på kartan, säger han, världen ska bli multipolär.

Och 2012 ingriper Barack Obama *inte* i Syrien mot Bashar al-Assad då denne använder de kemiska vapen som amerikanerna hade sagt vore oacceptabla. Den röda linjen har överskridits och den dåvarande franske presidenten, Hollande, är beredd att ingripa militärt tillsammans med USA, men det blir alltså inget av det. 2014 är det dags för de mystiska gröna männen, som ju var ryssar, att invadera Krym (Krim). Svaret blir denna gång att EU inför ekonomiska sanktioner mot Ryssland. Och det är allt.

2015, slutligen, stöttar Putin Bashar al-Assad så att denne blir kvar som ledare för det också helt sönderslagna Syrien.

Det är mot den bakgrunden som Trinquand ser Putins fullskaliga angrepp på Ukraina som inte fullt så vansinnigt som det tedde sig i förstone. Det följer någon sorts geopolitisk logik, även om han också, liksom många andra bedömare, samtidigt menar att Kreml fullständigt felbedömde både ukrainarna och deras ledare. Det som skulle ha blivit ett blixtnabbt krig för att få en marionettregim på plats, blev det utdragna utnöttningskrig vi nu ser. Men Putin felbedömde också västs militära och ekonomiska stöd, som i skrivande stund fortfarande är starkt.

Trinquand poängterar återkommande att misstron mot väst och framför allt USA är stor utanför vår egen sfär. En majoritet av jordens invånare bor i länder som i FN avstod från att fördöma Putins krig av olika orsaker.

Så ser alltså läget ut då Trinquand slutligen går igenom de olika politiska, ekonomiska och militära maktsfärerna som på olika sätt slåss om inflytande i det tomrum som USA:s kräftgång har skapat.

Störst och mest iögonfallande är förstås Kina, som har flyttat fram sina positioner inom alla områden – militärt, ekonomiskt och geopolitiskt. Kina är den enda verkliga utmanaren av den amerikanska hegemonin, och Kina har Putins Ryssland direkt med sig och många stora stater inte direkt emot sig. Därtill kommer den en dag möjliga, väpnade konflikten kring Taiwan och herraväldet över de marina transportvägarna i Kinesiska sjön.

Den lugnare utveckling som Trinquand anar i Mellanöstern, med fredsfördragen mellan Israel och ett antal arabiska stater, ser dessvärre ut att ha kommit av sig med Hamas attentat i södra Israel den 7 oktober i fjol. Vart regionen tar vägen vet ingen i skrivande stund.

Afrika ser Trinquand stora möjligheter i med enorma naturtillgångar, men också instabila stater och regimer, och det är framförallt här som den förmodade globala befolkningsökningen kommer att ske de närmaste årtiondena. Frankrikes fortfarande starka band till de före detta kolonierna är i Trinquands ögon en rejäl tillgång, liksom det gemensamma språket – franskan. Ett språk, säger Trinquand är inte bara ett kommunikationsmedel, det bär en kultur.

Frankrike har även fördelen av geografisk närvaro över hela jordklotet tack vare dessa små ögrupper och atoller som landet fortfarande har behållit i samtliga världshav. Också detta gör landet närvarande i alla internationella organ med utgångspunkt i geografin.

Slutligen Europa eller EU. Här talar Trinquand föga förvånande om den skriande bristen på eget militärt försvar, även om han konstaterar att det så sakteliga kommer att förstärkas. Om inte så riskerar denna rika och förhållandevis väl fungerande världsdel att skadas svårt i kampen om herraväldet mellan USA och Kina. Och det är hans slutsats: ord och inga visor. En fortsatt osäkrare värld är att vänta. ✨

Karin Stensdotter

Fransk flagga i
Västindien:
Starka band.
FOTO: GETTY IMAGES

CE QUI NOUS ATTEND
L'EFFET PAPILLON DANS
LES CONFLITS MONDIAUX
DOMINIQUE TRINQUAND
Robert Lafont 2023

Fyfan vad vi är bra! Eller är ni verkligen det?

FOTO: TT

Vad vill du?

NEUROBIOLOGI

Få saker är mer avgörande för vår idé om människan än föreställningen om hennes fria vilja. Vilka val en människa än träffar i livet tänker vi oss att hon – enkelt eller inte – alltid hade kunnat välja att agera på ett annat sätt. Visserligen har hjärnforskning och genetik under de senaste decennierna kommit att blottlägga de biologiska grunderna för alltmer av det mänskliga beteendet på så väl kollektiv som individuell nivå, men inga av dessa fynd har rubbat antagandet att vi var och en är i besittning av en subjektiv agens som överskrider dessa.

En som emellertid finner detta antagande inte bara felaktigt, utan djupt inhumant, är den amerikanske neurobiologen Robert Sapolsky. Föreställ dig, uppmanar han sin läsare i inledningen av nyutkomna boken *Determined. Life Without Free Will*, en nyutexaminerad universitetsstudent som deltar i festligheterna vid en examensceremoni, omgiven av stolta släktingar och vänner – och föreställ dig också, i utkanten av dessa festligheter, en arbetare som har till uppgift att tömma soptunorna och städa upp när kalaset är slut.

Tänk dig nu att du tar denne arbetare,

och låter honom och en av de firande studenterna byta inte bara gener med varandra, utan också samtliga av sina livsomständigheter, allt ifrån påverkan under fosterlivet, till familjeförhållanden, till uppfostran – det vill säga: samtliga de faktorer över vilka en individ själv saknar inflytande. Vad du då skulle ha åstadkommit är, argumenterar författaren, helt enkelt att dessa bägge personer har bytt plats, så att den som släpade sopsäckar över gräset istället blir den som triumferande visar sina slutbetyg för mormor, och tvärtom.

Detta, skriver Sapolsky, är precis vad han menar med determinism. Men icke desto mindre framhårdar de flesta av oss alltså i uppfattningen att den firande studenten bör hyllas för sina prestationer – som alltså egentligen inte är något annat än det deterministiska resultatet av omständigheter utanför hennes kontroll – medan renhållningsarbetaren omvänt nog skulle kunna klandras en smula för sina bristande ambitioner. Vi envisas, kort sagt, med att tro på existensen av någonting som en fri vilja.

Hur skulle då en sådan fri vilja se ut? Eller snarare, vad skulle krävas för att den ska kunna existera? Sapolsky är klar på den punkten. Han är, framhåller han, fullt beredd att ompröva sin håll-

ning och erkänna den fria viljans existens, så snart någon kan visa honom följande: en neuron i en persons hjärna vars aktivitet är oberoende av aktiviteten hos alla de andra miljarder neuroner som omger den, av de otaliga hormoner som i varje ögonblick översköljer den, av personens uppväxt och livserfarenheter såsom de har format hjärnans strukturer, av den genuppsättning som den innehåller, och så vidare. Det vill säga: så snart någon kan visa honom en händelse i hjärnan som i denna mening är en orsak utan orsak – men inte förr.

Någonting i stil med det författaren efterfrågar har förstås aldrig observerats, men däremot saknas det inte försök, mer eller mindre seriösa, att belägga existensen av den fria viljan vetenskapligt. I detta sammanhang har några forskningsområden nyttjats särskilt flitigt, däribland den kaosteori vars emblematiske figur är en fjäril som fladdrar med vingarna i Brasilien och därmed orsakar en tornado i Texas. Sapolsky ger en fyllig och pedagogisk genomgång av de kaotiska systemens dynamik, som alltså kännetecknas av det faktum att mycket små skillnader i ett initialtillstånd kan ge upphov till mycket olika tillstånd över tid, men när det gäller kaosteoriens bäring på den fria viljan är hans slutsats tydlig: det finns ingen sådan bäring alls.

Somliga har argumenterat för att kaosdynamikens oförutsägarhet skapar sprickor i materiens lagbundenhet där den fria viljan kan få plats att ta sig in. Men,

>>

påminner författaren, att ett system är oförutsägbart är inte samma sak som att det är icke-deterministiskt. De kaotiska systemens beteende är visserligen omöjligt att fullt ut förutspå, men det är lika lagbundet som det hos vilket enkelt överblickbart system som helst. Den utrymme det lämnar för den fria viljan finns därmed snarare i den mänskliga psykologin: eftersom det känns som att vi är fria att välja kommer vi knappast att låta oss övertygas om motsatsen med mindre än tydliga kausala förklaringar av det vi trodde var vårt autonoma beteende – och några sådana kommer kaosteorin aldrig att kunna ge.

På motsvarande sätt sätter Sapolsky sin läsare in i emergens och kvantmekanisk obestämbarhet – två andra områden där somliga anser den fria viljan kunna ta sig in i till synes deterministiska biologiska system – och på motsvarande sätt avfärdar han dem. Emergens är visserligen både intressant och vetenskapsteoretiskt radikalt, och handlar om hur egenskaper kan uppträda på en högre nivå som saknar motsvarighet på en lägre – vatten är vått men inte vattenmolekyler – men en central iakttagelse här är att detta inte förändrar egenskaperna hos de emergenta systemens minsta beståndsdelar.

Vattenmolekyler blir inte våta bara för att de utgör delar av en vattenpöl, myror blir inte intelligenta bara för att en myrstack i viss mening är det – och neutrons aktivitet blir inte mindre deterministisk bara för att de ger upphov till något som vi upplever som en autonom subjektivitet. Vad gäller kvantmekaniken råder det delade meningar om huruvida dess effekter alls spelar in i hjärnans aktivitet i någon betydande grad, men oavsett vilket är det enda som den i så fall kan ersätta den klassiska determinismen med slumpmässighet – vilket väl knappast var hur vi tänkte oss att den fria viljan skulle vara beskaffad.

Okej, är man beredd att tänka, det är väl helt enkelt så att vi har mycket mindre inflytande än vi gärna vill föreställa oss över vilka vi är. Men vi kan ju åtminstone styra över vad vi gör med de förutsättningar vi givits. Här sätter emellertid Sapolsky in sin verkliga dödsstöt: denna falska uppdelning i förutsättningar och vad man gör med dem är, menar han, i själva verket en av de mest förkastliga konsekvenserna av tron på en fri vilja. Den självdisciplin och viljestyrka som en sådan uppfattning tänker sig stå under individens fria kontroll är, upplyser han läsaren, lokaliserad till ett mycket specifikt område i hjärnans så kallade prefrontala cortex, ett område som mognar sakta och som påverkas starkt av yttre faktorer under fosterstadium, barn-dom och tonår. En person som växte upp med hot och våld i ett missbrukarhem har

”Somliga har argumenterat för att kaosdynamikens oförutsägbart skapar sprickor i materiens lagbundenhet där den fria viljan kan få plats att ta sig in.”

med andra ord inte bara svåra omständigheter att sätta sig över, utan också avsevärt sämre fysiologiska förutsättningar att sätta sig över dessa på grund av en ofullständigt utvecklad PFC.

Eller varför inte ta en person med svår epilepsi som sätter sig i bilen utan att ha tagit sin medicin, får ett anfall bakom raten och kör ihjäl ett barn. De flesta av oss skulle nog vara benägna att tänka att denna person inte kan skyllas för sin epilepsi, men väl för sin underlåtenhet att medicin-

förut. Den epilepsi som tidigare förstods som besatthet av djävulen, tecken på häxeri eller konsekvensen av självbefläckelse, tolkar vi idag moraliskt neutralt som en kroppslig sjukdom, och den schizofreni som av inflytelserika freudianska analytiker under förra seklet sades vara konsekvensen av bristande omhändertagande av en så kallad schizofrenogen mor, vet vi idag orsakas av en medfödd deformation av vissa områden i hjärnan, enkelt påvisbar med hjälp av hjärnröntgen.

Olyckan är framme: Finns det någon skuld?

nera före bilkörning. Fel, menar Sapolsky: de faktorer som avgör en persons benägenhet att slarva med mediciner är nämligen inte i någon grad mindre biologiskt tvingande än de som avgör huruvida hon lider av epilepsi. Hon bör, med andra ord, inte skyllas för någotdera.

Vilket förstås också får omfattande konsekvenser för vår syn på brott och straff: om en människa verkligen inte har någon frihet i sitt handlande kan ett straff aldrig vara rättmätigt. Vad man istället får tänka sig är en form av karantänsförfarande liknande det som samhället har att ta till vid allmänfarlig sjukdom: en person som hotar andras säkerhet kan tas om hand för att förhindras från att orsaka skada, men i så fall alltid med ett så minimalt intrång på dennes personliga frihet som möjligt, och aldrig i syfte att döma eller bestraffa.

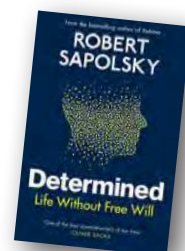
Att på detta vis fullkomligt avlägsna den moraliska aspekten också från det som tycks vara uppsåtliga handlingar kan tyckas i det närmaste ogörligt – men vi har, påminner Sapolsky, gjort något liknande

Kanske kommer vi en dag att i sådan grad ha tagit till oss de forskningsrön som fyller *Determined*s drygt 400 enfatiska boksidor, och kanske kommer forskningen att ytterligare ha klarlagt så många samband, att alltmer av det normala mänskliga beteendespektrat på samma sätt kommer att framstå som en obeveklig följd av individens biologi.

Sapolsky övertygar mig i så måtto att det är mycket svårt att invända mot något av hans resonemang – men ändå liknar det hela litet grann försöken att på vetenskaplig väg vederlägga själens existens – ett exempel på hur vetenskapen smular sönder begrepp som kanske inte är just vetenskapligt vederhäftiga, men som är centrala för allt mänskligt meningsskapande. Om den fria viljan nu är en ihärdig illusion i den mänskliga varseblivningen (en som experiment för övrigt antyder att vi delar med schimpanserna), kan den inte också tänkas fylla en funktion för att man som människa ska stå ut med att existera i världen? Måste tron på den fria viljan vara falsk, bara för att den fria viljans existens förmodligen är illusorisk?

Men detta är förstås, inser jag sedan, den stolta universitetsstudentens sätt att resonera – inte sophämtarens, missbrukarens eller den epileptiska dråpmördarens. ✱

Helena Granström

DETERMINED
LIFE WITHOUT FREE WILL
ROBERT SAPOLSKY
Penguin 2023

Zanzibar: Britterna avskaffade slaveriet.

FOTO: ALAMY

Kolonial moral och omoral

HISTORIA

Det anglo-zanzibariska kriget den 27 augusti 1896 varade i 38 minuter och slutade med brittisk seger. Den tyskvänlige sultanen avsattes och den av britterna understödde Hamoud bin Mohammed tillträdde. Resultatet

blev att slaveriet avskaffades på Zanzibar – en djupt impopulär åtgärd inom den arabiska överklassen. Sådan var *Pax Britannica*, den ordning som upprätthölls under en stor del av 1800-talet genom det brittiska imperiet och dess flotta. Denna statsbildning är ämnet för en analys och utvärdering av Nigel Biggar, professor emeritus i teologi vid Oxford.

Titeln på hans bok – *Colonialism. A*

Moral Reckoning – är på ett sätt missvisande. En av Biggars huvudteser är att det aldrig har funnits en från början uttänkt, planerad och utförd brittisk ”kolonialism”; imperiet växte fram gradvis, utan någon övergripande ”-ism” som ledstjärna.

Biggar börjar sin framställning genom att relatera hur kollegor vid universitetet på olika sätt har försökt stoppa hans »

projekt att undersöka etiska dilemman kring imperier, "Ethics and Empire". Kritikerna samlade ihop namn från flera hundra protesterande akademiker runtom i världen, som menade att det per definition inte finns något gott att säga om imperialism. En stor del av samhällsvetenskapen vid dagens västerländska universitet är influerad av "postkolonialism", en normativ teori som formulerades av den vänsterinriktade palestinsk-amerikanske akademikern Edward Said. Oxford valde dock att låta Biggar fortsätta sitt projekt.

Boken är inte en kronologisk historia, utan tematiskt uppbyggd, så att den analyserar motsatspar i den diskussion som har förts om imperiet: slaveriet och slavhandeln liksom dess upphörande, kulturell överlägsenhet och rasism, nybyggare och erövrandet av territorier, frihandel och exploatering, styrelseskick och nationalism, samt rättfärdig maktutövning och systematiskt våld.

Det är lätt att hålla med Biggar om tesen, att imperiet aldrig var uttänkt från början. Det var ofta privata företag eller kungliga expeditioner över haven som mer eller mindre slumpmässigt kom i

kontakt med andra kulturer. Mest känt är kanske det brittiska ostindiska kompaniet som kom att verka i Bengalen och som de facto styrde delar av den indiska kontinenten fram till myteriet 1857, varefter den brittiska kronan tog över. Ett annat exempel är Amerika, som Christopher Columbus ju inte ens visste fanns när han ankrade utanför dess kust 1492. Slumpen, upptäckarlusten och konkurrensen mellan ledande sjömakter, liksom en strävan efter att vinna rikedomar, var faktorer som låg bakom Europas olika landerövringar under perioden 1400–1900.

Som Biggar påpekar, har det funnits och finns många andra koloniala makter: Grekland och dess kolonier runt om i Medelhavet, Rom, vikingarna och deras erövringar, Mogulimperiet som lade under sig det vi idag kallar Indien, samt det ottomanska imperiet, för att bara nämna några. Idag är Kina och Ryssland makter med tydliga imperieambitioner.

Utan att ursäktas den omfattande transatlantiska slavhandeln – där ju för övrigt även Sverige deltog på ett hörn – konstaterar Biggar att den idealistiska rörelse som kom att stoppa slavhandeln inom det brittiska imperiet kom inifrån,

från William Wilberforce i parlamentet och antislaverirörelsen. Successivt ändrade briter sin politik och förbjöd som bekant 1834 allt slaveri. Därefter kom man att aktivt, med flottans hjälp, söka förhindra all slavhandel, exempelvis den som långt därefter bedrevs via Zanzibar och Afrikas östkust till arabvärlden. Inget av detta spelar någon roll för de ideologiskt drivna "postkoloniala" akademikerna, konstaterar Biggar; de väljer att ignorera denna del av historien.

Ett annat tema hos Biggar är att de positiva och rättsvårdande elementen i imperiet, såsom emancipationen av slavar, införandet av rättsstatens institutioner, byggandet av infrastruktur och respekt för de inföddas rättigheter, huvudsakligen drevs från centrum av imperiet, alltså i London, inte ute i kolonierna.

Ute i fält var det naturligt nog oftast de som utvandrat för att besätta och bruka mark, som hamnade i konflikt med dem som redan bodde där. Utsända guvernörer och politiker i London ville mestadels gå skonsammare fram, och vissa tongivande politiker var helt inne på att kolonier som Indien och även de i

Opiumkrig mot Kina: Helt orättfärdigt.

FOTO: PICRYL

Afrika så småningom skulle bli självstyrande, låt vara i en obestämmd framtid.

På motsvarande sätt utvecklades, enligt Biggar, fördrag och överenskommelser mellan den brittiska kronan och lokala hövdingar om land och suveränitet som regel snarare än undantag. Åter var det oftast de lokala kolonisterna som kom att vilja bortse från dessa överenskommelser och sätta sig över dem med vapenmakt. Biggar menar att centrum i imperiet vanligen ville reglera dessa förhållanden rättsligt och inte släppa lös ”vilda västern”.

Ett exempel är fördraget i Waitangi på Nya Zeeland 1840 mellan den brittiska kronan och 540 maorihövdingar. Det gav britterna överhöghet över landet, men tillerkände maorierna deras mark, samtidigt som kronan skulle reglera frivillig försäljning av mark till briter. Så skedde långt ifrån alltid, och kolonister tog inte sällan eftertraktad mark med våld. Fördraget har tolkats olika genom åren, men det faktum att ett fördrag finns har gjort att detta har kunnat åberopas i olika rättsprocesser. Från 1974 har således kompensation givits för mark som tagits i besittning fördragsstridigt i fler än tusen fall.

Den moderna historievetenskapen har ofta förnekat att ideella krafter spelat en roll i historiska processer. Biggar beskriver hur de ”civila” tjänstemännen

”Beträffande anklagelsen att imperiet var odemokratiskt framhåller Biggar att demokrati i dagens mening [...] inte ens fanns i Storbritannien förrän 1928.”

i Afrika och Indien ofta var stationerade på avlägsna orter för låga löner, men i väldigt många fall utövade sina ämbeten med nit, oväld och ett stort mått av idealism. Inte sällan gick de mycket långt för att bringa opartisk rättvisa i tvister och skapade ofta starka band med den lokala befolkningen. Forskning har visat att de *district commissioners* – motsvarande landshövdingar – som britterna installerat i de olika länen i sina afrikanska kolonier, reagerade mycket snabbare på rapporter om svält än de styrande i Etiopien, ett av få icke-koloniserade länder. Vid en svältkatastrof där i början av 1970-talet dröjde det veckor innan man fick veta det i Addis Abeba, därför att den administrativa infrastrukturen helt enkelt saknades. Hjälp kunde därför mycket snabbare nå ut i de brittiska kolonierna, också efter självständigheten.

Ett exempel från den kristna missionen är den skotska presbyterianen Mary Slessor, som blev missionär efter att ha

Koncentrationsläger i Sydafrika: Ännu en brittisk skamfläck.

FOTO: TT

inspirerats av David Livingstone. Hon verkade i Nigeria 1876–1915. Där mötte hon föreställningen att vid tvillingfödsel hade en av de två en ond anda som far, men då man inte kunde veta vilken, dödades båda. Slessor motarbetade aktivt detta och adopterade tvillingar till sin missionsstation. Sådana ovanor, liksom att begrava tjänare och hustrur levande tillsammans med avlidna hövdingar, för att de senare inte skulle bli ensamma i sitt skuggliv, bekämpades av britterna och brittiska missionärer.

grund för slutsatsen att imperiet i sin kärna byggde på illegitim, förtryckande våldsutövning. Han finner att en av dessa händelser – det första opiumkriget mot Kina 1839–1942 – var helt orättfärdigt. Boerkriget 1899–1902 och attacken mot Benin 1897 kan dock rättfärdigas, menar han.

I Benin, menar Biggar, som bygger på ögonvittnen, hade ohyggligt sargade människooffer lagts ut runt staden för att avskräcka britterna, och inne i staden låg människor stympade och lemlästade i högar på altare för ockulta offer. En obehövad förhandlingsgrupp överfölls och alla utom två dödades. Att erövra Benin framstod för många samtida som en humanitär insats. Här går Biggar mycket långt i en detaljerad polemik mot flera historiker.

Vid nedkämpandet av det indiska myteriet 1857, Mau-Mau-upproret i Kenya 1952–1960 och demonstrationerna vid Amritsar i Indien 1917 gick de lokala befälhavarna stundom fram med oproportionerligt och urskillningslöst våld, och mot dessa riktar Biggar hård kritik. Dock påpekar han att dessa våldshandlingar inte sanktionerades från centrum, och i flertalet fall renderade tydliga straff eller reprimander för de ansvariga. Därför, menar Biggar, kan man inte dra slutsatsen att övervåld var ”kärnan” i britternas imperium. Vid det andra boerkriget riktar han också kritik mot de koncentrationsläger som upprättades för boerna och deras familjer liksom för många svarta, där svält och sjukdomar skapade ohyggliga förhållanden.

Givetvis finns det gott om motsatta exempel, såsom den mycket märkliga och skjutglade översten Richard Meinertzhagen, verksam i Indien, Östafrika och sedan i Mellanöstern. Under sin postering vid The King’s African Rifles i nuvarande Kenya hade han bland annat att hantera det så kallade nandimotståndet, som pågick från och till sedan 1890. Meinertzhagen arrangerade ett möte med nandihövdingen och dennes följe den 19 oktober 1905, men när hövdingen sträckte fram handen sköt Meinertzhagen denne kallblodigt med sin pistol. Hans soldater mejade ner följten, och på så sätt avslutades denna konflikt. Meinertzhagen sökte först dölja sitt tillvägagångssätt, men när det blev känt i London ställdes han inför krigsrätt. Till slut friades han, men förflyttades. Meinertzhagen har själv relaterat händelserna i sin ganska obehagliga skrift *Kenya Diary* (1902–1906).

I ett kapitel går Biggar igenom sex ökänt våldsamma skeenden, vilka ofta ligger till

Ångående Sydafrika och boerkriget gör Biggar den poängen, att det var Storbritannien och imperiet som stod för de svartas rättigheter, medan boerna i utbrytarrepublikerna Oranjestaten >>

"Den moderna historievetenskapen har ofta förnekat att ideella krafter spelat en roll i historiska processer."

och Transvaal ville behålla sina rättigheter, det vill säga: behålla sina slavar. Boernas *great trek* norrut 1836 motiverades just av det brittiska imperiets beslut att frigge 38 000 slavar i Kapkolonin. Boerkriget skapade intressanta lojaliteter i Europa, där socialdemokrater i bland annat Tyskland och Sverige sympatiserade med de skäggiga, lantliga boerna i deras ojämna kamp mot det kapitalistiska imperiet, oaktat deras sätt att förhålla sig till den svarta befolkningen. Tyskland exporterade också mausexergivär och toppmodernt artilleri till boerrepublikerna.

Beträffande anklagelsen att imperiet var odemokratiskt framhåller Biggar att demokrati i dagens mening med en person en röst inte ens fanns i Storbritannien förrän 1928. På Nya Zeeland var man betydligt raskare: där erhöll maoriska män rösträtt 1867 och i östra Kanada fick manliga indianer denna rätt på samma villkor som vita 1885.

I Kapprovinsen i Sydafrika hade sedan 1853 svarta män och "färgade" rösträtt med liknande förbehåll – viss inkomst och förmögenhet – som vita, fram till 1934, då boerna fått större inflytande i den 1910 skapade Sydafrikanska unionen. Detta hade resulterat i en liten men inflytelserik krets av politiskt aktiva bland de svarta. Boerkriget hade 1902 slutat med fredsfördraget i Vereeniging, vilket lovade viss självstyrelse åt boerrepublikerna under brittisk flagg. Thomas Pakenham, auktoriteten inom området, menar att den klausul i fredsfördraget, som sade att frågan om rösträtt för svarta inom boerrepublikerna skulle avgöras senare, i själva verket var ett medvetet svek från britternas sida. Biggar kritiserar Pakenham och hävdar att det var ett krigstrött imperium, som kände sig tvungen att kompromissa. Kriget hade varit oerhört kostsamt, blodigt och orsakat internationella protester. Britterna hade helt enkelt inte kraft nog att med militär och polis genomdriva en sådan politik inom boerrepublikerna. Inte sällan, menar Biggar, åsidosattes de inföddas rättigheter, inte på grund av att imperiet var för starkt, utan för svagt.

En fotnot här är att den svenske statsvetaren Rudolf Kjellén, i sitt inflytelserika verk *Stormakterna*, som publicerades 1905, skriver att en akilleshäla för det brittiska imperiet är, att det i själva kärnan har centrifugala tendenser, och att det därför kommer att upplösas. Det Biggar ser som en fördel och en

positiv sida – att man frivilligt och gradvis gav självstyrelse för Kanada, Australien, Nya Zeeland och Sydafrika – såg Kjellén som en svaghet.

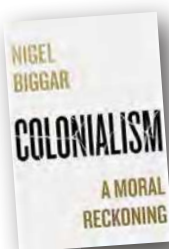
Biggars bok är ett välkommet och sakligt inlägg i en annars ganska ensidig debatt som nära nog alltid betonar det brittiska imperiets avarter. Han analyserar både dess bättre och sämre sidor och räds inte att gå i klinch med postkolonialism eller etablerade historiker. Av nödvändighet kan han bara ta upp typiska exempel, och strävar inte efter en heltäckande beskrivning. Mot slutet konstaterar han att det är mycket svårt att göra en etisk bedömning av denna typ av mycket komplexa och mångfasetterade skeenden. En massaker i Amritsar kan inte vägas mot att man byggde ett omfattande järnvägsnät i Indien. De är inkommensurabla storheter.

En stor del av argumentationen återfinns i fotnoterna, som upptar 150 sidor. Dessa är placerade i slutet, inte nederst på sidorna, vilket är en brist, då det blir svårare att följa diskussionen vidare, om man är särskilt intresserad av ett visst skeende.

Biggar menar att en mer allsidig bedömning av det brittiska imperiet spelar roll för dagens politik, och visst är det så. Den postkoloniala vänsterretoriken spelar auktoritära och totalitära makter i händerna. Diskussionen är likartad i andra europeiska länder. Ofta hävdas, med vidlyftiga generaliseringar, att allt det som väst byggt upp handlat om girighet, rasism och brutalitet. På så sätt får man väst att på ibland oklara grunder ägna kraft åt oändlig självvrannsakan och ursäkter, medan Kina befäster öar i Sydkinesiska sjön, systematiskt gör rädder i Taiwans luftrum och Ryssland flyttar fram positionerna på flera håll.

Storbritanniens koloniala historia, liksom övriga europeiska länders, är långt ifrån utforskad. Sedan länge dominerar detta fält av ideologiserande på vänsterkanten, men man kan hoppas att ett rikt källmaterial tillsammans med en ambition att skriva historia balanserat och "wie es eigentlich gewesen ist", med tiden kan råda bot på detta. ✨

Emil Uddhammar

COLONIALISM
A MORAL RECKONING
NIGEL BIGGAR
William Collins 2023

Krigiska dygder

HISTORIA

Populärkulturen har två historiska favoritepoker: andra världskriget och romartiden. Den första utmålas i svartvita tablåer med nazisterna som självklara skurkar och de allierade som hjältar. Moralen och intrigerna är entydiga, inga mellanpositioner, gott ställs mot ont. Tydlig-

"Disciplin och lydnad är den romerska soldatens signalement, lika viktiga som lojalitet till nedärvda seder och en väsentlig förklaring till att imperiet kunde erövra världen."

Russell Crowe som gladiator: Sinnebilden för mod och manlighet.

FOTO: ALAMY

heten invaggar oss i trygghet. Ingen tvekan om vad som är rätt och fel.

Romartiden å sin sida omhuldas i allt från film och historietidskrifter till TikTok. Trenden är tillika global. Men medan vi fortfarande lever i skuggan av andra världskriget är det tidsmässiga och mentala avståndet stort till Romarrikets glansdagar. Dessutom saknar perioden tydliga svartvita schabloner. En angelägen fråga är alltså varför den upplevs som angelägen idag. Och varför är speciellt män intresserade? Vilka känslor väcker egentligen romarna? Tänkbart är förstås att vi ser paralleller med vår egen tid eftersom Rom ofta symboliserar civilisationens vagga, och dess nedgång och fall synliggör en utveckling som även anses hota vår kultur.

Det mesta tyder emellertid på att dagens entusiasm beror på att perioden uppfattas som en tid då en man var en

man. Roms krigiska och militaristiska traditioner, imperiets själva fundament, fascinerar och är sinnebild för manlighet, tapperhet och kampen för ära – dygder som står högt i kurs, åtminstone i vissa kretsar. Även Napoleon och Mussolini såg förebilder i romartiden.

Disciplin och lydnad är den romerske soldatens egenskaper, lika viktiga som lojalitet till nedärvda seder och en väsentlig förklaring till att imperiet kunde erövra världen. Gallerna kan ha varit fler, germanerna längre, spanjorerna fysiskt starkare, afrikanerna mer övade i förräderiets konst och grekerna mer snillrika. Men bara de romerska legionärerna hade *disciplina romana*. De angrep inte i lösa formationer eller skanderande och bultande med sina vapen på sköldarna såsom barbarerna utan rörde sig långsamt och säkert mot mot-

ståndarna, tysta i täta led. Först när fienden var inom räckhåll bröt soldaterna tystnaden med ett stort krigsvrål och slungade iväg sina spjut. En sådan självkontroll saknade motstycke och krävde år av träning.

Även de mytologiserade gladiatorerna som slogs mot varandra eller mot vilda djur i underhållningssyfte utgör för många idag en symbol för djärvhet och manlighet. Varje romersk stad med anspråk på status och aktning skulle ha en amfiteater, en arena för gladiatorerna. Och publiken var kräsen. Ju mindre skådespelen iscensattes desto attraktivare. Rena avrättningar rankades lägst eftersom de sällan ledde till överraskningar. Visst ansågs det spännande att se lejon eller björnar sluka en fånge i kedjor. Men krigare som kämpade på liv och död mot varandra var populärare. Inget erbjöd mer drama, inget upplevdes som mer spännande. Strider mellan välträ-

>>

Roms legioner: Besjälade av *disciplina romana*.

FOTO: DREAMTEAM

nade och skickliga gladiatorer hänförde åskådarna och fascinerar till synes fortfarande. Filmen *Gladiator* från millennieskiftet har kultstatus.

Numera förknippas romartiden knappast med dödliga sporter. Gladiatorer liksom disciplinerade legionärer och en krigisk kultur tillhör det förflutna, representerar urgamla eller snarare urmodiga maskulinitetsideal i en tid då militär kompetens värderades högt. Men idealen är uppenbarligen fortfarande aktuella, i alla fall i några sammanhang.

Dagens vurm för romartiden finns självklart i ögonvrån vid läsningen av Tom Hollands senaste bok *Pax. War and Peace in Rome's Golden Age*. Förvisso berör han egentligen inte sin egen samtids hänförelse för antikens Rom. Epokens militäriska kultur, krigskonst och passion för gladiatorspel får dock stort utrymme.

Den 70-åriga kronologin inramas av två kejsare. Historien börjar med Neros självmord år 68 och slutar med Hadrianus död år 138. Det är en period när Roms makt stod i zenit och imperiet var som störst. Den multietniska staten sträckte sig från norra England till Afrikas öknar, från Syrien till Spanien. Medelhavet kunde uppfattas som en romersk insjö, och med sina omkring en miljon invånare var Rom den största staden världen någonsin skådat.

Bokens första hälft ägnas åt året 69 då fyra kejsarna i rask följd avlöste varandra. Imperiet eller rättare sagt Rom var en arena för intriger, allianser och maktspel på hög nivå. Ständiga motsättningar och stridigheter mellan senatorer, kejsare och arméer. Konspirationsteorier härjade fritt och syresattes ständigt. Statistiken talar ett tydligt språk: Romarriket hade totalt 70 kejsare, men bara 20 tycks ha dött naturligt. Mellan 27 och 35 mördades eller avled i fängelse, nio dog i strid och fem i självmord.

Pax är den sista delen i en trilogi där första (*Rubicon*) handlar om Julius Caesar och hans tid, den andra (*Dynasty*) om kejsar Augustus och en rad härskare som följde. Holland är alltså väl förtrogen med perioden. Berättarskickligt, medryckande och perspektivrikt visar han att Romarri-

ket inte bara var överlägset och speciellt på grund av sina arméer utan också för sina intellektuella framgångar, som latinet och romersk lag. Även på andra fält var imperiet innovativt.

Romarna anlade vägar för att underlätta handel, postdistribution och militära förflyttningar. Hygieniskt tänkande vägledde planeringen av Rom och innebar en standard utan motsvarigheter: vattenledningar, avloppshantering, akvedukter, romerska bad och påkostad arkitektur. Det var även då Colosseum byggdes, ungefär samtidigt som Vesuvius glödheta aska förstörde Pompeji.

Romarriket var ett strikt hierarkiskt samhälle, och slavar spelade en central roll i ekonomin. Men till skillnad från det nordamerikanska slaveriet längre fram var det romerska inte baserat på rasism och innebar även vissa möjligheter till socialt avancemang.

Holland skriver i den populärhistoriska genren som är mer berättande än utforskande och ofta saknar tesdrivande resonemang. Olika infallsvinklar och synsätt ställs sällan mot varandra. I regel blir resultatet sammanhängande och helgjutna berättelser utan för många hinder längs vägen. Det är emellertid med reflexioner kring problem och tolkningar som intressanta aspekter på det förflutna synliggörs. En epok som den romerska med en rikt flödande mytbildning kräver vanligtvis också kritiska analytiska infallsvinklar.

De 70 åren i bokens fokus karaktäriseras som titeln antyder av fred. Men beteckningen är problematisk. Dels byggde imperiets fundament på år av erövringskrig, blodspillan och våld. Dels uteslöt den så kallade frånvaron av krig knappast våldsavvändning mot exempelvis germaner och judar. Våldet rättfärdigades med att krig var nödvändigt för att skapa fred för de erövrade folken, en argumentation gångbar även idag. Fred på Roms villkor innebar alltså brutalt och skoningslöst våld, inte minst i rikets utkanter. Den hyllade *pax romana* kan på det sättet mer ses som en ideologisk legitimering av imperiets krigs-

ka politik än som beskrivning av verkligheten.

Idag betraktas fredstid som ett naturligt tillstånd och krig som en avvikelse, även om man med två stora blodiga konflikter i blickfältet börjar tvivla. Romarna tolkade däremot fred som resultatet av krig, det ena lika naturligt som det andra. Fredstid kunde till och med uppfattas som negativt eftersom den innebar att krigiska dygder nedprioriterades. I det sammanhanget sågs gladiatorspelet som ett motgift till uppmjukningen av medborgarnas stridsmoral, en påminnelse om blodet som byggde imperiet. Samtidigt vittnar spelen om en syn på våld och människoliv fjärran från vår tids föreställningsvärld. Åtminstone vill vi gärna tro det.

Diskussionen rörande synen på fred i Rom illustrerar Hollands uttalande ambition att begripliggöra romarna på deras egna premisser. Målsättningen delar han med många andra historiker som strävar efter att göra sina studieobjekt rättvisa, väl medvetna om att nuet styr blicken i backspegeln. Med facit i hand är det alltid svårt att förutsättningslöst göra det förflutna förstaeligt.

Romartiden är självklart intressant i sig även om den idag till dels handlar om att söka förebilder och ideal. Den är även angelägen för att begripliggöra var vi står nu, det vill säga för att identifiera eventuella embryon till vår eller trådar som går genom historien. Holland berättar redan inledningsvis om konflikten mellan judarna och Rom, vilket möjligen tyder på att han där ser ett frö till dagens problem i Mellanöstern. För judarna är kampen mot Rom central för att försvara sin kulturella identitet. Efter uppror och nederlaget mot Romarriket återuppbbyggs Jerusalem som en romersk stad, templet ersätts med en hednisk helgedom och namnet på judarnas hemland Judéen ändras till Palestina.

Perioden Holland skriver om är en tid när Rom betraktade sig som oövervinneligt, en dåtida supermakt. Även fiender ansåg att imperiet var omöjligt att besegra. Men som historien så tydligt visar har den typen av verklighetsuppfattningar ett bäst föredatum. ✨

Kim Salomon

PAX
WAR AND PEACE IN
ROME'S GOLDEN AGE
TOM HOLLAND
Abacus Books 2023

Fjodor Dostojevskij:
Skapade nya former av
provokation.

FOTO: ISTOCK

Provokationen som metod och strategi

KULTURHISTORIA

A tt fela sägs vara mänskligt, men det är sällan särskilt roligt. Och det blir inte roligare om andra är med och tittar på. Den klassiska, antagonistiska provokationen tar sikte på detta och syftar till att få någon att inför andra avslöja sina sämre sidor.

Det intressanta är de felsteg som blot-tar den felandes svaga karaktär. Alltså

inte bara upptäckten att vederbörande är oduglig, utan att hen är tarvlig och lumpen – en liten människa. Om måltavlans skuggsidor provoceras fram i andras närvaro, kan avklädnings utmytna i ett blodbad. Risker för att bli tillintetgjord blir till en strid där deltagarna kämpar med varandra om att avgöra (avslöja) vem av dem som är den onda människan. Med avslöjandet följer inte sällan en mörk aura av skam och skuld, en förminskning av självet hos den som har blamerat sig.

Den amerikanske socialpsykologen

Erving Goffman ägnade en stor del av sitt författarskap åt att beskriva konstruktionen och destruktionen av självbilden hos dem som deltar i olika sociala interaktioner, liksom åt de avkylningsritualer som ibland behövs för att upprätthålla en ordning efter det att någon har gjort bort sig. Denna kamp om synen på oss själva och på varandra är också ett centralt motiv i Dostojevskijs romaner.

Lynn Patyk, prefekt för *Russian Studies* på Dartmouth College, har nyligen utkommit med *Dostoevsky's Provocateurs*, som

>>

Alexej Navalnyj: Ställer den ryska staten i dålig dager.

FOTO: GETTY IMAGES

ställer Fjodor Dostojevskijs (1821–1881) verk i nytt ljus och som även gör anspråk på att beskriva en viktig kommunikationslogik i vår samtid.

Patyk bygger på Michail Bachtins inflytelserika analyser av Dostojevskij, i synnerhet Bachtins begrepp ”polyfoni”, som syftar på en nydaning som innebär att romanvärlden inte som tidigare presenteras genom ett enda sammanhållande medvetande (författarens), utan där de olika karaktärerna istället har självständiga röster som alla har samma status, och även samma status som författarens egen röst, som bara är en i mängden.

Patyk bygger vidare på Bachtin, men uppmärksammar att rösterna tenderar att vara i konflikt med varandra hos Dostojevskij. Nyckelbegreppet för Patyk är provokation. Med utgångspunkt i texterna *Dubbelgångaren*, *Anteckningar från källarhålet*, *Idioten*, *En författares dagbok* och *Bröderna Karamazov* identifierar Patyk olika aspekter av greppet och begreppet provokation, som hon menar utmärker Dostojevskijs skrivande mer än något annat.

Provokationer är öppna och därmed riskabla stimulanser. Det kan vara ett ord, en åtbörd eller en handling som ska få måltavlan att respondera (explodera). Den som provoceras måste ha möjlighet att reagera på olika sätt, annars är inte reaktionen informativ och annars avslöjar den ingenting om den provocerades sinnelag. Patyk listar efter sociologen Rainer Paris fem rekvisit för att ett inlägg ska vara en provokation: det ska göras (1) från en konfliktorientering och bestå i ett (2) överraskande (3) normbrott ägnat att skapa en (4) reaktion hos måltavlan, som ska bli ett (5) avslöjande (*self-exposure*) av vederbörande.

Inte bara individer provocerar och blir provocerade. En klassisk strategi i terrorism är att provocera – med våld – så att den rådande ordningen (vanligen en stat) reagerar på ett sätt som avslöjar den, till exempel som diskriminerande eller som uppbyggd på våld. De nyss så omtalade koranbränningarna var och är en provokation (hittills) utan våldsmedel.

Lynn Patyk har under senare år beskrivit förekomsten av *blame games* i såväl dagsaktuell politik som i klassisk litteratur. I en artikel från 2020 (”The Return of ’Provokatsiia’ in Putin-Era Russia”) i *The Russian Review* redogjorde hon för hur ryska utrikesministeriet regelmässigt bemöter varje anklagelse om ryska missdåd (Skripal, Navalnyj och så vidare) med att anklagelseakten är en ”provokation” där den som anklagar i själva verket bara försöker iscensätta en process som ska ställa den ryska staten i dålig dager.

I sitt sista bokkapitel, om *Bröderna Karamazov*, rekonstruerar Lynn Patyk romanens händelseförlopp som en serie av provokationer som driver den 800-sidiga historien framåt och kulminerar med fadersmordet. Från början av romanen är det pappan, Fjodor, som, trots sin upphöjda position i familjen, fylld av ressentiment, ideligen provocerar omgivningen, inte minst genom att hävda att en av sönerna vill döda honom. Bland de självständiga rösterna i detta omfattande verk märks dels bröderna Dmitrij, Ivan och Aljosja, dels oäktingen Smerdjakov, dels de jämnåriga kvinnorna Katerina och Grusjenka, dels äldsten bland en grupp ryska munkar, Zosima. Författaren säkerställer goda förutsättningar för konflikter och provokationer genom flera överlappande kärlekstrianglar.

Patyks återkommande tes är att Dostojevskijs provokationer var en litterär

innovation som blev dennes viktigaste konstnärliga verktyg, och som han utvecklade i nya former under den senare hälften av sitt liv. Den vanligaste typen av provokation syftar till att sänka motparten, att förgöra hens själv (det vill säga vad ryska UD, enligt Patyk, säger sig söka avstyra). Men Dostojevskij uppfinner så småningom andra varianter som medför andra konsekvenser. I den sena *Bröderna Karamazov* lanserar han provokationer utan konfliktorientering.

Romanens båda munkar Zosima och Aljosja provocerar från en tolerant position där de uppriktigt och välvilligt uppmuntrar motparten att genomskåda sina egna självbedrägerier och axla sitt moraliska ansvar. Patyk kallar detta en prosocial provokation. Den äldste av dem, Zosima, som är skickligast på dessa provokationer, intervenerar genom att ställa enkla frågor där han försöker leda motparten till hens ”bästa själv”. Bliktemperaturen för hög kan han själv ta på sig skulden för en uppkommen dispyt. Det är ett slags välvillig, sokratisk förlossningskonst med hjälp av den vises insiktsfullhet.

Det faktum att provokationer kan vara både destruktiva och konstruktiva gör att inställningen till dem som företeelse också är avslöjande. Hela kulturer verkar ha olika inställning till provokationer. En förklaring är att provokationer ligger mer eller mindre nära till hands beroende på lokala antaganden om hur samhället fungerar.

När jag under ett knappt decennium arbetade som chef på en svensk-rysk skola i Dostojevskijs hemstad, Sankt Petersburg, blev jag länge förbluffad av att höra ryssar beskriva svenskar som omänskligt kalla och föga omtänksamma.

Kärleken till det ryska folket är just nu sannolikt nära en *all-time low* på många håll, men enligt attitydundersökningar i olika länder av Pew Research Center har motviljan mot Ryssland under de senaste 15 åren i genomsnitt ingenstans varit större än just bland svenskar. Det kanske inte är en tillfällighet. Världens förmodligen största återkommande mätning av värderingar, World Values Survey, sammanfattas ofta med två värderingsdimensioner: traditionella kontra sekulära och överlevnad kontra *self-expression*. Bland alla undersökta länder över en viss ekonomisk utvecklingsnivå är Ryssland och Sverige de två länder som ligger allra längst ifrån varandra.

Så småningom visade det sig att uppfattningen hos mina ryska medarbetare berodde på att de ansåg att de svenska kollegornas regelföljande inte tog tillräcklig hänsyn till individuella olikheter, till exempel när vi skulle avgöra ären-

”Att svenskarna trots personliga invändningar mot koranbrännandet på sina håll helt enkelt följer lagen, har inte blivit uppenbart för alla.”

den om enskilda studenter som inte levde upp till våra utbildningskrav. Det jag borde ha insett snabbare var att det efter 70 år av sovjetiska slogans (och 500 år av andra katastrofer) lokalt fanns en exceptionellt låg tillit till ”systemet” i alla dess formella former. Därför var man vaken på de individer man brydde sig om, så att de inte skulle komma i kläm.

Dostojevskijs värld av polyfoniskt suveräna subjekt är kongenial med mina ryska kollegors prioritering: se människan! I en världsuppfattning där det är enskilda människors val och handlingar som räknas är jordmånen god för provokationer, och provokationerna reproducerar intresset för de interagerande individerna. Regelorienterade kulturer kan däremot vara ovana vid, och sårbara för, provokationer, inte minst därför att provokationer ofta består i sätt att kringgå och underminera rådande regelsystem.

De just nu negativa reaktionerna mot Sverige hos somliga i omvärlden berör intressant nog vår påstådda icke-reaktion på koranbrännandet, vilket antas avslöja vår sanna natur: ingenting är heligt för svenskar. Även Dostojevskij visste att beskriva en provocerande frånvaro av respons, som när Stavrogin i *Onda andar* förblir tyst vid provokation och även han uppfattas som en nihilist. Att svenskarna trots personliga invändningar mot koranbrännandet på sina håll helt enkelt följer lagen, har inte blivit uppenbart för alla.

Kanske kunde vi dra nytta av provokationsinsikterna och vända dem till vår fördel. Kan vi prova att provocera det som

otvivelaktigt är heligt för oss? Alla svenskar skulle reagera om en tecknare istället för att avbilda Muhammed i sexuella situationer producerade bilder av minderåriga barn i samma sexualiserade sammanhang. Skulle då vår starka reaktion kunna hjälpa utomstående att förstå oss och klargöra att även de mest sekulära svenskar håller vissa saker för heliga? Och kan vi, om vi vänder på resonemanget, förstå hur sårade många muslimer blir när vi i väst handskas ovarsamt med det som för dem är heligt?

Lynn Patyks Dostojevskij-analys utmynnar i pessimism vad gäller möjligheterna att dra om (*re-wire*) de antagoniserande provokationstrådarna mellan människor som hon ser i vår samtid, speciellt i sociala medier. Den enda förebild Patyk till slut sätter viss förhoppning till är *femme fatale* och ärkeprovokatörskan Grusjenka, som mot slutet av *Bröderna Karamazov* visserligen avvisar sin rivals inviter men som ändå erkänner sig delaktig och medskyldig, och som anger tydliga villkor, ett slags positiv reciprocitet (*tit-for-tat*), för en mer positiv relation dem emellan i framtiden.

Zosima föreslår i samma roman också en tredje provokationsväg, en väg som är varken antagonistisk eller prosocial mot medmänniskorna, utan ett sätt att stärka provokatörens eget jag. Provokationen ifråga är bön. Enligt Zosima är bönen en konstruktiv dialog med en välvillig gudomlighet, en dialog som varje gång den genomförs uppriktigt ger nya insikter och känslor. Bön är utbildning.

I en uppriktigt bön ingår att direkt eller

indirekt medge saker om sig själv, bekännelser som kan få egna effekter. En bekännelse kan leda till förlåtelse, att jag blir accepterad trots det jag har gjort. En bekännelse kan också vara en öppning för självkritik. För en nyttoorienterad samtid kan bekännelsen till och med göra att vi alla ska lära oss något av det skedda.

I företagsvärlden har det på senare år blivit populärt med *failure sharing*, där en person som har misslyckats med att klara av något därefter frivilligt sprider detaljer om sitt misslyckande till omgivningen. På många arbetsplatser i Sverige lyfts *failure sharing* fram som en möjlighet för organisationen att lära av gångna felsteg. (En bön om bättre lycka nästa gång kanske.)

Det kan verka absurt. Jag har gjort bort mig. Ska jag nu berätta om detta till höger och vänster? Skämma ut mig själv? Riktigt lorta ner mig? Nu är vi långt från *blame games* och den antagonistiska typen av provokation.

Håkan Lindgren är något tänkvärt på spåren i en Understreckare i *Svenska Dagbladet* – ”Den viktigaste varningen om AI” (3/7 2023) – där han noterar att självkritik inte bara kan avfärdas såsom västerländsk kultur. Människor i alla länder har traditioner som de kan ifrågasätta. Fast även om vi kan genmäla mot kulturrelativister att självkritik inte bara är ännu ett perspektiv, blir det nog lättare för människor att leva självkritiskt om de lever i en tradition där självkritik är något bra.

Det är kanske symtomatiskt att *failure sharing* inte finns på kartan för en amerikansk slavist som Patyk. Även om hon inte berör *failure sharing*, skulle Patyk nog undra på vems villkor och initiativ som *failure sharing* egentligen kan äga rum. Är det företagen som initierar detta nya (krav)? Vad blir konsekvenserna för de modigaste anställda?

Vi bör således närma oss *failure sharing* med ödmjukhet och känsla för lokala variationer. Publikt uttalad självkritik betyder något annat i Kina, där Mao

under decennier använde det systematiskt som ett instrument för att rensa ut sina motståndare, än vad den gör hos oss. Provokationer har många ansikten. ✖

Per Henrik Hedberg

**DOSTOEVSKY'S
PROVOCATEURS**

LYNN PATYK
Northwestern University
Press 2023

Idel ädla avsikter

MELLANÖSTERN

I boken *From Beirut to Jerusalem* (1989) berättar författaren Thomas Friedman om den enskilda händelse som mer än någon annan har kommit att symbolisera USA:s motgångar i Mellanöstern. Den inträffade den 23 oktober 1983, knappt ett och ett halvt år efter Israels invasion av Libanon, som förändrade den politiska kartan i Mellanöstern för överskådlig tid.

President Ronald Reagan hade beordrat stationeringen av amerikanska marinkårssoldater i Beirut i akt och mening att stävja nya krigsutbrott och förhoppningsvis bidra till att skapa fred i landet. Ett sådant åtagande kan inte göras utan nära samarbete med landets regering och det innebar att president Reagan måste ha en fungerande relation med Libanons kristne president Amin Gemayel, som nyligen hade efterträtt sin mördade bror Bashir.

Vad Reagan inte förstod var att Amerika därmed gjorde sig delaktigt i det som Friedman kallar stamkriget i Libanon. USA kom att uppfattas som de kristna maroniternas partner.

Thomas Friedman, som var stationerad i Beirut som byråchef för *The New York Times*, skriver om marinkårssoldaten Eddie DiFranco som ensam stod vakt vid arméförläggningen den fasansfulla morgonen den 23 oktober. Han fick bara en snabb glimt av självmordsbombaren som körde in lastbilen med fem och ett halvt ton sprängmedel på flaket. ”DiFranco kunde inte minnas självmordsbombarens hårfärg eller ansiktsform. Allt han mindes efteråt var, att när den muslimsk kamikazepiloten körde förbi honom för att spränga 241 amerikanska soldater i luften, så såg han rakt på DiFranco och log.”

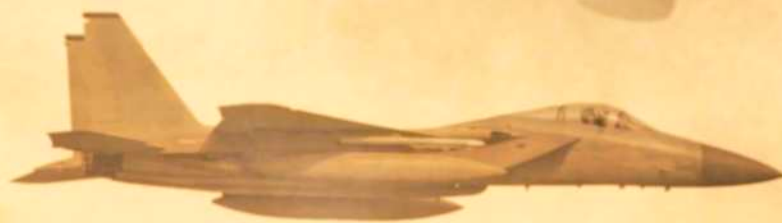
Några minuter senare dödades 58 franska fallskärmsjägare av en annan bilbomb. Sex civila dog också. Friedman resonerar kring varför inte

amerikanerna var bättre förberedda på en sådan attack, och skriver att sådant helt enkelt låg utanför deras konventionella träning. Soldaterna, och president Reagan själv, trodde att de var *the good guys* i Libanon. De förstod inte att de betraktades som en av alla andra stammar som krigade om makten i landet. De var, skriver Friedman, offer för sin egen troskyldighet.

Den bedrägliga självbilden, att se sig som god och ädel i en farlig och plågad värld, tycks vara en genomgående svaghet hos en lång rad amerikanska presidenter, från Jimmy Carter till Joe Biden. I alla fall om man får tro författaren Steven Simon som i boken *Grand Delusion. The Rise and Fall of American Ambition in the Middle East* gör en ambitiös och mycket läsvärd genomgång av amerikansk Mellanösternpolitik under nära ett halvt sekel.

Simon har ett imponerande cv i sammanhanget. Han har suttit i det amerikanska nationella säkerhetsrådet som ansvarig för Mellanöstern och Nordaf-

Operation Desert Storm:
Drev ut Irak ur Kuwait.

rika. Tidigare hade han arbetat länge med kontraterrorism på det amerikanska utrikesdepartementet och även skrivit flera böcker, bland andra *The Age of Sacred Terror* (2002).

Grand Delusion utgör ingen munter läsning. Man anar en äkta indignation hos författaren när han beskriver de amerikanska policymakarna som sofistikerade, högt utbildade med tydliga etiska rättesnören som kände äkta stolthet över sina avsikter, samtidigt som de avfärdade de katastrofala konsekvenserna av sina beslut. "Det är en berättelse om monumentala missförstånd, häpnadsväckande felbedömningar, och död och förstörelse i episk skala", skriver Simon. Han citerar officiella amerikanska siffror som berättar att USA spenderade åtta biljoner dollar på krigen i Irak och Afghanistan efter 11:e september-attackerna, med fler än 900 000 döda och många miljoner fördrivna.

Och det var bara från 2001 och framåt. De amerikanska engagemangen i Mellanöstern har, som de flesta vet,

FOTO: GETTY IMAGES

Rabin och Arafat tar i hand: Men någon hållbar fred blev det inte.

mycket gamla anor.

1982, då Ronald Reagan var president, lyckades den israeliske försvarsministern Ariel Sharon övertyga premiärminister Menachem Begin om att

det enda sättet att eliminera det ständiga terrorhotet från palestinska PLO var att slå mot rörelsens högkvarter. Och det var beläget i Beirut. Sommaren det året invaderades Libanon av 60 000 israelis-

>>

ka soldater och 800 stridsvagnar. Syftet med invasionen var, förutom att en gång för alla göra sig kvitt PLO, att tränga bort de syriska styrkorna från landet, förstärka det kristna styret och utverka en fredsöverenskommelse med den libanesiska regeringen.

Invasionen gick under namnet "Fred för Galileen", men cyniska diplomater och journalister kallade den för Vietnamowitz. Det fanns ingen, skriver Simon, som trodde att Israel skulle uppnå sina mål. Det som var tänkt som en blixtoperation över sommaren 1982 kom att bli en 20 år lång okupation av stora delar av Libanon med dubbelt så många soldater som ursprungligen.

Det huvudsakliga målet med invasionen var att driva ut PLO från Beirut, och det lyckades. Ledningen för rörelsen med Yassir Arafat i spetsen steg ombord på ett fartyg med destination Tunis. 11 000 palestinska soldater evakuerades samtidigt, till Tunisien och andra arabländer. Samtidigt anlände en multinationell styrka bestående av amerikanska, franska och italienska soldater som skulle garantera den kvarvarande palestinska civilbefolkningens säkerhet. Det var en bra plan, skriver Simon, skickligt framförhandlad av president Reagans sändebud Philip Habib, och väl genomförd. Alla inblandade skötte sig exemplariskt. Israeliska prickskyttar i hamnen hade Arafat i kikarsiktet men avstod från att trycka av. Det var, synbarligen, en seger för diplomatin.

Men Libanon fortsatte att vara

Libanon. En månad efter den lyckade evakueringen krävde blodshämnden sin tribut. Den kristne presidenten Bashir Gemayel, som samarbetade nära med både USA och Israel, mördades. Han efterträddes av sin bror Amin. Amerikanerna anklagade den syriske presidenten Hafez Assad för mordet, men de som skulle få betala priset för attentatet var de civila palestinierna som bodde i slumområden i södra Beirut. Den kristne falangistledaren Elie Hobeika, vars familj hade mördats av PLO, anställde en massaker på palestinierna i bostadsområdena Sabra och Shatila. Under loppet av knappt två dygn slaktades 700 män, kvinnor och barn. Israeliska lysraketer fick kvarteren att bada i ljus natten lång.

Illdådet utlöste panik, förvirring och skam i Washington, skriver Simon. USA hade ju lovat att inget ont skulle hända de civila palestinierna när PLO:s väpnade styrkor tvingades bort från Beirut. I samma ögonblick som de palestinska förbanden seglade iväg hade den amerikanske försvarsministern Caspar Weinberger beordrat marinsoldaterna tillbaka till sina fartyg i Medelhavet. Geoff Kemp i det amerikanska nationella säkerhetsrådet sammanfattade situationen: "Vi hade lovat att skydda de civila palestinierna, men det var våra allierade, israelerna, som lät massakern inträffa, och det var soldaterna som tillhörde vår kille Bashir Gemayel som gjorde jobbet."

Attacken mot de amerikanska soldaterna och massakern i Sabra och

Shatila gjorde diplomatiska ansträngningar allt viktigare. Israel-Palestina-frågan bet sig fast i dagordningen i Washington och president Reagan lanserade då ett förslag på lösning som få tog på allvar men som kanske var det mest intressanta av alla. Begreppet "tvåstatslösning" har blivit ett mantra som ständigt upprepas av politiker, som i de flesta fall själva inte tror att en sådan är genomförbar. Som ett alternativ lanserade Reagan det han kallade en tredje väg. Den gick ut på att skapa en konfederation mellan Jordanien och den Israelockuperade Västbanken. I allt väsentligt alltså en återgång till hur kartan hade sett ut före sexdagarskriget 1967.

Han fick inget gehör för den idén, istället inleddes en lång period av förhandlingar mellan israeliska och palestinska företrädare, syftande till en tvåstatslösning, som alltid slutade i besvikelse.

Bland amerikanska misslyckanden i Mellanöstern i mer omfattande bemärkelse framstår Iran-Contras-affären som stark kandidat till förstaplatsen. Den inträffade under Ronald Reagans andra period som president medan krig pågick mellan Iran och Irak.

Israel ville se ärkefienden Irak förlora och då föddes idén att förse Iran med vapen. Men det måste ske i hemlighet. USA såg möjligheten att slå tre flugor i en smäll. Tillsammans med Israel arrangerades en vapenförsäljning till Teheran, och pengarna från den affären skulle gå till Contrasgerillan i Nicaragua som stred mot den socialistiska sandinistregimen. Samtidigt skulle vapenaffären underlätta för Iran att släppa amerikaner som hölls som gisslan i Libanon.

Steven Simons redogörelse för den sanslösa affären kan läsas som en politisk thriller. Han berättar om Albert Hakim, en libanesisk-amerikansk affärsman med iransk bakgrund som blev en central aktör. Hakim hade under många år arbetat upp en stor skicklighet i att runda amerikansk exportkontroll och blivit rik på att till Iran sälja tekniska komponenter som gick att använda för vapentillverkning. I hela Iran-Contras-upplägget fanns också en tidigare högt uppsatt medlem i Irans hemliga polis. Denne samarbetade med en israelisk affärsman född i Irak som hade blivit rik på att sälja vapen till shahen av Iran, vapen som senare landade hos Hizbollah i Libanon.

På den amerikanska sidan fanns marin-kårsofficeraren Oliver North. Tillsammans lyckades dessa aktörer med hjälp av många andra inblandade överföra vapen till Iran, vilket möjliggjorde frisläppandet av tre kidnappade amerikaner, varefter tre andra kidnappades istället. Det fanns prislappar på allt. Iran kunde få köpa 100 anti-

Yassir Arafat lämnar Beirut: Avseglar till Tunis.

FOTO:GETTY IMAGES

tankmissiler om de släppte en kidnappad amerikan. Därefter spred sig misstron hos de iranska aktörerna och mottagarna av vapnen. De sammansvurna konspiratörerna med Albert Hakim i spetsen saltade räkningarna, iranierna kände sig luggade och sedan sprack hela upplägget genom en läcka till medierna.

Den libanesiska tidskriften *al-Shiraa* publicerade berättelsen om Iran-Contras-upplägget i syfte att missskreditera Teheran. Tvivel spreds om sanningshalten i uppgifterna men snart gick den iranske presidenten Rafsanjani ut och bekräftade hela operationen. Därmed var skandalen ett faktum.

Den 2 augusti 1990 rullade den irakiska krigsmaskinen bestående av 140 000 soldater och en armada av stridsvagnar över gränsen till Kuwait. Det blev en promenadseger. Huvudstaden och oljekällorna var snart under irakisk kontroll. Vid gränsen mot Saudiarabien byggdes försvarsanläggningar och minor placerades ut. Iraks president Saddam Hussein slog sig för bröstet och sa, att det territorium som av historiska skäl alltid borde ha tillhört Irak

koalitionspartner uppgick styrkorna till 737 000 man. Varje dag fraktades, utmed en 500 mil lång väg, 62 500 lådor med mat, 34 miljoner liter vatten tillsammans med 95 000 ton ammunition och miljarde liter fordonsbränsle. Varje dag. Alla förstod att det inte fick bli ett utdraget krig och det blev det inte heller. Den sista februari 1991 var Kuwait befriat.

Steven Simon redogör för fakta som visserligen har lyfts fram och diskuterats, men som har varit litet för besvärande för att få ta plats i den allmänna debatten. Som bekant följdes ju det första Gulfkriget av ett andra, då med George Bush den yngre vid makten. Denne avslutade vad hans far hade påbörjat, vilket kulminerade i gripandet och avrättandet av Saddam Hussein. Men det var inte fråga om två krig, skriver Simon. Det var ett krig som dels fördes med vapen och ammunition, dels med ekonomiska medel.

Enligt demografer som Simon hänvisar till dog uppemot 878 000 irakiska barn under fem års ålder på grund av amerikanska sanktioner. Det irakiska sjukvårdssystemet som tidigare hade varit väl fungerande slogs i spillror. Livsmedelsförsörj-

"Den bedrägliga självbilden, att se sig som god och ädel i en farlig och plågad värld, tycks vara en genomgående svaghet hos en lång rad amerikanska presidenter."

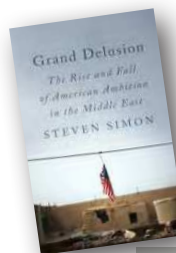
nu var under hans kontroll.

I Washington utbröt en febril aktivitet. Att Kuwait hade fallit i irakiska händer var illa nog, men bedömare menade att Saddams krigshär var oproportionerligt stor, det kunde tyda på att ännu större byten lockade den irakiske diktatorn. Om Saudiarabien attackerades kunde det få katastrofala konsekvenser för USA:s oljeförsörjning. Det ålåg nu president George H W Bush att agera. "Något alternativ till krig diskuterades aldrig", skriver Simon.

Och krig blev det. I november fanns 532 000 amerikanska soldater på plats i den arabiska öknen tillsammans med 2 000 stridsvagnar och 1 800 flygplan, och i havet låg 120 fartyg och väntade på order att anfalla. Tillsammans med 42 andra

ningen försämrades kraftigt på grund av handelshinder och enorma landområden blev livsfarliga att vistas i på grund av kvarlämnad klusterammunition och minor. De mentala effekterna för barnen på grund av allt detta är svåra att uppskatta.

Simons genomgång av de olika amerikanska presidenternas Mellanösternpolitik är lika fascinerande som välskriven. Han skriver lätt raljant om den något bonnige Bill Clinton som trivdes bäst i Arkansas, men som kom att spela en huvudroll 1993 då han faderligt välsignade Yassir Arafat och Yitzhak Rabin på Vita husets gräsmatta då de båda dödsfienderna skakade hand.

Ett handslag som året därpå resulterade i Nobels fredspris som även Shimon Peres fick vara med och dela på.

Alla de presidenter vars politik Simon går igenom har haft sina personliga egenheter som har färgat den amerikanska hållningen till Mellanöstern. Om Donald Trump skriver Simon: "Han såg världen som befolkad av vinnare och förlorare, skojare och bedragna och allt slutade som ett nollsummespel. Det perspektivet gjorde honom misstänksam mot framförhandlade avtal. Att ett sådant avtal skulle vara fördelaktigt för båda parter framstod för honom som oförenligt med hans självupplevda verklighet."

Vad har det då varit för karaktistiska hos amerikanska presidenter gällande deras Mellanösternpolitik som har gått hem hos väljarna? När Trump beslöt att flytta den amerikanska ambassaden från Tel Aviv till Jerusalem utlöste det ilska i hela arabvärlden. Det sågs som ett diplomatiskt erkännande av Jerusalem som Israels huvudstad, ett brott mot den allmänna arabiska uppfattningen att Jerusalem är ockuperat.

För Trump var det en viktig markering för att stödja Israel, men det fanns djupare motiv. Ambassadflytten vann starkt gillande hos amerikanska väckelsekristna som såg åtgärden som ett steg närmare uppfyllandet av en biblisk profetia. Den som handlar om den stora slutstriden, Harmagedon, då de goda och de onda ska göra upp slutgiltigt. Simon gör ingen djupdykning i den fascinerande aspekten av Trumps politik, han konstaterar bara att ambassadflytten inte räckte för att denne skulle bli återvald. De väckelsekristna i USA utgör en mycket mäktig väljargrupp som ingen presidentkandidat kan ignorera.

Kapitlet om Joe Biden inleds med ett citat: "Min och min familjs bakgrund är irländsk-amerikansk och vi har en lång historia – inte olik det palestinska folkets – med Storbritannien och dess attityd till irländska katoliker, i 400 år."

Han hade lika gärna kunnat jämföra sin familj med judarna, istället för palestinerna. Men det gjorde han inte. Återstår att se hur judiska väljare i USA uppfattar det. ✨

Bengt G Nilsson

GRAND DELUSION
THE RISE AND FALL OF
AMERICAN AMBITION IN
THE MIDDLE EAST
STEVEN SIMON
Penguin 2023

Maktspelaren Mette Frederiksen: Utmanövrerar Jakob Ellemann-Jensen

FOTO: TT

Den bredaste mitten

POLITIK

På allhelgonadagen, den 1 november 2023, var det ett år sedan Folketingsvalet i Danmark, det som efter långa förhandlingar resulterade i den historiska, blocköverskridande SVM-regeringen. En regeringskonstellation vars like man aldrig tidigare skådat i *det lille land*.

Och vilket år det har varit i dansk politik, och framförallt för det borgerliga Danmark. Det har inte varit sig likt alltsedan den nu avgångne partiledaren för Venstre, Jakob Ellemann-Jensen – son till legenden Uffe men utan dennes karismatiska ledaregenskaper – efter valet förra hösten valde att överge inte bara sina egna statsministerambitioner utan även det borgerliga *blå blok* och allt vad han stått för politiskt för att gå i regering med arvfienderna i socialdemokratin.

Förutom att kasta sig och Danmark in i ett politiskt experiment med regeringsbildningen *hen over midten* har Ellemann-Jensen under det gångna året hunnit med att både bli utbränd och sjukskriven en längre tid, därefter återkomma efter som-

maren på alla tre posterna som vice statsminister, partiledare och försvarsminister, byta departement till Økonomiministeriet – för att sedan strax därefter lämna igen.

Den sista gången var det inte bara regeringen som han lämnade utan *det hele* – politik överhuvudtaget. För gott.

Empatin och förståelsen från de danska väljarna för Ellemanns personliga problem har varit stor, men få är egentligen så förvånade över att det gick som det gick.

För redan innan de ens hade hunnit sätta sig vid regeringsbordet hade Ellemann-Jensen blivit utmanövrerad av de två stora maktspelarna i dansk politik: den formidabla statsministern, Mette Frederiksen (S), och Jakob Ellemann-Jensens forna partivän, den politiske räven Lars Løkke Rasmussen (M).

Den senare har själv varit statsminister inte bara en utan sammanlagt hela tre gånger för borgerliga regeringar, och är nu utrikesminister i den socialdemokratiskt ledda regeringen med sin nyskapelse Moderaterne (ja, namnet på hans mittenparti är inspirerat av svensk politik).

Bildat ett nytt parti har även en annan av Ellemanns gamla partivänner gjort,

den färgstarka Inger Støjberg som nu är partiledare för Danmarksdemokraterne. Medan hennes nya parti har dränerat Venstre på det viktiga stödet på Jylland har Løkke och Moderaterne gjort detsamma med de mera mittsökande delarna av partiet.

Av det en gång starka Venstre är det därmed inte mycket kvar: i skrivande stund runt nio procent, enligt mätningarna. Den splittrernye partiledaren och försvarsministern Troels Lund Poulsen har utan överdrift en del att ta tag i. Han är känd som en mycket skicklig, men cynisk och kall maktspelare som utan tvekan är bättre rustad än sin föregångare att hantera sina likaledes hårdhudade partiledarkollegor i regeringen.

Den gamla sanningen att dansk politik aldrig är tråkig har med andra ord infriats med råge under det senaste året. Men varför blev det så och hur hamnade vi här, med en havererad borgerlighet och med en socialdemokratisk statsminister som sitter tämligen säkert på sin stol tack vare det liberala Venstre och dess tidigare statsminister?

Bra fråga, som det brukar heta. Och

svaret pekar för det mesta i en riktning: VLAK. Alltså den borgerliga trepartiregering med den otympliga akronymen (efter partiinitialerna för Venstre, Liberal Alliance, Konservative) som Lars Løkke Rasmussen efter ett första försök med en ren Venstre-regering (2015) ledde under åren 2016–2019, och som mest brukar åtföljas av adjektivet dysfunktionell. I alla fall om man frågar Løkke själv.

Ett klart enklare alternativ är att läsa En av Løkkes tidigare ministrars berättelse om åren i hans tredje regering (den första var ju när han tog över efter Anders Fogh Rasmussen 2009 i VK-regeringen fram till 2011).

Simon Emil Ammitzbøll-Billes beskrivning av åren som ekonomi- och inrikesminister är en riktig bladvändare, lättläst och välskriven, och något av ett måste för alla med minsta intresse av dansk politik. Men den som hyser några illusioner om politik får dem omedelbart krossade i atomer. För så här kan det gå till bakom kulisserna i en koalition.

”Den gamla sanningen att dansk politik aldrig är tråkig har med andra ord infriats med råge under det senaste året. Men varför blev det så och hur hamnade vi här?”

Själv är han ett välbekant ansikte i Danmark och då inte bara för sitt ombytliga privatliv; när boken börjar är han gift med sin man Henning, som avlider i cancer efter några kapitel. Och när boken slutar är han tvåbarnsfar i ett lyckligt äktenskap med Kristine.

Ammitzbøll-Bille har haft ett likaledes skiftande politiskt liv. Först satt han i Folketinget för De Radikale innan han startade det kortvariga Borgerligt Centrum, varefter han gick över till Liberal Alliance.

I boken får vi följa med Ammitzbøll-Bille till regeringssammanträden, partiledarförhandlingar, de många sittningarna i det mäktiga koordinationsutskottet, och Dronningerundor med kransekager, majestätet själv i egen hög person och en förvånansvärt aktiv kronprins Frederik.

Så här har vi verkligen en *Insider*, som är den passande titeln på hans bok.

Mellan alla dessa möten på hög och aningen lägre nivå åks det ministerbil och promeneras det. Från det egna ministeriet i den ena änden av Christiansborg vandrar ekonomi- och inrikesministern fram och tillbaka till Statsministeriet i den andra. Att vara minister i en dansk regering ger många steg per dag.

Han ger oss en unik inblick i regeringssamarbetet med de tre partierna. Venstre, Konservative – som hade många års vana av att regera tillsammans – och så lilla Liberal Alliance, utan vilket det

inte hade blivit någon ytterligare regering för Løkke att vara statsminister för, som Ammitzbøll-Bille sällan drar sig för att påpeka för såväl läsaren som regeringschefen.

Men det unga partiet var också utan någon egen erfarenhet av att sitta i regering. Och det märks.

Några som däremot inte var med i regeringen, men i allra högsta grad i makens centrum, var kollegorna i VLAK-regeringens stödparti, Dansk Folkeparti, tillika största parti i *blå blok* efter valet 2015 när hela Jylland färgades gult med deras partifärg.

Om DF inte fick eller inte ville vara med i koalitionsregeringen förblir oklart än idag, men ingen kan beskylla folkepartisterna för någon vidare konstruktiv hållning till rollen som stödparti.

Det var tre år med ständigt inbördeskrig, och framförallt krigades det mellan LA och Dansk Folkeparti. Dess partiledare Kristian Thulesen Dahl gjorde sitt bästa för att sätta fälleben för LA, det parti som med sin frihetliga agenda befann

sig ideologiskt så långt ifrån DF som det var möjligt inom ett och samma politiska block.

Efter valet 2019, när DF smulades sönder av väljarna, skulle Thulesen Dahl inte vara lika kaxig. Men under åren som stödparti dessförinnan försatt han sällan någon möjlighet att sabotera tillvaron för VLAK i största allmänhet och LA i synnerhet.

Fast ärligt talat gjorde LA och dess partiledning även på egen hand en hel del för att trassla till det för sig själva och regeringen.

I bokens början får vi en talande scen där partiledaren Anders Samuelsen vägrar svara när statsministern ringer. Inte en och inte två, utan flera gånger, och trots påstötningar från diverse ministrar och tjänstemän som förgäves försöker få partiledaren, tillika utrikesministern, att ta telefonen när regeringschefen ringer.

Barnsligt och omoget, konstaterar Ammitzbøll-Bille, som själv satt vid Samuelsen sida.

Anders Samuelsen omtalade envishet skapade också ett nytt uttryck i dansk politik: ”att klättra upp i trädet”. Det som Samuelsen bildligt talat gjorde när han hårdnackat vägrade kompromissa i partiets främsta fråga, den om en sänkning av den skyhöga marginalskatten, *topskatten*.

Tillsammans kortsluter DF och LA

Kransekager: Konsumeras under Dronningerundor.

FOTO: ISTOCK

effektivt regeringsarbetet.

Løkke kontrar med att släppa en bomb under valrörelsen 2019 när han utan ett ord i förväg till någon ger ut boken *Befrielsens øjeblik*. Där avlivar han från en dag till en annan det egna borgerliga regeringsprojektet och förespråkar istället ett mitensamarbete.

”Det politiske forræderi er totalt”, skriver Ammitzbøll Bille.

Boken slutar där den började, i huvudsponsorn, Saxo Bank-grundaren Lars Seier Christensens svit på Hotel d’Angleterre. Fast den här gången är det inte med champagne och kaviar som på valnatten fyra år tidigare. Stämningen är dyster och humöret i botten. Väljarna har givit sig av; med nöd och näppe klarar Liberal Alliance 2019 den låga spärrgränsen och blir minsta parti i Folketinget.

Under den följande mandatperioden sitter bara fyra ledamöter på LA:s bänk. Partiledaren själv kommer inte ens in.

Lite väl många gånger påpekar Simon Emil Ammitzbøll-Bille därefter att det fanns de som gärna såg honom själv som ny partiledare. I sista kapitlet dyker partiets unga stjärna Alex Vanopslagh upp; det är vi två som ska ta över partiet, säger han i telefon.

Ambitiös herre, tänker Ammitzbøll-Bille.

Idag är det han, Alex Vanopslagh, som är Liberal Alliances partiledare och den i stort sett enda ljuspunkten på en i övrigt mörk borgerlig himmel. Simon Emil Ammitzbøll-Bille själv blev först politisk vilde, gjorde därefter ett kortvarigt försök att stifta ännu ett nytt parti, Fremad.

Och har nu lämnat Folketinget, han med. ✨

Ann-Sofie Dahl

INSIDER
FIRE ÅR MED LØKKE
SIMON EMIL
AMMITZBØLL-BILLE
People's Press 2023

Figurer i fara

DE RETORISKA FIGURERNA lever farligt. Och den fråga som allt oftare inställer sig är: hur ska man kunna säga någonting bortom dagens grader Celsius utan att löpa risk för grava missförstånd? Bokstavstolkningen börjar nå talibanska höjder. Ymniga påminnelser fick vi i anslutning till Folk och Försvars rikskonferens 2024. *Det kan bli krig i Sverige* löd civilförsvarsministerns uppseendeväckande uttalande, och både statsminister och överbefälhavare, med flera konferensdeltagare av olika kulörer, instämde. Det hade förstås varit trevligare att mötas av ett fridens budskap, så där strax efter juletid och allt, att få veta att det inte kan bli krig i Sverige. Möjligen vore det ändå för mycket begärt? Insikten om den eviga freden har trots allt inte nått varje millimeter av den här välsignade planeten.

Många provocerades också av en återkommande kommentar om Sverige som ett fredsskadat land.

Som retorisk figur är den paradoxen så träffsäker att den numera är oanvändbar. Uttrycket kommer från cancerforskaren Georg Klein och hans bok *Skapelsens fullkomlighet och livets tragik* (2005). Klein flydde från Ungern

1947. Han var sannerligen inte fredsskadad. Hans beskrivning är en sorgsen betraktelse över hur sårbart ett land blir om det börjar se fred som ett normaltillstånd, och därmed förlorar förmågan att känna igen den ondska som hotar denna fred, som ställt inför självaste djävulen måste fråga sig om denne ändå inte hade en olycklig barndom.

En retorisk figurkategori som ligger Kleins uttryck nära är oxymoron, ett grepp där man avsiktligt föser ihop två företeelser som normalt inte hör samman: fulsnugg, talande tystnad, lysa med sin fränvaro, undantag som bekräftar regeln – fredsskada.

När Klein låter fred krocka med skada vågar han sig dödsföraktande på något så djärvt som ett stilgrepp, i syfte att stämma till eftertanke. Han uttrycker inte förakt, han säger inte att fred skulle vara skadligt och krig önskvärt, vilket blivit en allt vanligare (van)tolkning. Det som gör stilfiguren så träffande är tvärtom att samman-

sättningen är så oväntad, och utgår från att minsta barn vet att det är krig som ger skador. Greppet blir extra effektivt eftersom det utgår från ett existerande ord: krigsskadad.

Ja, de retoriska figurerna lever sannerligen farligt. Det lär inte dröja innan den som talar om talande tystnad kommer att bemötas med en faktaruta om decibeltal och att tystnad är just tyst och alltså inte kan tala.

OCH VÅGAR MAN tänka på vad som hade hänt om kampanjen "En svensk tiger" hade dragit i gång idag? För det första skulle vi nås av långa utläggningar om att beskrivningen är ett tecken på faktaresistens: *Det finns faktiskt inga svenska tigrar!* Och den debatten skulle sedan leda vidare till en metastasdebatt om att det gör det visst: *Tigrarna på Kolmården är minst lika svenska som björnarna på Skansen!* – en diskussion som

i sin tur skulle föranleda debatter om det moraliskt betänkliga i djurparker (vilket bland andra undertecknad skulle välkomna, men det är en annan sak). Några procent skulle möjligen förstå dubbeltydigheten, men en betydande del av denna krets skulle i

sin tur dra igång en diskussion om att Sverige håller på att bli som Ungern, och att regeringen vill tysta svenska folket (vilket det svenska folket nu är, också det ett närliggande debattämne). Summa summa vore kanske ändå bokstavstolkningen om förekomsten av svenska tigrar i svensk skog att föredra?

Och härmed har jag som den uppmärksamme läsaren noterat hängivit mig åt en annan stilfigur: ironi. Ironi har förvisso alltid varit en riskfylld verksamhet. Den folkbildande litteraturvetaren Göran Hägg, salig i åminnelse, skrev en gång att om en man försvarar sig mot anklagelser om chauvinism med att han faktiskt bara slår sin fru en gång i veckan, kan han räkna med att 25 procent av publiken tar honom på orden. 25 procent låter enligt min ringa mening lågt räknat – eller som Hägg mer elegant travesterade Churchill: *Var ironisk och du kommer att hålla det bästa tal du någonsin ångrat.* ❀

Katarina Barrling

Erbjudande!
3 månader (12 nr)
för **198 kr.**
Du sparar
870 kr!

Trött på att bli uppfostrad? Då är Fokus ditt andningshål.

Vi tror på fortfarande på nyfikenhet i en ängslig tid. Vi gillar klarspråk och god stilistik. Vi är oberoende, både politiskt och i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fånge.

ERBJUDANDE!

För **198 kr** (ordinarie lös.nr pris 1 068 kr) ingår:

- **3 månader (12 nr) av Fokus**
- Tidningen i brevlådan varje vecka
- Allt material på Fokus.se
- Nyhetsbrev
- Prenumerationen avslutas automatiskt

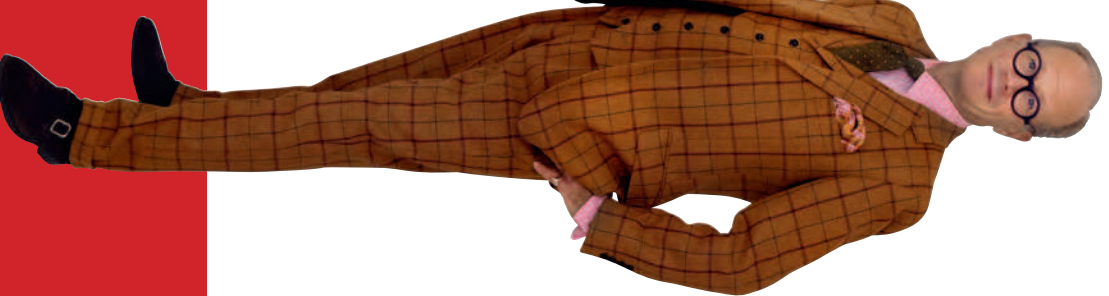

Ta del av erbjudandet

Scanna QR-koden

eller svara på fokus.se/axess

Johan Hakelius
Politisk chefredaktör

Vill du hellre prova Fokus Digital? Nu 6 månader för 79 kr!

För dig som endast vill få tillgång till allt material på fokus.se.

Ta del av erbjudandet på fokus.se/digital. Du sparar 815 kr!

Tillsammans fortsätter vi rädda liv i Ukraina.

Några exempel på hur din gåva hjälper:

En varm filt **50 kr**

Hygienpaket till en familj **126 kr**

Tvål, filt, sovmatte och köksutrustning för en person **551 kr**

Utrustning till en första hjälpen-volontär **2 285 kr**

Filtar, sovmatte, tält, hygienartiklar och köksutrustning för en familj **9 194 kr**

Tack till alla er som är med och bidrar.

Svenska Röda Korset

**Swisha till 900 80 79
eller bli månadsgivare på rodakorset.se**